Kültürel Miras Bilincinin Geliştirilmesinde Web Haritası Tasarım Modeli: Mardin Dini Yapılar Örneği

Zeynep Hüseyni

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Aralık 2021

Web Map Design Model for Developing Cultural Heritage Awareness: The Example of Religious Buildings in Mardin

Zeynep Hüseyni

MASTER OF SCIENCE THESIS

Departman of Architecture

December 2021

Kültürel Miras Bilincinin Geliştirilmesinde Web Haritası Tasarım Modeli: Mardin Dini Yapılar Örneği

Zeynep Hüseyni

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Lisansüstü Yönetmeliği Uyarınca
Mimarlık Anabilim Dalı
Bina Bilgisi Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Terane Mehemmedova Burnak

Aralık 2021

ETİK BEYAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Terane Mehemmedova Burnak danışmanlığında hazırlamış olduğum "Kültürel Miras Bilincinin Geliştirilmesinde Web Haritası Tasarım Modeli: Mardin Dini Yapılar Örneği" başlıklı Yüksek Lisans tezimin özgün bir çalışma olduğunu; tez çalışmamın tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı: tezimde verdiğim bilgileri, verilen akademik ve bilimsel etik ilke ve kurallara uygun olarak elde ettiğimi; tez çalışmamda yararlandığım eserlerin tümüne atıf yaptığımı ve kaynak gösterdiğimi ve bilgi, belge ve sonuçları bilimsel etik ilke ve kurallara göre sunduğumu beyan ederim. 20/12/2021

Zeynep Hüseyni

İmza

ÖZET

Kültürel miraslar, geleceğe aktarılmak istenen değerlerdir. Günümüzde kültürel mirasların veri olarak saklanabilmesi veya insanların bilinçlenmelerine katkı sağlamak amacıyla dijital ortamlarda arşivler oluşturulmaktadır. Bir kenti tanımak veya anlamak için genellikle kentsel ölçekten kent incelenmeye başlanır. Haritalar özellikle bir ülkeyi veya kenti gezerken ya da tanıma/anlamaya amacıyla insanların kullandıkları kaynaklardan biridir. Günümüzde ise artık internet kullanımının artması ile birlikte web haritaları kullanılmaktadır. Mardin, farklı dini, kültürel ve etnik grubun bir arada yaşadığı bir kenttir. Kentin önemli özelliklerinden biri olan çokkültürlü olma hali kentte yer alan dini yapılardan okunabilmektedir. Çokkültürlülüğün mimari mirası olan dini yapılar somut kültürel miras kapsamına girmenin yanı sıra kent siluetinin de önemli birer parçalarıdır. Bu yapılar hakkında internet ortamında doğru bilgiler mevcut olsa da yanlış veya eksik bilgiler de mevcuttur. Bu tez çalışmasında Mardin'de yer alan dini yapılarla ilgili akademik kaynaklardan derleme yöntemi ile elde edilmiş bilgilerin sunulması amacıyla bir web haritası tasarlandı ve insanların kolayca erişim sağlayabilmesi için Story Map olarak yayımlandı. Haritada dini yapıların konumu dışında akademik kaynaklardan derlenmiş olan tarihçeleri, mimari özellikleri, eski ve yeni hallerinin fotoğrafları, plan çizimleri gibi bilgiler de aktarılmaktadır. Böylece yapıların korunması ve geleceğe aktarılması konusunda hassasiyet gösterenlerin artacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Kültürel Miras, Çokkültürlülük, Dini Yapılar, Harita, Story Map

SUMMARY

Cultural heritages are values that are desired to be transferred to the future. Today, archives are created in digital media to preserve cultural heritage as data or to contribute to people's awareness. To get to know or understand a city, it is generally started to examine the city from the urban scale. Maps are one of the resources that people use especially when traveling or getting to know/understand a country or city. Nowadays, web maps are used with the increase in internet usage. Mardin is a city where different religious, cultural, and ethnic groups live together. Being multicultural, which is one of the important features of the city, can be read from the religious buildings in the city. Religious buildings, which are the architectural heritage of multiculturalism, are not only within the scope of tangible cultural heritage but also important parts of the city silhouette. Although there is correct information about these structures on the internet, there is also incorrect or incomplete information. In this thesis, a web map was designed to present the information obtained from the academic sources about the religious buildings in Mardin, and it was published as a Story Map so that people can easily access it. In addition to the location of religious buildings on the map, information such as their history, architectural features, photographs of old and new conditions, and plan drawings compiled from academic sources are also conveyed. Thus, it is predicted that those who show sensitivity about the preservation of the structures and their transfer to the future will increase.

Keywords: Mardin, Cultural Heritage, Multiculturalism, Religious Buildings, Map, Story Map

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET……...……vi
SUMMARY……...……vii
TEŞEKKÜR……...……viii
İÇİNDEKİLER……...……ix
ŞEKİLLER DİZİNİ……xi
ÇİZELGELER DİZİNİ……...……xviii
1.GİRİŞ VE AMAÇ……..……1
2.LİTERATÜR ARAŞTIRMASI……..……..5
3.YÖNTEM…….……..9
4.TEORİK BİLGİ…….…….....10
4.1. Kültürel Miras ve Kültürel Miras Bilinci……10
4.2. Haritaların Kısa Tarihçesi……11
4.2.1. Story Map……..14
4.3. Mardin Hakkında Genel Bilgiler……..……20
4.4. Mardin'in Kısa Tarihçesi……..22
4.4.1. Tarih öncesi, klasik çağ ve ilk yerleşim……22
4.4.2. Roma-Bizans Dönemi ve Hıristiyanlığın yayılışı…….……....23
4.4.3. Arap-İslam Dönemi……....……..24
4.4.4. Türk-İslam Dönemi……..……....24
4.4.4.1. Artuklular Dönemi……...…..…….....24
4.4.4.2. Karakoyunlular ve Akkoyunlular Dönemi…..…...……..….25
4.4.4.3. Osmanlı Dönemi……..……..…….....26
4.4.4.4. Cumhuriyet Dönemi……..…….……...……27
4.5. Mardin'in Demografik Özellikleri…….……...29
4.6. Mardin'de Yer Alan Tarihi Dini Yapılar…….....32
4.6.1. Camiler……..…31
4.6.2. Kiliseler……..……..….59
4.6.3. Manastırlar……....……85
4.6.4. Medreseler……..……...…98

İÇİNDEKİLER (devam)

Sayfa

5.BULGULAR VE TARTIŞMA……...……..123
5.1. Mardin'de Yer Alan Tarihi Dini Yapılar Web Haritasının Tasarım Aşamaları….123
5.2.Yapıların Görsel Arşivi için Blog Adresinin Oluşturulması…….……..125
5.3.Web Haritasının Story Map Olarak Yayımlanması…….……..…..127
6.SONUÇ VE ÖNERİLER …….....130
KAYNAKLAR DİZİNİ…….....…..133

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil **Sayfa**

1.1. Yapılar hakkında kısa bilgiler……..…….....1
1.2. Anlatılan yapı ile fotoğraf uyuşmazlığı……..…….....2
1.3. Mardin kenti Lynch analizi……...…2
1.4. Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar örneğinde işaret öğeleri……...…….....3
4.1. Marshall Adaları yerlilerinin çubuk haritası ve Aztek kabilesini gösteren harita ……11
4.2. Akadlar'a ait olduğu düşünülen haritanın şematik görünümü ……...12
4.3. Taş tablet üzerine yer alan Çin haritası……..12
4.4. Eratosthenes'in çizdiği harita ve Crates'e ait küre formunda haritanın rekonstrüksiyonu……13
4.5. Contarini'nin çizdiği dünya haritası …..…….13
4.6. Antik yol güzergahlarına ait Story Map sayfası ……15
4.7. Öğrencilerin hazırladığı Story Maps örneği……...15
4.8. Raporda bahsi geçen Story Maps'ten bir kesit……...16
4.9. Raporda örnek olarak verilen bir Story Map örneği……...16
4.10. Makalede bahsi geçen Story Map'ten bir kesit……17
4.11. Öğrenciler tarafından farklı rotalar için yapılan Story Map örnekleri……..17
4.12. Chan Chan için hazırlanan Story Map'ten bir kesit……..18
4.13. Makalede anlatılan Story Map'ten bir kesit……..18
4.14. Türkiye haritasında Mardin'in konumu……20
4.15. Mardin Kalesi, Eskikale Köyü Kalesi, El-Nıhman Kalesi ve Arur Kalesi……...21
4.16. Mardin'in kronolojisi……...28
4.17. Hacı Ömer (Halife) Cami avluya giriş kapısı ve iç mekanda yer alan kabartma…….32
4.18. Hacı Ömer (Halife) Cami planı……32
4.19. Hacı Ömer (Halife) Cami'nin 1967 senesinde çekilmiş güneybatıdan görünüşü ……...33
4.20. Hacı Ömer (Halife) Cami iç mekan fotoğrafları……...33
4.21. Hacı Ömer (Halife) Cami'nin kuzeyinde yer alan abdesthane ve minare çıkış kapısı…….33
4.22. Hamit (Şeyh Zebun) Cami giriş kapısı……34
4.23. Hamit (Şeyh Zebun) Cami planı……...35
4.24. Hamit (Şeyh Zebun) Cami iç mekan fotoğrafları……35
4.25. Hamit Cami kubbesinin 1967/68 senesine ait fotoğrafı ve günümüze ait fotoğrafı…….35
4.26. Hızır Cami güney cephesi ve iç mekan fotoğrafı……36
4.27. Kale Cami planı ve günümüzdeki kalıntıları……37

ŞEKİLLER DİZİNİ (devam)

Şekil **Sayfa**

4.28. Kuseyri Cami avlu giriş kapısı ……37
4.29. Kuseyri Cami planı……...38
4.30. Kuseyri Cami güney cephesi……38
4.31. 1967 senesinde çekilmiş Kuseyri Cami'sine ait çeşme ve çeşmenin günümüzdeki hali…….39
4.32. Molla Hari/Halil (Süleyman Paşa) Cami avlu giriş kapısı……..39
4.33. Molla Hari/Halil (Süleyman Paşa) Cami planı……40
4.34. Molla Hari/Halil Cami giriş kapısı ve mihrap nişi sütuncelerine ait detay fotoğrafları…....40
4.35. Molla Hari/Halil Cami ibadet mekanına giriş kapısının günümüzdeki hali……41
4.36. 1967 senesine ait Pamuk Cami planı……42
4.37. Mahfel kısmı (Altun, 2011) ve günümüzdeki hali……42
4.38. Pamuk Cami'nin güncel zemin kat ve asma kat planları……42
4.39. Pamuk Cami giriş kapısı ve sonradan eklenen abdesthane kısmının giriş kapısı……43
4.40. Reyhaniye Cami planı ve iç mekan fotoğrafı……..44
4.41. Reyhaniye Cami'nin güney cephesi ve minare ve kubbesi……44
4.42. Şeyh Çabuk Cami tabelası……45
4.43. Şeyh Çabuk Cami planı……45
4.44. Şeyh Çabuk Cami iç mekan fotoğrafı……...46
4.45. Şeyh Mahmud Türki (Şeyh Ali) Cami planı ve iç mekanda yer alan kemerleri……..46
4.46. Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar/Zarrar) Cami planı……48
4.47. Caminin 1967 senesinde çekilmiş kapı fotoğrafı ve üzerinde yer alan kitabesi……...48
4.48. Zairi Cami kapısı ve üzerinde yer alan kitabenin günümüzdeki hali……...48
4.49. Zairi Cami'nin 2003 senesinde yapılmış olan avlu kapısı……49
4.50. Latifiye (Abdüllatif) Cami tabelası……..49
4.51. Latifiye Cami planları……...50
4.52. Latifiye Cami portal fotoğrafları……..51
4.53. Latifiye Cami portal detayları……...51
4.54. Melik Mahmud (Bab es Sur) Cami planı……..53
4.55. Melik Mahmud Cami portali ve mukarnas detayı……53
4.56. Melik Mahmud Cami minare ve kubbesine ait tarihi belirtilmemiş eski bir fotoğraf……..54
4.57. Melik Mahmud Cami minaresi ve kubbesi……...54
4.58. Altun'un (2011) çizdiği Ulu Cami planı……...55

ŞEKİLLER DİZİNİ (devam)

Şekil **Sayfa**

4.59. Mardin Ulu Cami planı ve güney cephesi Artuklu dö. restitüsyonu ve restitüsyon önerisi….56
4.60. 1930 yılına ait Ulu Cami avlusundan bir görünüm ve günümüze ait fotoğraf…… 56
4.61. Ulu Cami mihrabının geçirdiği değişim……...56
4.62. Ulu Cami minaresi……57
4.63. Kırklar Kilisesi vaziyet planı……60
4.64. Kırklar Kilisesi zemin kat planı……60
4.65. Kırklar Kilisesi birinci kat planı……...61
4.66. Kırklar Kilisesi'nin batı cephesi……...61
4.67. Kırklar Kilisesi'nin güney cephesi……...61
4.68. Kırklar Kilisesi çan kulesi……62
4.69. Protestan Kilisesi'nin avluya geçiş kapısı ve avlusu……...63
4.70. Protestan Kilisesi'nin iç mekanı……...63
4.71. Meryem Ana Kilisesi'nin havadan görünüşü……...64
4.72. Meryem Ana Kilisesi şematik planı……64
4.73. Meryem Ana Kilisesi iç mekan fotoğrafları……65
4.74. Meryem Ana Kilisesi avlusunun batı cephesi ve kapı detayı……...65
4.75. Meryem Ana Kilisesi doğu cephesi ve çan kulesi……66
4.76. Meryem Ana Kilisesi güney cephesi……66
4.77. Meryem Ana Kilisesi ibadet mekanı giriş kapısı……..66
4.78. Mor Hürmüzd Kilisesi Divanhanesinde yer alan işlemeli şömine ve Osmanlı Turası……67
4.79. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi tabelası……67
4.80. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi güney cephesi……..68
4.81. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi iç mekan fotoğrafları……...68
4.82. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi ana apsisi……69
4.83. Mor Mihayel Kilisesi genel görünüşü……..70
4.84. Mor Mihayel Kilisesi'nde yer alan burç üzerinde ve çan kulesi üzerinde yer alan kitabeler...70
4.85. Mor Mihayel Kilisesi'nin naosu……...71
4.86. Mor Mihayel Kilisesi divanhane kısmının batı cephesi ve kuzey cephesi……...71
4.87. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi dış kapısında yer alan kitabe……71
4.88. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi şematik planı……72
4.89. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi iç mekan fotoğrafı……73

ŞEKİLLER DİZİNİ (devam)

Şekil **Sayfa**

4.90. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi dış kapısı……...73
4.91. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi pencereleri……74
4.92. Mort Şmuni Kilisesi'nin Yeniyol caddesinden görünümü……...74
4.93. Mort Şmuni Kilisesi'nin 1704 ve 1869 senelerine ait onarımlardan bahseden kitabeleri…...75
4.94. Mort Şmuni Kilisesi şematik planı……...75
4.95. Mort Şmuni Kilisesi iç mekanına ait farklı dönemlerde çekilmiş fotoğraflar……...76
4.96. Mort Şmuni Kilisesi medresesinin ve divanhanesinin inşa tarihlerinin yer aldığı kitabeler…76
4.97. Mort Şmuni Kilisesi avlusunun batı cephesi……77
4.98. Mort Şmuni Kilisesi çan kulesi……77
4.99. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi planı……..78
4.100. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi iç mekan fotoğrafları……...78
4.101. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi'nde yer alan kduşkudşin……79
4.102. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi'nin doğu, batı ve kuzey cepheleri……...79
4.103. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi ana giriş kapısı……80
4.104. Surp Kevork Kilisesi vaziyet planı ve +0.00 kotu planı……81
4.105. Surp Kevork Kilisesi planı……82
4.106. Surp Kevork Kilisesi dönemsel plan analizi……...82
4.107. Surp Kevork Kilisesi sol nefi, orta nefi ve sağ nefi ……...82
4.108. Surp Kevork Kilisesi'nin ana girişi ……..83
4.109. Surp Kevork Kilisesi'nin doğu ve batı cepheleri……83
4.110. Surp Kevork Kilisesi'nin güney cephesi……83
4.111. Deyrulzafaran Manastırı vaziyet planı……86
4.112. Deyrulzafaran Manastırı bodrum kat ve zemin kat planı……...87
4.113. Deyrulzafaran Manastırı ara kat ve birinci kat planı……...87
4.114. Deyrulzafaran Manastırı Mor Hananyon Kilisesi iç mekanı……..88
4.115. Deyrulzafaran Manastırı Azizler Evi iç mekanı……89
4.116. Deyrulzafaran Manastırı Meryem Ana Kilisesi naosundan mezbah kısmının görünüşü…...89
4.117. Deyrulzafaran Manastırı Mor Petrus Kilisesinin iç avludan görünüşü ……....90
4.118. Deyrulzafaran Manastırı doğu cephesi ve batı cephesi……..91
4.119. Deyrulzafaran Manastırı kuzey cephesi ve güney cephesi ……91
4.120. Deyrulzafaran Manastırı'nda yer alan Güneş Tapınağı……..91

ŞEKİLLER DİZİNİ (devam)

Şekil **Sayfa**

4.121. Mor Efrem Manastırı'nın giriş kapısında ve kilisenin kapısında yer alan kitabe……...92
4.122. Mor Efrem Manastırı'nın avluya açılan ana giriş kapısı……92
4.123. Mor Efrem Manastırı vaziyet planı……93
4.124. Mor Efrem Manastırı bodrum kat planı ve bodrum kat giriş kapısı……...94
4.125. Mor Efrem Manastırı zemin kat planı ……...94
4.126. Mor Efrem Manastırı birinci kat planı……95
4.127. Mor Efrem Manastırı kilise planı…….....96
4.128. Mor Efrem Manastırı kilisesi iç mekan fotoğrafları……...96
4.129. Mor Efrem Manastırı kilisesinin güney duvarında yer alan payandalar……96
4.130. 1899 yılına ait Zinciriye Medresesi genel görünümü……98
4.131. Zinciriye Medresesi portali……99
4.132. Zinciriye Medresesi portal detayları……...99
4.133. Zinciriye Medresesi zemin kat planları……100
4.134. Zinciriye Medresesi günümüz zemin kat planı……101
4.135. Zinciriye Medresesi üst kat planları ……101
4.136. Zinciriye Medresesi günümüz üst kat planı ……102
4.137. Zinciriye Medresesi doğu cephesi ve batı cephesi ……102
4.138. Zinciriye Medresesi güney cephesi ……103
4.139. Şehidiye Medresesi avlusunun güney kanadı ……..104
4.140. Şehidiye Medresesi planı ……105
4.141. Şehidiye Medresesi günümüz zemin kat ve birinci kat rölövesi ……106
4.142. Şehidiye Medresesi giriş portali ve silme detayı ……106
4.143. Şehidiye Medresesi minaresi ……...106
4.144. Kasımiye Medresesi ve müderrisleri ……...107
4.145. Kasımiye Medresesi zemin kat planı ……...108
4.146. Kasımiye Medresesi üst kat planı ……108
4.147. Kasımiye Medresesi portali ve silme detayları ……109
4.148. Kasımiye Medresesi doğu cephesi ……...109
4.149. Kasımiye Medresesi batı cephesi……..110
4.150. Kasımiye Medresesi'nin güney cephesinin günümüzdeki hali……110
4.151. Kasımiye Medresesi Güney cephesinin dış duvar kemerlerinin kapalı hali…….111

ŞEKİLLER DİZİNİ (devam)

Şekil **Sayfa**

4.152. Kasımiye Medresesi ve çevresinin güncel Google Earth görüntüsü……...111
4.153. Kasımiye Medresesi'nde gerçekleştirilen konser ve bienalden fotoğraflar……..112
4.154. Kasımiye Medresesi'nde gerçekleştirilen defile ve kandil gecesi programı……112
4.155. Hatuniye Medresesi planı…….113
4.156. 1967 senesine ait Hatuniye Medresesi planı…….114
4.157. Hatuniye Medresesi batı cephesinde yer alan girişi ve bu cephede bulunan kitabe……114
4.158. Hatuniye Medresesi harim kısmında yer alan mihrabı detayı……..114
4.159. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin batı revakları ve avluda yer alan revak izi fotoğrafları…115
4.160. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin restorasyon çalışmaları sırasında çekilmiş fotoğraflar….115
4.161. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin restorasyon sonrasında çekilmiş fotoğraflar……...116
4.162. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin 1967 senesindeki durumuna göre çizilmiş planı……..116
4.163. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin zemin kat ve birinci kat rölöve planları……..117
4.164. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin zemin kat ve birinci kat restorasyon sonrası planları…..117
4.165. Altınboğa Medresesi planı……118
4.166. Altınboğa Medresesi vakfiye parçasının bulunması…….118
4.167. Marufiye Medresesi planı…….119
4.168. Marufiye Medresesi'ne ait mozaik döşemeli selsebilli eyvan ve sütunce oturmalığı……..120
4.169. Marufiye Medrese'nin doğu cephesi……120
4.170. Marufiye Medresesi'nin 2015 senesinde çekilmiş fotoğrafı……120
4.171. Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi planı……...121
4.172. Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi doğu cephesi ve iç mekan fotoğrafı……..121
5.1. Harita altlığının genel görünüşü……...123
5.2. Cami ve Medreselerin haritada işaretlenmesi……...124
5.3. Kilise ve Manastırların haritada işaretlenmesi…….124
5.4. Haritanın genel görünüşü ve lejantı……..124
5.5. Haritada yer alan bilgi kutucuğuna dair görseller……125
5.6. Blog adresinde yayın oluşturma aşamasına ait bir görsel……126
5.7. Blog adresinde yer alan yapılar listesi……..126
5.8. Ulu Cami'ye ait görsellerin yayımlanmış hali……..126
5.9. Share sekmesinin yeri……...127
5.10. Create a web app sekmesinin yeri……..127

ŞEKİLLER DİZİNİ (devam)

Şekil **Sayfa**

5.11. Build a Story Map'in ve seçilen Story Map'in yeri……128
5.12. Create web app sekmesinin yeri……128
5.13. Story Map olarak yayımlanan haritanın genel görünüşü……129
5.14. Story Map'te yer alan bilgi kutucuğuna dair görseller……...129

ÇİZELGELER DİZİNİ

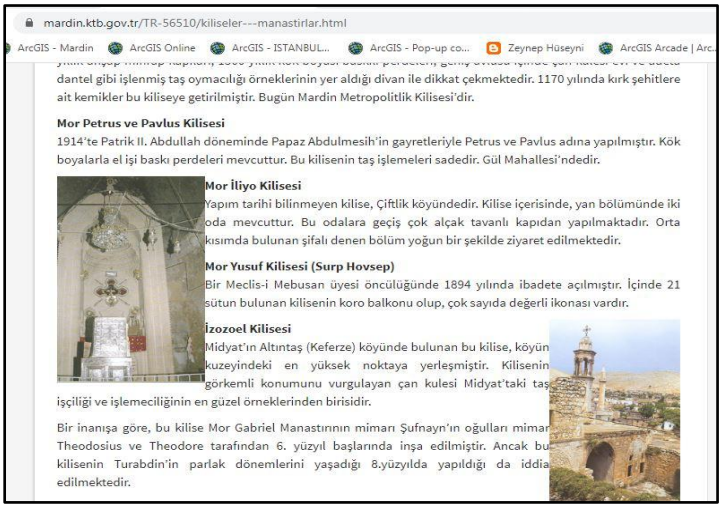
Çizelge **Sayfa**

2.1. Literatür çalışması kapsamında incelenen diğer kaynaklar…….....7
4.1. Oluşturulan web haritasının Story Map olarak yayımlanma sebepleri…..……..……..19
4.2. Mardin'e ait 16. yüzyıl nüfus verileri…….29
4.3. Mardin'e ait 18. yüzyıl - 19. yüzyıl nüfus verileri……..29
4.4. Mardin'e ait 1914 senesi nüfus verisi…….30
4.5. Mardin'e ait 1927 senesi nüfus verisi…….30
4.6. Mardin'e ait 1927 senesi din dağılımı……30
4.7. Tez kapsamında incelenen camiler…….58
4.8. Tez kapsamında incelenen kiliseler……84
4.9. Tez kapsamında incelenen manastırlar……...97
4.10. Tez kapsamında incelenen medreseler…….....122

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Mardin, etki altında kaldığı medeniyetlerin izlerini günümüze kadar taşıyabilmiş nadir kentlerdendir. Özellikle dini farklılıklar kentteki ibadet mekanlarını çeşitlendirmiştir. Somut kültürel miras kapsamında yer alan dini yapılar kentte var olan çokkültürlülüğün de mimari örneklerindendir. Mardin'e değer katan tarihi dini yapıların aslına uygun olarak korunması, geleceğe aktarılması ve insanların bu yapılar hakkında akademik çalışmalar sonucunda elde edilmiş bilgilere rahatlıkla ulaşabilmesi önemlidir. Çünkü bu yapılar sayesinde Mardin, hoşgörü kenti ya da medeniyetler şehri gibi unvanlarla anılmakta ve hem ulusal hem de uluslararası alanlarda dikkat çekmektedir.

İnsanlar kentler veya yapılar hakkında bilgi edinmek için eskiden ansiklopedi gibi kaynakları kullansa da günümüzde, dijitalleşen dünyada, araştırmaların çoğunluğu online olarak gerçekleştirilmektedir. Özelikle son yıllarda artan bilgisayar kullanımı ve internet erişimi, insanların bilgi edinmelerinde sanal ortamların kullanımını arttırmaktadır. Fakat Mardin'de bulunan yapıların çokluğu beraberinde sanal ortamlarda bulunan bilgi çokluğunu da getirmektedir. İnsanların bilgiye ulaşmak için kullandıkları sanal ortamlarda bu yapılarla ilgili doğru bilgiler mevcut olsa da yanlış veya eksik olan bilgiler de mevcuttur (Şekil1.1). Sözel bilgiler dışında yapıların fotoğrafları alakalı problemlerde göze çarpmaktadır. Örneğin, Mardin Ulu Cami'yi anlatan bir sitede Şehidiye Cami fotoğraflarının kullanıldığını görebilmekteyiz (Şekil1.2).

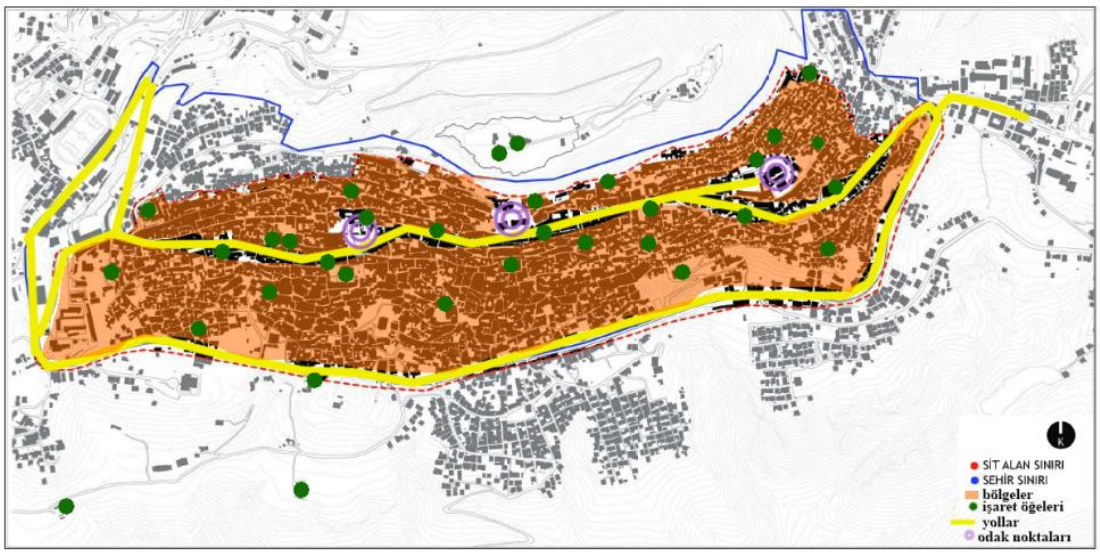

Şekil 1.1. Yapılar hakkında kısa bilgiler (Anonim, 2020n)

Şekil 1.2. Anlatılan yapı ile fotoğraf uyuşmazlığı (https://www.beyaztarih.com/ansiklopedi/mardin-ulu-camii, erişim tarihi: 12.06.2020)

Lynch (2018) '*Kent İmgesi'* kitabında kent imgesinin içeriğini beş alt başlıkta incelemektedir. Bu alt başlıklar şu şekildedir; yollar, sınırlar/kenarlar, bölgeler, düğün/odak noktaları ve işaret öğeleri. Mardin tarihi kent merkezine (Şekil 1.3) bakıldığında merkezin anayol ile iki ayrı bölgeye bölündüğü görülmektedir. Bu bölgeler konut ağırlıklı alanlardır. Kent merkezinde düğüm/odak noktası sayılabilecek üç ayrı mekan mevcuttur. Bunlar Cumhuriyet Meydanı, Mardin Olgunlaşma Enstitüsü binasının olduğu alan (eski kız meslek lisesi binası) ve günümüzde Mimarlık Fakültesi olarak kullanılan binanın olduğu alan (eski hükümet konağı binası). Bu düğüm/odak noktaları pek çok insanın çeşitli amaçlarla kesiştiği, kaynaştığı ve dağıldığı alanlardı. Kente bakıldığında noktasal referans olarak kullanılabilecek işaret öğelerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Kent genel olarak konutlardan ve konutların içinde yayılmış tarihi dini yapılardan oluştuğu için somut bir sınır/kenar öğesi mevcut değildir.

Şekil 1.3. Mardin kenti Lynch analizi- Mardin Kenti Sit Alanı haritasına işlenerek (Mardin Belediyesi; akt: Tural, 2009)

İşaret öğeleri kent imgelerinin oluşturulmasında ve kentin okunabilmesine katkı sağlamaktadır. Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar bu alt başlıklarda yer alan işaret öğeleri sınıfına girmektedir (Şekil 1.4). Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar, minareleri ve çan kuleleri sayesinde kent içinde varlıklarını pek çok noktadan belli edebilmektedir. Bu da yapıların referans aracı olarak kullanılmasını ve kentin dini çeşitliliğinin, çokkültürlülüğünün okunabilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu durum genel olarak kenti deneyimleme şansı olan insanlar için geçerlidir. Fakat belirli amaçlar için üretilmiş haritaların varlığı sayesinde kenti ziyaret etmeyen insanlar da kentleri okuyabilmekte, derinlemesine bir deneyimleme söz konusu olmasa da kısmi bir deneyimleme imkanı elde edebilmektedirler.

Şekil 1.4. Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar örneğinde işaret öğeleri (kişisel arşiv, 2021)

Bu bağlamda Mardin'de yer alan somut kültürel miras kapsamında değerledirilen dini yapılar için bir web haritasının yüksek lisans tezi kapsamında tasarlanması hedeflenmiştir. Bu web haritasının tasarlanmasındaki asıl amaç dini yapılar hakkında sanal ortamlarda yer alan eksik veya yanlış bilgilerin düzeltilmesini ve insanların kolayca akademik temelli bilgilere ulaşabilmesini sağlamaktır. Ayrıca kenti deneyimleme imkanı olmayan insanların da kentin çokkültürlülüğü hakkında bilgi sahibi olmaları, daha sonra kenti ziyaret etme şansı bulduklarında işaret öğelerini kullanarak kenti daha verimli bir şekilde deneyimlemeleri amaçlanmıştır. Bu web haritasında yapılarla ilgili noktasal konum dışında tarihi ve mimari bilgiler, çeşitli görsel veriler yer alacaktır. Ayrıca bu harita sayesinde yapıların aslına uygun olarak korunması ve geleceğe aktarılması hususunda hassasiyet gösterenlerin artacağı öngörülmektedir.

Mardin, turizm faaliyetleri bakımından da önemli kentlerden biridir. Özellikle kültürel turizm kapsamında her yıl yerli/yabancı pek çok turistin ziyaret ettiği bir kenttir. 2019 yılında yaşanan pandemi süreci ile birlikte turizm de farklı bir boyut kazanmıştır. Kentleri ve yapıları online olarak keşfetme, sanal turlar ile gezinme durumları artmıştır. Tasarlanan bu web haritası sayesinde Mardin'de yer alan tarihi dini yapıların, pandemi dönemindeki kentlerin kapanma durumlarına benzer durumlarda bile sanal ziyaretçilerine erişebilirliğinin devam etmesini sağlamak amaçlanmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Mardin, sahip olduğu çokkültürlü yapısını yüzyıllar boyunca devam ettirmesinden dolayı pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur. Mimarlıktan radyo televizyon sinemaya uzanan geniş bir yelpazede yer alan bu çalışmalar Mardin'in daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Kentte yer alan tarihi dini yapılar da yapılan akademik çalışmaların başlıca konularındandır. Bu tarihi dini yapılar özellikle tek bir yapı üzerinden ilerleyen restorasyon çalışmalarına konu olmaktadır. Birden fazla dini yapıların ele alındığı çalışmalar da ise genellikle dönem sınırı ya da inanç türüne göre (Müslümanlara ait, Hıristiyanlara ait vs.) bir sınırlama göze çarpmaktadır. Mardin tarihinin ve Mardin turizminin ele alındığı çalışmalarda ise farklı inanç türlerine ait yapıları bir arada görebilmekteyiz. Fakat bu çalışmalarda da amaç yapı tanıtımı olmadığı için kapsamlı bir şekilde yapılar incelenmemiştir. Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildedir;

•Ara Altun'un ilk baskısı 1971 senesinde yayımlanmış olan ve 2011 senesinde düzenlenmiş baskının yeniden yayımlandığı *Mardin'de Türk Devri Mimarisi* adlı eserinde camiler ve medreseler gibi Müslümanlara ait dini yapılar hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.

•Mardin tarihi hakkında yazılmış olan eserlerden Hanna Dolapönü'nün (1972) *Tarihte Mardin* adlı eserinde tarihi dini yapılar ele alınmıştır. Fakat haklarında kısa bilgiler verilmektedir.

• Füsun Alioğlu'nun 1988 senesinde yayımlanan *Geleneksel Mardin Şehir Dokusu ve Evler Üzerine Bir Deneme* adlı doktora tezinin kaynak alındığı *Mardin: Şehir Dokusu ve Evler* kitabında kentte yer alan tarihi dini yapılar isim olarak geçmekte ve haklarında çok kısa bilgiler yer almaktadır.

•Gabriyel Akyüz'ün 1998 senesinde yayımlanan *Mardin İli'nin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi* adlı kitabında kiliselerin ve manastırların detaylı tarihçesi anlatılmaktadır. Fakat yapılar mimari açıdan

ele alınmadığı için plan şemaları ve detaylı mimari çözümlemeleri kitapta yer almamaktadır.

•Elif Keser'in 2002 senesinde yayımlanan *Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi* adlı kitabında ise adından da anlaşılacağı üzere Ortodoks mezhebine ait dini yapılar ele alınmıştır.

•Veysi Günal'ın 2006 senesinde yayımlanan *Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları* adlı doktora tezinde tarihi dini yapıların nerede yer aldığı, hangi dönemde ve yüzyılda inşa edildiğine dair tablolar mevcuttur. Bazı yapılar detaylandırılmışsa da tüm yapılar hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir.

•Yakup Bilge'nin 2006 senesinde yayımlanmış olan *Geçmişten günümüze Deyrulzafaran Manastırı* adlı kitabında Deyrulzafaran Manastırı'nın tarihçesi, plan şemaları gibi özellikleri detaylı bir şekilde yer almaktadır.

•Hatice Kübra Uygur'un 2015 senesinde yayımlanan *Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanilerinin Kutsal Mekan Efsaneleri* adlı doktora tezinde kentte yer alan Hıristiyanlara ait dini yapıların tarihçeleri anlatılmış; mimari özelliklerine çok değinilmemiştir.

• Murat Çağlayan'ın 2017 senesinde yayımlanan *Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri* kitabında ise Ulu Cami'ye, Şehidiye Medresesi'ne, Zinciriye Medresesi'ne ve Kasımiye Medresesi' ne ait detaylı mimari çözümler yer almaktadır.

• Aydın vd. (2019) oluşturduğu kolektif bir ürün olan *Mardin Aşiret Cemaat Devlet* adlı eserde tarihi dini yapılar ele alınmıştır. Fakat haklarında kısa bilgiler verilmektedir.

• Ufuk Elyiğit'in 2020 senesinde yayımlanan *Mardin İli ve İlçelerindeki Manastır Mimarisi* adlı doktora tezinde Mardin'de bulunan manastırlar hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.

Literatür taraması sadece yukarıda bahsi geçen çalışmalarla sınırlı değildir. Çizelge 2.1'de incelenen diğer kaynakların isimleri liste halinde yer almaktadır.

Çizelge 2.1. Literatür çalışması kapsamında incelenen diğer kaynaklar

Yazar	**Kaynağın Adı**	**Yayım Yılı-Türü**
Nejat Göyünç	XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı	1969-Kitap
Ara Altun	Abdüllatif Cami	1988- Ansiklopedi Maddesi
Gabriel Akyüz	Mort (Azize) Şmuni Kilisesi'nin Tarihçesi (M.S. 6.YY), İnancın Simgesi Mort Şmuni ve Oğulları	2005-Kitap
Doğan Bekin	Tarihin Işığında Mardin	2010-Kitap
Murat Çağlayan	Bir Mimari Karşılaştırma: Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreseleri, İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler	2018- Kitap Bölümü
Ara Altun	Mardin'de İki Artuklu Medresesi	1970-Makale
İbrahim Artuk	Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları	1971-Makale
Neslihan Dalkılıç, Meral Halifeoğlu	Tarihi Yapıların Restorasyon Uygulamalarında Geleneksel Yapım Tekniklerinin Kullanımı: Mardin Tekke Cami-Şah Sultan Hatun Medresesi Restorasyonu	2010-Makale
Emine Dağtekin, Semra Hillez	Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi Koruma Ve Onarım Önerileri	2011-Makale
Ersoy Soydan, Nurdan Şarman	Mardin ve Şırnak İllerindeki Süryanilere Ait Dini Yapıların Kültür (ve İnanç) Turizmi Potansiyeli	2013- Makale
Oktay Bozan	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin'de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri	2014- Makale
Murat Çağlayan, Gülsün Tanyeli	Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi ve Osmanlıdan Günümüze Medresedeki Restorasyon Müdahaleleri	2016-Makale
Murat Çağlayan	Ortaçağ'dan Günümüze Bir Anıt: Mardin Ulu Cami	2018-Makale
Mehmet Alparslan Küçük	Türkiye'nin Turistik Dini Mekânlarına Bir Örnek: "Süryani Dinî Merkezleri"	2019-Makale
Şefika Ergin, Murat Dal, Ayşe Biçen Çelik	Abdullatif Camii (Latifiye Camii) Taş Bozunmalarının Tesbiti ve XRF Spektrometresi ile Kimyasal Analizi	2020-Makale
Evindar Yeşilbaş	Mardin'deki 13.-15. Yüzyıl Cami ve Medreselerinde Taç Kapı Tasarımı ve Bezemesi,	2020- Makale
Engin Sarı	Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık	2008-Doktora tezi
Güler Ocakçı	Süryaniliğin Dini Merkezi Deyru'z-Zafaran	2010- Yüksek lisans tezi
Amine Seyhun Alkan Reis	Mardin Kentinin Korunması Kapsamında 'Surp Kevork Ermeni Kilisesi' Restorasyon Önerisi	2012-Yüksek lisans tezi
Sultan Çaça	Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi	2013- Yüksek Lisans Tezi
Semra Hillez Halifeoğlu	Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Ermeni Kiliseleri Koruma ve Kullanım Durumları	2016- Yüksek lisans tezi
Lale Karataş	Mardin Kenti İbadet Yapılarında Malzeme Kullanımı ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma	2018- Yüksek Lisans tezi
Heval Aydın	Mardin Mor Efrem Manastırı Kilisesi Koruma ve Restorasyon Önerisi	2019- Yüksek lisans tezi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı	https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin /kulturenvanteri	İnternet Sitesi

Literatür araştırması sonucunda, Mardin'de yer alan tüm tarihi dini yapıların ele alındığı çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Tüm tarihi dini yapıları ele alan çalışmalarda da detaylı mimari çözümlemelerin olmayışı, tarihçe kısımlarında yapı ile ilgili çeşitli kaynaklarda geçen farklı görüşlerin aktarılmayışı göze çarpmaktadır. Bu tez çalışmasında tespit edilen 34 adet tarihi dini yapı (cami, medrese, kilise, manastır) ile ilgili çeşitli akademik kaynaklardan derlenmiş tarihçeleri, mimari özellikleri, dönemsel süreç içerisinde geçirdikleri dönüşümler aktarılmaktadır. Böylece Mardin'de yer alan tarihi dini yapılarla ile ilgili araştırma yapmak isteyen bireyler 34 adet yapı ile ilgili bilgilere kolayca erişebilecektir.

3. YÖNTEM

Bu tez çalışmasında Mardin ve Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar hakkında bilgiler derleme yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Kentte yer alan tarihi dini yapılar pek çok akademik çalışmaya (tez, makale, bildiri vs.) konu olduğu için yapılarla ilgili bilgilere bu kaynaklardan ulaşılabilmektedir. Fakat çalışmalarda yapılarla ilgili aynı konu üzerinden farklı görüşler de mevcuttur. Bu tez çalışmasında bu bilgiler de karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Ayrıca bu yapılar birer kültürel miras değeri taşıdığı için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait ilgili sayfalarda da bu yapılarla ilgili bilgiler mevcuttur. Bu sebeple yapılar hakkında bilgilerin elde edilmesinde bakanlığa ait sayfalardan da yararlanılmıştır.

Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar için tasarlanacak web haritasının oluşturulmasında ise coğrafi bilgi sistemlerinin öncülerinden olan ESRI firmasına ait ArcGIS Online'dan faydalanılmıştır. Harita temel olarak ArcGIS Online sayesinde oluşturulduktan sonra Story Map formatında yayımlanarak erişime açılmıştır. Story Map, ArcGIS Online'ın sunduğu hizmetlerden biridir ve Story Map üzerinden yayımlanan haritalara herkes erişebilmektedir.

4. TEORİK BİLGİ

4.1.Kültürel Miras ve Kültürel Miras Bilinci

Kültürel miras; geçmişten günümüze gelen ve geleceğe miras olarak bırakılmak istenen değerler bütününü ifade etmektedir. Kültürel miras temel olarak iki ana başlık altında incelenmektedir.

1. *Somut kültürel miras,* insan eli inşa edilmiş tarihi mekanları, binaları, anıtları vs. kapsayan ve geleceğe aktarılmak üzere korunan eserlerdir. Doğal kültürel miras da somut kültürel miras kapsamına girmektedir. Doğal kültürel miras genel olarak tabiat güzelliklerini kapsamaktadır.

2. *Somut olmayan kültürel miras,* toplumu var eden değerleri içermektedir. Bunlar; şarkılar, hikayeler, inanışlar, el sanatları ve tekerlemeler gibi unsurlardan oluşmaktadır (Can, 2009).

Kültürel miraslar insanlık tarihinin birikimlerini, geçirdiği değişimleri, dönüşümleri aktaran önemli değerlerdendir. Özellikle mimarlık ürünü olan somut kültürel miraslar (tarihi dini yapılar, anıtlar vs.) o dönemki yapım teknikleri, kullanılan süsleme teknikleri, malzemeyi kullanış biçimi gibi mimari konularda bilgiler vermektedir. Ayrıca bu miras öğeleri turizm açısından da bulundukları alana değer ve çekicilik katmaktadır. Somut kültürel miraslar insanlar tarafından özellikle konfor sağlama vs gibi amaçlarla değiştirilmeye veya dönüştürülmeye daha çok maruz kalmaktadır ve yapılan bilinçsiz müdahaleler somut kültürel mirasların değer kaybetmesine yol açmaktadır. Bu mirasların geleceğe güvenli bir şekilde aktarılması için kültürel miraslar konusunda insanların bilinçlendirilmesi önemli bir husustur. Dijitalleşen dünyada kültürel miras öğelerinin veri olarak saklanabilmesi için dijital arşivlerin oluşturulması günümüzde kullanılan yöntemlerdendir. Bu arşivler, insanların bilinçlenmesine katkı sağlamak için de kullanılmaktadır. Kültürel miraslarla ilgili internet siteleri ya da somut kültürel miraslarla ilgili konum vs gibi bilgleri gösteren web haritaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

4.2. Haritaların Kısa Tarihçesi

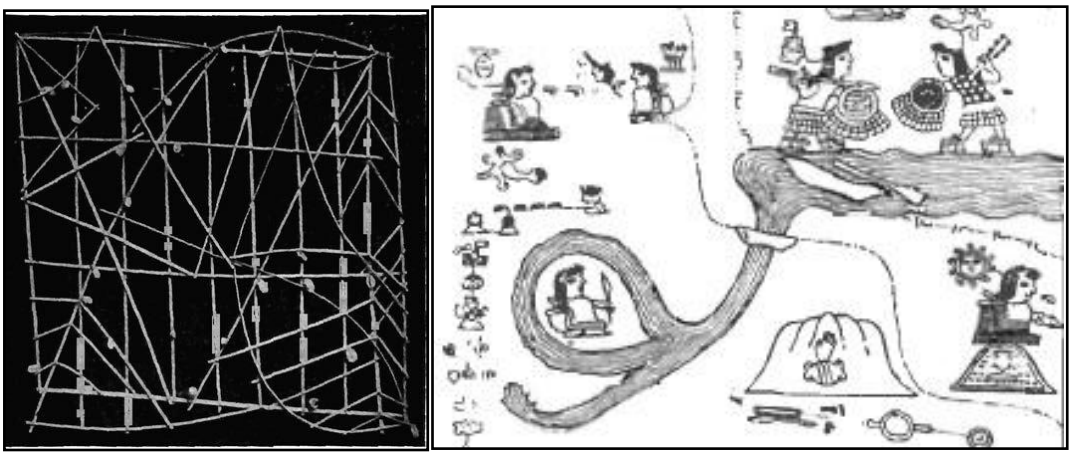
Harita kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre şöyledir:

> "Coğrafya, tarih, dil, nüfus vb. konularla ilgili yeryüzünün veya bir parçasının, belli bir orana göre küçültülerek düzlem üzerine çizilen taslağı"

Aynı sözlükte haritacılığın tanımı ise şu şekilde yapılmıştır:

> "Harita ve bu haritalarda kullanılan işaretlerin özelliklerini araştıran, haritanın tasarım, basım ve kullanım yöntemlerini geliştirmeye yönelik araştırmalar yapan bilim dalı, kartografya"

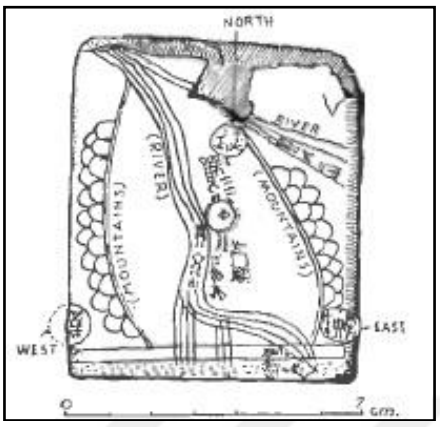
Haritalar ilkçağlardan beri kullanılmaktadır. Bu sebeple haritacılığın tarihsel geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Haritacılığa ait yapılmış ilk önemli çalışmalar Roma imparatorluğu dönemine denk gelmektedir. Özellikle İskenderiye'deki bilimsel ve teknik gelişmeler haritacılığı da etkilemiştir (Sarı, 2018). Farklı medeniyetler temelde harita üretseler de üretme biçimleri oldukça farklı olabilmektedir. Örneğin, Marshall Adaları yerlileri tarafından çubuklar kullanılarak harita üretirken Aztekler görselleştirmelerden faydalanarak harita üretmişlerdir (Şekil 4.1).

Şekil 4.1. Marshall Adaları yerlilerinin çubuk haritası ve Aztek kabilesini gösteren harita (Raisz, 1948; akt: Sarı, 2018)

Mezopotamya'da da harita üretildiğine dair kanıtlar mevcuttur. Özellikle Kerkük civarında bulunan ve Akadlar dönemine ait olduğu düşünülen en eski haritanın

M.Ö2200'lerde yapıldığı tahmin edilmektedir (Şekil 4.2) (Brown, 1979, s. 39; akt: Sarı, 2018).

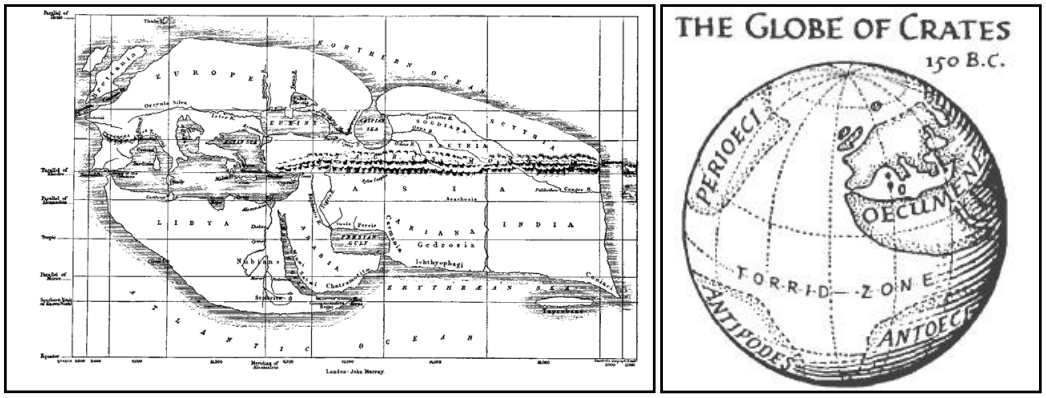
Şekil 4.2. Akadlar'a ait olduğu düşünülen haritanın şematik görünümü (Raisz, 1948; akt: Sarı, 2018)

Uzakdoğu'da da haritacılık faaliyetlerinin çok eskiye dayandığına dair kanıtlar mevcuttur. Örneğin, Çin'de bulunan, taş tablet üzerinde yer alan haritanın M.Ö 227 senesinde yapıldığı tahmin edilmektedir (Şekil 4.3) (Sarı, 2018).

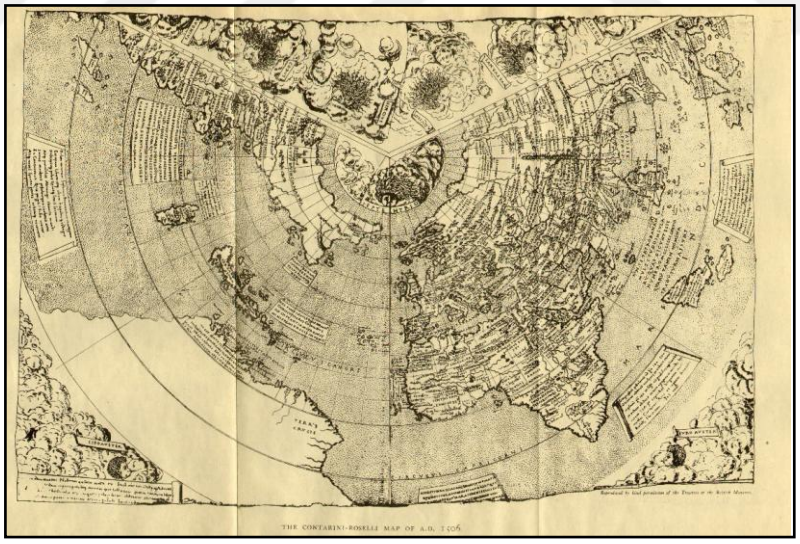
Şekil 4.3. Taş tablet üzerine yer alan Çin haritası (Raisz, 1948; akt: Sarı, 2018)

Dünya'ya dair bilgilerin artması ile birlikte haritalar ve haritacılık şekil değiştirmeye başlamıştır. Daha kapsamlı haritalar çizilmeye çalışılmış; enlem ve boylamlar kısmen de olsa haritalarda yer almaya başlamıştır (Şekil 4.4).

Şekil 4.4. Eratosthenes'in çizdiği harita (Brown, 1979; akt: Sarı, 201) ve Crates'e ait küre formunda haritanın rekonstrüksiyonu (Raisz, 1948; akt: Sarı, 2018)

Coğrafi keşiflerin yaşanması, Rönesans ve Reform gibi yenilikçi hareketlerin dünyayı dönüştürmesi haritaları ve haritacılığı etkilemiştir. Örneğin, Amerika artık haritalarda yer almaya başlamıştır. Juan de la Cosa'ya ait haritanın Amerika'yı ilk defa gösteren harita olma özelliği taşıdığı düşünülmektedir. Fakat, Amerika'nın ilk defa Contarini'nin dünya haritasında yer aldığını düşününler de mevcuttur (Şekil 4.5) (Sarı, 2018).

Şekil 4.5. Contarini'nin çizdiği dünya haritası (Tooley, 1962; akt: Sarı, 2018)

Haritalar ve haritacılık tarihsel akış içerisinde temel bazı eşik noktaları sayesinde gelişmiştir. Bu gelişim noktalarından biri de hava fotoğraflarının çekilebileceği teknolojinin icadıdır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında hava fotoğraflarının çekilebilmesi haritaların ve haritacılığın gelişmesine ve dönüşmesine yol açmıştır (Köktürk, 2004). Teknolojinin gelişmesi ile beraber haritalar sadece kağıt üzerinden bilgi veren bir araç

olmaktan çıkmıştır. Uydular sayesinde konumlar rahat bir şekilde bulunabilmekte, dünyanın diğer ucundaki bir alan Yandex haritalar, Google haritalar gibi uygulamalar sayesinde web ortamında görüntülenebilmektedir.

Günümüzde bir bölge ya da şehir için çeşitli alanlardaki bilgileri sunmak amacıyla coğrafi bilgi sistemlerinden faydalanılmaktadır. CBS yazılımında öncü bir konumda olan ESRI, CBS'yi şu şekilde tanımlamaktadır (Anonim, 2021n):

> "Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), verilerin toplanması, saklanması, analiz edilmesi, kullanıcıya sunulması gibi işlevleri bütünleştiren bir bilgi sistemidir. Kökünü Coğrafya biliminden alan CBS, birçok veri tipinin birleşmesinden oluşur. CBS, hayatımızın her alanına giren mekansal konumların analizi ile birlikte bilgi katmanları düzenleyerek haritalarda ve 3B sahnelerde görselleştirme yapılmasını sağlar. Bu benzersiz yetenekle CBS, kullanıcıların daha akıllı karar vermelerine yardımcı olmak için veriler arası modellemeler yaparak ve ilişki kurarak kullanıcıya daha derin bir bakış açısı sunar."

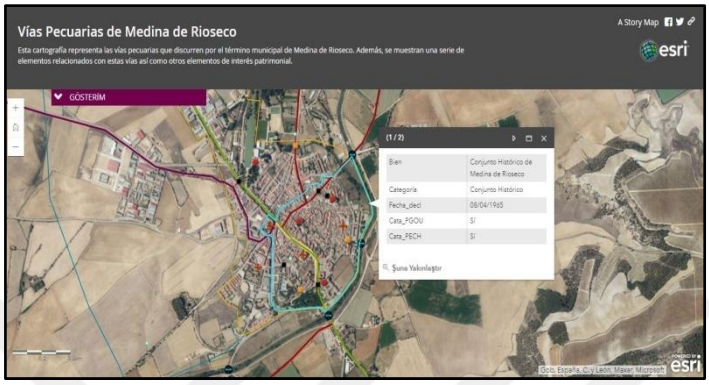
Coğrafi bilgi sistemleri yazılımlarının kullanılabilmesi için kullanıcının belli bir yetkinliğe ulaşması gerektirmektedir. Fakat ESRI'ye ait olan ArcGIS Online (https://www.arcgis.com/home/index.html) temel düzeyde bilgi sahibi olanların da kullanabileceği şekilde geliştirilmiştir. ArcGIS Online'da hazır olarak sunulan harita altlıklarına erişilebilmekte, haritalara katmanlar eklenebilmekte ve bu katmanlar sayesinde haritaya bilgiler yazılabilmektedir. Ayrıca URL tanımlayarak haritalara video, fotoğraf, gibi çeşitli görsel eklemeler de yapılabilmektedir.

4.2.1. Story Map

Story Map, ArcGIS Online'da yer alan, oluşturulan haritayı internet erişimi olan herkesle paylaşabilme yöntemlerinden biridir. Story Map, insanlara bir şeyleri anlatma, gösterme ya da öğretme amacıyla bir araç olarak farklı disiplinler tarafından da kullanılmaktadır. Story Map'in bir araç olarak kullanıldığı pek çok tez, bildiri, makale gibi akademik çalışmalar yayımlanmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

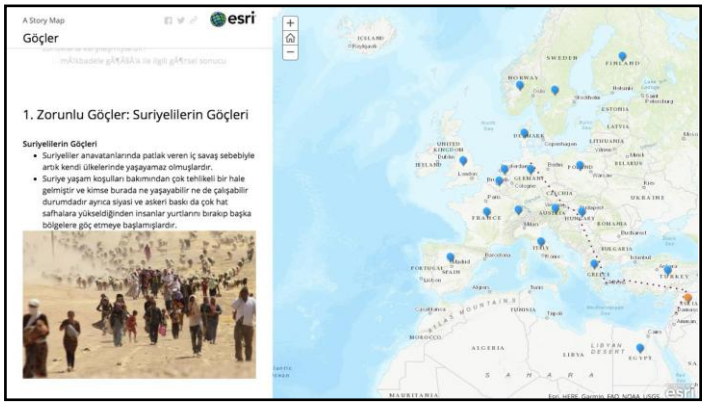
- *Strategies for the Correct Contextualisation and Management of Drove Roads in Urban Historic Landscapes (R. Ruiz , A. Moyano , M. R. García-Duque ve P. Hernández-Lamas):* 2020 senesinde yayımlanan makalede antik yol güzergahlarının (drove roads)

miras olarak yeterince değer görmediğini ifade eden yazarlar bir web haritası oluşturularak herkesin bu güzergahlar hakkında bilgi alabilmelerinin mümkün olabileceğini vurgulamaktadırlar. Bu sebeple güzergahların ve bu güzergahlarla ilgili çeşitli bilgilerin yer aldığı bir Story Map oluşturarak kullanıcılara sunmuşlar. (Şekil 4.6).

Şekil 4.6. Antik yol güzergahlarına ait Story Map sayfası (https://bit.ly/2vgAQTQ)

- *Lise Coğrafya Öğretiminde Story Maps Uygulamasının Akademik Başarıya Etkisi (T. Biçki):* Bu yüksek lisans tezinde yazar, Story Maps'in öğreticiliğini kanıtlamak için 10. sınıfa giden öğrenciler üzerine bir deney gerçekleştirmiştir. Deney grubu öğrencilerine Story Maps kullanarak ders materyali hazırlatılmış, kontrol grubu ise konuyu geleneksel yöntemle işlemiştir. Sonuç olarak deney grubu öğrencilerinin başarılarının kontrol grubuna göre oldukça arttığı gözlemlenmiştir (Şekil 4.7).

Şekil 4.7. Öğrencilerin hazırladığı Story Maps örneği (Biçki, 2018)

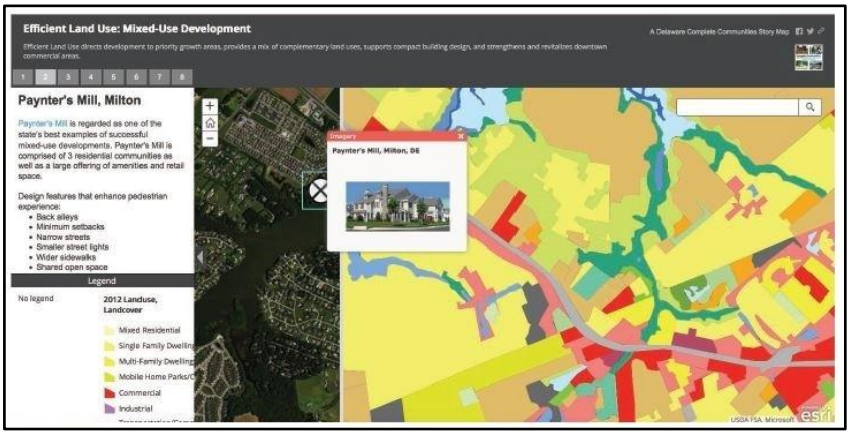
- *Creating ArcGIS Story Maps of the Morris Arboretum: Mapping People, Plants, and Place (C. Bassett):* 2015 senesinde yayımlanan bu raporda C. Bassett, Morris Arboretum'un web sitesinde Kiraz Çiçeği Festivali süresince yayımlanması için bir web

haritası oluşturduğunu açıklamaktadır. Haritada yer alan kiraz ağaçlarının tarihi ile ilgili bilgiler Story Maps aracılığı ile aktarılmıştır (Şekil 4.8).

Şekil 4.8. Raporda bahsi geçen Story Maps'ten bir kesit (Bassett, 2015)

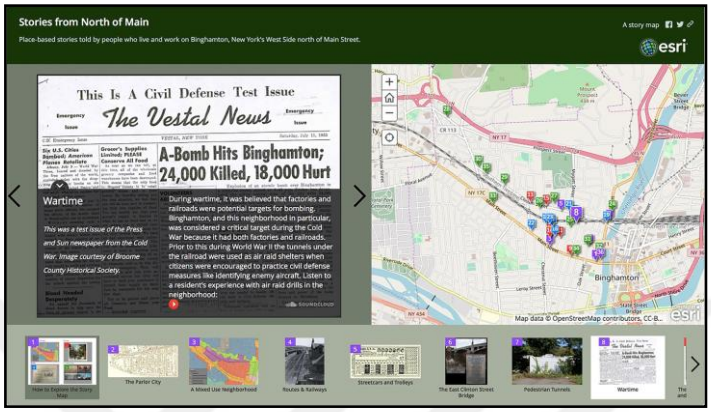
- *GIS Story Maps: A Tool to Empower and Engage Stakeholders in Planning Sustainable Places (M. S. Scott, S. Edwards, S. Dayan, T. Nguyen ve J. Cragle):* 2016 senesinde yayımlanan ve final raporu olarak hazırlanan bu çalışmada yazarlar, çevrimiçi ve etkileşimli olan Story Map'lerin vatandaş katılımını teşvik etmek, karmaşık konulara ve kavramlara anlamlı bağlam sağlamak ve bilgiye dayalı karar vermeyi güçlendirmek için ideal olduğunu belirterek yaptıkları çalışmaları anlatmaktadırlar. (Şekil 4.9).

Şekil 4.9. Raporda örnek olarak verilen bir Story Map örneği (Scott vd., 2016)

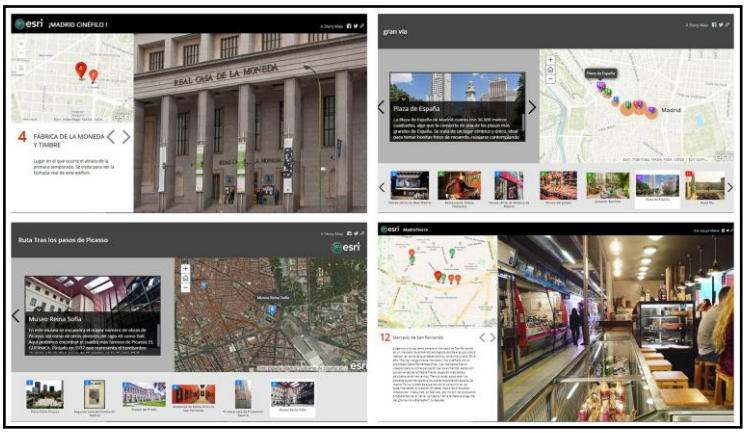
- *Stories from North of Main: Neighborhood Heritage Story Mapping (S. M. Hart, G. C. Homsy):* New York'da bir şehir olan Binghamton'daki küçük, sanayisizleştirilmiş kentsel mahallede miras yeri yapımı için Story Map'ten faydalanan yazarlar, "Stories from North of Main" adlı haritada mahalle sakinlerinin mahallelere yükledikleri birçok anlamı

bir araya getirmişlerdir. 2020 senesinde yayımlanan makalede, bu mekân temelli hikayelerin, elitlerin yönlendirdiği mirasa bir alternatif sunabileceği ve marjinalleşmiş mahallelere bağlı olumsuz anlatılara karşı koyabileceği düşünüldüğü belirtilmektedir (Şekil 4.10).

Şekil 4.10. Makalede bahsi geçen Story Map'ten bir kesit (Hart ve Homsy, 2020)

- *Teaching tourism: urban routes design using GIS Story Map (C. Mínguez):* Yazar bu makale de, turizm bölümü öğrencilerinin Story Map'i kullanarak, eğitimlerinde temel yetkinlikleri kazanmaları ve destinasyonun özelliklerine göre bir turist ürünü oluşturabilmeleri için yapılan çalışmalardan bahsetmektedir. Ayrıca C. Mínguez, Covid-19'un neden olduğu karantina sürecinin turizmin yakın geleceğini etkilediğini ve oluşturulan haritaların yeni bir turizm modelini önerisi olduğunu belirtmektedir (Şekil 4.11).

Şekil 4.11. Öğrenciler tarafından farklı rotalar için yapılan Story Map örnekleri (Mínguez, 2020)

- *Dissemination in archaeology: a GIS-based StoryMap for Chan Chan (E. S. Malinverni, R. Pierdicca, F. Colosi ve R. Orazi):* Anıtsal bir alan olan Chan Chan için hazırlanan Story Map'in anlatıldığı bu makalede yazarlar, Chan Chan'ın somut ve somut olmayan mirasını daha da tanıtmak için böyle bir yöntem kullandıklarının altını çizmektedirler (Şekil 4.12).

Şekil 4.12. Chan Chan için hazırlanan Story Map'ten bir kesit (Malinverni vd., 2019)

- *Telling the Story of a Landscape Plan Online (O. Schroth, L. Mertelmeyer):* Almanya'da bulunan peyzaj planlamalarının kamu desteğinden yoksun olduğunu belirten yazarlar, 2020 senesinde yayımladıkları makalede Story Map ile oluşturulan haritalar sayesinde peyzaj planlamasında yer alan paydaşlar ve hedef gruplar arasındaki iletişimin kolaylaşabileceğini, katılımın ve desteğin artırabileceğini öne sürmektedirler (Şekil 4.13).

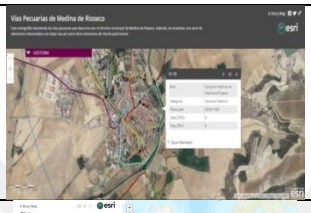
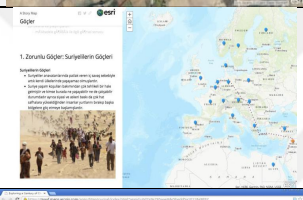
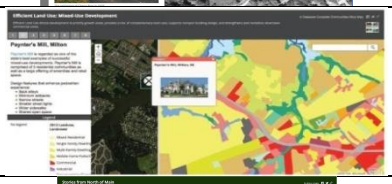
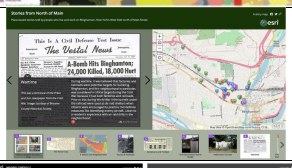
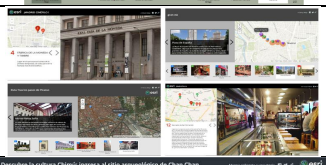
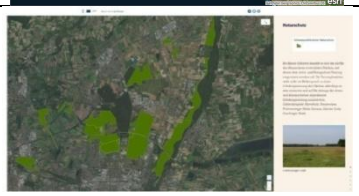

Şekil 4.13. Makalede anlatılan Story Map'ten bir kesit (Schroth ve Mertelmeyer, 2020)

Son yıllardan artan bilgisayar ve internet kullanımı, web haritalarının üretimini ve kullanımını arttırmıştır. Üstte yer alan örneklerden de anlaşılacağı üzere web haritaları

birbirinden farklı amaçlar için üretilmekte ve insanların faydalanabilmesi için yayımlanmaktadır. Özellikle erişim ve kullanım kolaylığı açısında, Story Map birilerine temel düzeyde bir şeyler anlatabilmek için tercih edilmektedir. Çizelge 4.1'de maddeler halinde yazılan sebeplerden dolayı Mardin'de yer alan dini yapılar için oluşturulan web haritasının da Story Map olarak yayımlanması uygun bulunmuştur.

Çizelge 4.1. Oluşturulan web haritasının Story Map olarak yayımlanma sebepleri

Örnek Story Map Çalışması	**Web Haritasının Story Map olarak Yayımlanma Sebebi**
	Erişim kolaylığı sayesinde değer görmeyen kültürel miras konusunda bilinçlenme sağlamaktadır.
	Öğreticiliği deneysel olarak kanıtlanmıştır.
	İnsanların herhangi bir konuda bilgilenmesi için tercih edilen bir yöntemdir.
	Vatandaşların yaşadıkları bölge ile ilgili konulara ilgisinin artmasında ve katılımında etkili olmaktadır.
	Kent ile ilgili olan olumsuz anlatılara karşı alternatif sunma imkanı sağlamaktadır.
	Yeni bir turizm modeli olarak ele alınmaktadır.
	Somut ve somut olmayan mirasların tanıtımında tercih edilen bir yöntemdir
	Kamu desteğinden yoksun olan durumlarda ilgili paydaşlar ve hedef gruplar arasındaki iletişimi kolaylaştırmaktadır.

4.3.Mardin Hakkında Genel Bilgiler

Coğrafi Konum; Mardin, 36°55'- 38°51' Kuzey Enlemleri ve 39°56' - 42°54' Doğu Boylamları arasında Türkiye'nin Güneydoğusunda yer alan kentlerden biridir. Kent topraklarının %4.8 ini oluşturan dağlar doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Dağlar ovadan ortalama 600 metre yükseklikte geniş bir kütle oluşturmaktadır. Bazı kısımlarda bu yükselti 1000 metreyi aşmaktadır (Anonim, 2021a). Mardin'in kuzeyinde Batman ve Diyarbakır, batısında Şanlıurfa, doğusunda ise Şırnak bulunmaktadır. Ayrıca bir sınır kenti olduğu için Mardin'in güneyinde Suriye bulunmaktadır (Şekil 4.14). Mardin kent merkezi ise Diyarbakır-Nusaybin yoluna hakim olabilecek bir alanda, Tur Abdin bölgesinin batı sınırında, Mardin Kalesi'nin güney yamacına kurulmuştur (Göyünç, 1969).

Şekil 4.14. Türkiye haritasında Mardin'in konumu
(http://cografyaharita.com/haritalarim/4lturkiye-haritasi.png, erişim tarihi: 13.01.2021)

İklim; Mardin'in ikliminde güneyinde yer alan çöl iklimi ve kuzeyinde yer alan yüksek dağlar etkili olmaktadır. Kış mevsiminde meydana gelen yüksek basınç alanı, kış aylarının soğuk geçmesine sebep olmaktadır. Kentin kuzey tarafında bulunan dağlar serin hava girişini kısıtladığı için güney tarafından çöl iklimi yaz aylarının aşırı sıcak geçmesine sebep olmaktadır. Bu da karasal iklimin tipik özelliklerindendir. Derik, Nusaybin ve Savur ilçelerinde fındık, zeytin ve pamuk gibi ürünlerin yetişmesi Akdeniz ikliminin de yer yer etkili olduğunu göstermektedir (Anonim, 2021b).

Mardin Kelimesinin Kökeni; Mardin kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. En yaygın görüş ise Süryanice bir sözcükten türemiş olduğudur. Süryani kaynaklarında geçen 'Merdo' sözcüğü kale demektir. Mardin'in bu kelimenin çoğulu olan

‘Merdin’ (kaleler) sözcüğünden türediği düşünülmektedir. Kentin etrafında yer alan kaleler de bu görüşü desteklemektedir (Şekil 4.15). Kalelerden bazıları şunlardır: Mardin Kalesi (Kartal Kalesi), Arur Kalesi (Deyrulzafaran Manastırı’nın kuzeyinde bulunmaktadır), Eskikale Köyü Kalesi (Kadın Kalesi-Amirlar Kalesi), El-Nıhman Kalesi (Yeşilli ilçesinin Bülbül mahallesinde bulunmaktadır.), Ardameşt Kalesi (Yeşilli ilçesinin Bülbül mahallesinin yakınlarında bulunmaktadır.) (Akyüz, 1998).

Şekil 4.15. Mardin Kalesi (sol üstte), Eskikale Köyü Kalesi (sağ üstte), El-Nıhman Kalesi (sol altta) ve Arur Kalesi (sağ altta) (Akyüz, 1998)

***Mardin’deki Yapılarda Kullanılan Malzeme ve Yapım Tekniği*;** Mardin’in tarihi kent merkezinde bulunan yapılar genel olarak yöreye özgü kireçtaşı kullanılarak inşa edilmiştir. Yapısal malzeme olarak kullanılan kireçtaşı sert ve açık sarı, bezeme olarak kullanılan kireçtaşı ise ocaktan çıktığında yumuşak ve işlenmesi kolaydır. Bu taş sonradan sertleşir ve rengi koyu sarıdır. Kireçtaşı yapılarda kesme taş, kaba yonu taş ve moloz taş olarak kullanılmaktadır. Kesme taş genellikle giriş cephelerinde ve önemli kısımlarda kullanılırken, kaba yonu taş ve moloz taş genellikle Mardin Ovası’na bakmayan ve önemli olmayan kısımlarda kullanılmaktadır. Ayrıca taşın ana malzeme olarak kullanılması yapılarda ahşap kullanımını sınırlanmıştır. Kentte duvarların taşıyıcı olduğu yığma yapım tekniğinin yanı sıra ayak, sütun ve kemerlerin taşıyıcı olduğu iskeletli yapım tekniği kullanılmaktadır. (Alioğu, 2000; Altun, 2011). Yapıların üst örtü sistemi, iç tarafta tonozlardan (beşik, çapraz, manastır, yıldız vb.), dış tarafta düz damdan oluşmaktadır. Bazı dini yapılarda üst örtü sisteminde kubbeler de kullanılmıştır.

4.4. Mardin'in Kısa Tarihçesi

Mardin, ticari ve kültürel aksların buluşma noktasında, tarımın doğduğu "Verimli Hilal" olarak anılan alan içerisinde, kuzey-güney ve batı-doğu kültürlerinin etkileşimde bulunduğu bölgede yer almaktadır (Aydın vd., 2019). Kentin bu kadar etkileşim alanın bir araya geldiği konumda bulunması çokkültürlü bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Mardin ve çevresinin tarihi, yazılı tarih öncesi çağlara ait arkeolojik bulgular göz önüne alındığında 10 bin yıl geriye gidebilmektedir (Sarı, 2008). Bu kadar uzun bir tarihsel arka plana sahip kentin tarihinde dinsel ve etnik farklılıklar kent tarihinin sınıflandırılmasında etkili olmuştur.

4.4.1. Tarih öncesi, klasik çağ ve ilk yerleşim

Mardin ve çevresinin yerleşik tarih öncesi dönemine , erken Neolitik devire işaret eden arkeolojik veriler ışık tutmaktadır (Aydın vd., 2019). Özellikle höyüklerde yapılan arkeolojik veriler tarih öncesi döneme dair önemli bulgular barındırmaktadır. Kentin güney tarafında yer alan topraklarda bulunan höyükler MÖ 5000-4000 senelerine tarihlenen Halaf Kültürünün farklı evlerini yansıtmaktadır. Ayrıca Tunç devrine ait arkeolojik bulgular MÖ 3000 senelerindeki Hurri devrinin yaşandığını kanıtlamaktadır (Sarı, 2008). MÖ 2000'li senelerde kent ve çevresine Hititler, MÖ 1000'li yıllarda da Asurlular hakim olmuştur. Bu tarihlerde Süryanilerin ataları kabul edilen Aramilerin de bu topraklara gelmeye başladığı bilinmektedir. Asur kaynaklarına göre Aramiler MÖ 11. yüzyılda Kuzey Cezire'ye ve Tur Abdin'e gelmeye başlamıştır. Kent ve çevresi, Asur devri başlayana kadar, Subariler, Sümerler, Akadlar, Babil ve Hitit hakimiyeti altına girmiştir (Sarı, 2008). Daha sonra kente Persler hakim olmuştur. MÖ 331 senesinde Büyük İskender, Persleri bozguna uğratınca kente Makendonlar hakim olmuştur. Büyük İskender'in MÖ 323 senesinde Babil'de ölümünden sonra komutanları arasında taht kavgası yaşanmıştır. Bu süreçten sonra Mardin, komutan Selevkos'un (Slokos) kurduğu Selevkos İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiştir (Dolapönü, 1972). IV. Antiokos Epifanes döneminde Anadolu ile Mezopotamya arasında yer alan ticaret güzergahları üzerinde koloniler kurulmuştur. Tarsus, Adana, Edessa (Urfa) ve Nusaybin'deki bu kolonilerle beraber Mardin bölgesi de zenginleşmiştir. Bu zenginleşmeyle beraber Selevkoslar kendi kültürlerini yaymaya çalışmışlardır. Fakat bölgedeki çoğunluğu

oluşturan Aramiler ve Ermeniler buna karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkmalar sonucunda Part Kralı II. Ferhad, MÖ 129 senesinde Selevkosların bölgedeki varlıklarına son vermiştir (Aydın vd., 2019; Sarı, 2008). Bu süreç sonunda bölge, savaşan devletler arasında tampon bölge olmuştur. Urfa bölgesinde Aramiler, MÖ 132 senesinden itibaren etkisi Mardin'e kadar gelen, Arap kökenli büyük bir aile önderliğinde Abgar Beyliği'ni kurmuşlardır. Bu beylik Ermenilerin baskısı sonucunda dağılmıştır. Bölgeye MÖ 88-70 seneleri arasında Ermeni Beyi Tigran hakim olmuştur. Bu dönemde asıl siyasi gücü elinde bulunduranlar ise Partlardır. Mardin bölgesi uzunca bir süre Part - Roma arasında tampon bölge olarak kullanılmıştır. MS 1. yüzyılın sonunda Romalılar Septimus Severus önderliğinde kuzey Mezopotamya'yı bir Roma eyaletine dönüştürmüştür. Bu dönüşümden sonra da yerel güçler tamamen ortadan kaldırılmış değildir (Aydın vd., 2019).

4.4.2. Roma-Bizans Dönemi ve Hıristiyanlığın yayılışı

Bölgede doğunun temsilcisi Sasaniler ile batının temsilcileri olan Roma ve Bizans arasındaki çatışmalara miladi yüzyılların başlamasıyla Hıristiyanlık boyutu da eklenmiştir. MS 38 senesinden itibaren kademe kademe Hıristiyanlığa geçen Aramiler, Hıristiyanlığı kabul eden ilk kavim olmuşlardır. Ayrıca Hıristiyanlığın bölgede yayılmasına katkı sağlamışlardır. Hıristiyanlığı kabul eden ilk devlet ise Urfa-Abgar Krallığıdır (Sarı, 2008). MS 200'lü senelerde Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlara karşı olan negatif tutumlarını arttırmışlardır. Bunun sonucunda batı ucunda Mardin'in bulunduğu Tur Abdin, Hıristiyan din adamlarının toplandığı mekan olmuştur. Roma'nın Hıristiyanlığa karşı olan tutumu İmparator Konstantinus zamanında değişmiştir ve Hıristiyanlık resmi din haline gelmiştir (Sarı, 2008; Aydın vd., 2019). Roma İmparatorluğu ile Sasani İmparatorluğu arasındaki çatışma bölgede yüzyıllarca sürmüştür. İki imparatorluk arasındaki sınır Dicle nehridir. Mardin ise Roma'dan sonra Bizans'ın egemenliğine geçmiştir (Sarı, 2008). Tarihte Mardin çevresinden sıklıkla bahsedilmesine rağmen kent merkezinde yer alan yerleşim ilk kez 4. yüzyıl coğrafyacısı olan Ammianus Marcellinus tarafından anılmıştır. Marcellinus, Amid'den Nusaybin'e giden yoldan geçtiğinde kenti "Maride ve Lorne" kaleleri şeklinde anar (Minorsky, 1957; akt: Aydın vd., 2019: 11). Arap-İslam fetihlerine kadar geçen sürede önemli olmayan bir askeri mevki olduğu anlaşılan kent, başlayan Arap akınları ve Artuklulara başkentlik yaptığı süre boyunca ve daha sonra Akkoyunluların hakim olduğu dönemde "gerçek ve parlak bir kent" olmuştur (Sinclair, 1898; akt: Aydın vd., 2019: 11)

4.4.3. Arap-İslam Dönemi

Mardin ve çevresinde, İslam fetihleri döneminde iki farklı Arap akını meydana gelmiştir. İlk akın 638 senesinde, ikinci akın ise 639-40 senesinde meydana gelmiştir (Aydın vd., 2019). Minorsky'ın (1957) aktardığına göre Mardin 640 senesinde, Halife Ömer zamanında, İslam-Arap orduları tarafından ele geçirilmiştir (Aydın vd., 2019). İslamiyet'in yaşandığı bu yüzyılda bölge, henüz istikrara kavuşamamıştır. Çünkü bölgede, Arap aşiretlerinin olumsuz hareketleri, iktidar kavgaları, Hıristiyan Arap kabilelerinin isyanları ve Nasturilerin iç karışıklıkları hakimdir. Arap hakimiyeti yayılmaya devam ederken o sırada Ermeni şehri olan Mardin'de, Ermeni beyleri Arap yöneticilerinin koruması altına girmiş ve Ermeniler topluluk halinde İslamiyet'i benimsemeye başlamıştır (Sarı, 2008). 7. yüzyılda Mardin, kaynaklarda kale ve kırsal çevresinde bulunan feodal egemenliğin merkezi olarak geçmektedir. Ayrıca Kefertüth piskoposluk alanında yer almaktadır (Palmer, 1990; akt: Aydın vd., 2019). Bu dönemde de Mardin, Nusaybin'e göre geri planda kalmıştır. Arap hakimiyeti ve Abbasi dönemi bölgedeki Hıristiyanlar için huzurlu bir ortamda geçerken 8.yüzyıldan Türklerin akınlarına kadar geçen sürede bölgede karışıklıklar yaşanmıştır (Sarı, 2008).

4.4.4. Türk-İslam Dönemi

İran üzerinden gelen ve batıya doğru giden savaşçı ve göçebe Türk toplulukları hem askeri hem de kitle halinde ilerlemişlerdir (Aydın vd., 2019). Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında 1071 senesinde meydana gelen Malazgirt Savaşı, Anadolu'nun kapısını Türklere açmıştır. Böylece Mardin içinde yeni bir dönem başlamıştır.

4.4.4.1. Artuklular Dönemi

Sultan Alparslan, Anadolu'yu ikta olarak komutanları arasında bölüştürmüştür. Mardin ve çevresini de Artuk Bey'e vermiştir. Artuklular 1100 senesinde bölgeye büyük oranda hakim olmuştur (Sarı, 2008). Artuklular üç ayrı kola bölünmüş bir beyliktir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; Hasankeyf Artukluları (1101-1231), Harput Artukluları (1185-1233) ve Mardin Artukluları (1108-1408) (Köprülü, 1997; akt: Sarı, 2008). Artuk Bey'in

oğullarından olan Necmettin İlgazi, Mardin Artuklularını kurmuştur. 12.yüzyılın ortalarında Mardin, Artuklular'ın başkenti olmasıyla birlikte bilim ve kültür şehri olarak yükselmiştir (Aydın vd., 2019). Ayrıca kentte yer alan pek çok dini ve sivil mimari örnekleri Artuklular Dönemi'ne tarihlenmektedir. 1185 senesinde bölgede Selahaddin Eyyübi'nin hakimiyeti görülmektedir. Fakat Selahaddin Eyyübi'nin ölümüyle bu hakimiyet ortadan kalkmıştır (Aydın vd., 2019). 13. yüzyılda ise başka bir tehdit olan Moğollar bölgede etkisini hissettirmektedir. Moğol akınlarının sonucunda İlhanlılar'a tabi olarak Artuklular bölgede varlıklarına devam etmişlerdir (Sarı, 2008). Fakat Barımbayoğlu İbrahim Şah'ın vefatından sonra İlhanlılar bölgedeki etkinliklerini kaybetmişlerdir (Sümer, 1984; akt: Aydın vd., 2019). Bundan sonraki evrede Artuklular için tehdit oluşturan unsurlar Karakoyunlular ve Akkoyunlulardır.

4.4.4.2. Karakoyunlular ve Akkoyunlular Dönemi

Sultan İsa'nın 1406 senesinde öldürülmesinden sonra tahta oğlu Melik es-Salih Küçük çıkmıştır. Melik es-Salih döneminde kent Akkoyunlu akınlarına maruz kalmıştır. Bu akınları tek başına durduramayan Melik es-Salih, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'tan yardım istemiştir. Fakat Akkoyunlu akınları karşısında daha fazla dayanamayan Salih, 1409 senesinde Mardin Kalesi'ni vermiştir. Salih'in ölümünden sonra kente Kara Yusuf hakim olmuştur. Akkoyunlu Kara Osman'da Musul karşılığında akınlarını durdurmuştur (Minorsky, 1957; akt: Aydın vd., 2019). Daha sonra Karakoyunluların zayıflama sürecinde kente Akkoyunlu Kara Osman hakim olmuştur. Fakat bu değişikliğin gerçekleştiği kesin bir tarih kaynaklarda yer almamaktadır. Kara Osman hükümdarlığı süresince bölgedeki Ermeni ve Süryani cemaatlerini de içine alacak bir şekilde uzlaşmacı politika izlemiştir (Aydın vd., 2019). Fakat 1432-1435 senelerinde başa geçen Hamza Bey, genel tavır olarak Hıristiyanların yanında yer aldığı için Müslüman tarihçiler tarafından *"İslamiyet'e ihanetle"* itham edilmiştir. Daha sonraki süreçte Uzun Hasan ile Cihangir, Mardin'e hakim olmak için çatışmışlardır. Anneleri Saray (Sara) Hatun, orta yolu bulmak için araya girmiş ve kenti Cihangir'e vermiştir (Woods, 1993; akt: Aydın vd., 2019). 1470 senesinde gelindiğinde ise kent Uzun Hasan'a tabi olunmak şartı ile Cihangir'in denetiminde kalmıştır. Uzun Hasan döneminde meydana gelen Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlılara ağır bir şekilde yenilmiş olan Akkoyunlular ayrıca Safevi Devleti'nin de baskısına maruz kalmıştır (Aydın vd., 2019). Akkoyunlular'ın 1490'lı yıllardan itibaren

bölgedeki gücü azalmasına karşın Cihangir'den sonra tahta geçen oğlu Kasım, 1494 senesinden itibaren para basmak, ferman yayınlamak gibi merkezi bağımsızlığı ifade eden hareketler sergilemiştir. Bu dönemde imar faaliyetleri de artmıştır (Woods, 1993; akt: Aydın vd., 2019). 1507 senesinde Safeviler etkinlik alanlarını iyice arttırmışlardır. O sırada Safevi hükümdarı olan Şah İsmail, Mardin dahil Yukarı Mezopotamya illerine hakim olmuştur. Safeviler, 1514 senesinde Osmanlılar ile karşılaştıkları Çaldıran Savaşı'nı kaybetmişlerdir. Böylece Safeviler'in bölgedeki etkisi iyice azalmıştır. Bölgedeki Osmanlı etkisi artınca yerel güç olan Kürt mirlikleri Osmanlılarla birlikte hareket etmiştir. Bunun sonucunda 1517 senesinde Mardin Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir (Aydın vd., 2019).

4.4.4.3. Osmanlı Dönemi

Mardin'in**,** Artuklu dönemi ile başlayan kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi ön plana çıkışı Osmanlı hakimiyeti zamanında da devam etmiştir. Kent genel olarak Artuklular ve Akkoyunlular zamanında yapılan imar faaliyetleri ile gelişiminin çoğunluğunu tamamladığı için Osmanlı döneminde diğer dönemler gibi özellikle dini mimari açısında pek parlak bir dönem yaşanmamıştır. Kentin fethinden sonraki süreçte tutulan *tahrir defterleri* sayesinde Mardin'in fiziki yapısı, nüfus özellikleri ve ekonomisi gibi bilgilere ulaşabilmektedir (Aydın vd., 2019). Özellikle vergilendirme için yapılan nüfus sayımları sayesinde kentin dini ve etnik yapısındaki çeşitlilik belgelenmiştir. 17. ve 18. yüzyıllara kadar kent önceki dönemlerdeki önemini ve yapısını korumuştur. Fakat 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan toplumsal olaylar (Tanzimat Dönemi) Mardin'i de etkilemiştir. Ayrıca bu yüzyılda, kentte misyonerlik faaliyetlerine bağlı olarak, çoğunluğu Ortodoks olan Hıristiyan cemaatinde Katoliklerin ve Protestanların sayısı artmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşme hareketleri yaşanmıştır. Buna bağlı olarak Mardin'de, ulaşım ve haberleşmede teknik donanımlar kullanılmış, belediyecilik faaliyetleri gelişmiştir (Sarı, 2008). Kentlerin saraydan yönetilemeyeceğinin anlaşıldığı bu yüzyılda, kentlerde görkemli hükümet konakları inşa edilmeye başlanmış ve böylece devlettin gücünün ve yeni anlayışının simgeleştirilmesi sağlanmıştır (Aydın vd., 2019). Sarı (2008: 116), bu durumu şöyle açıklamıştır:

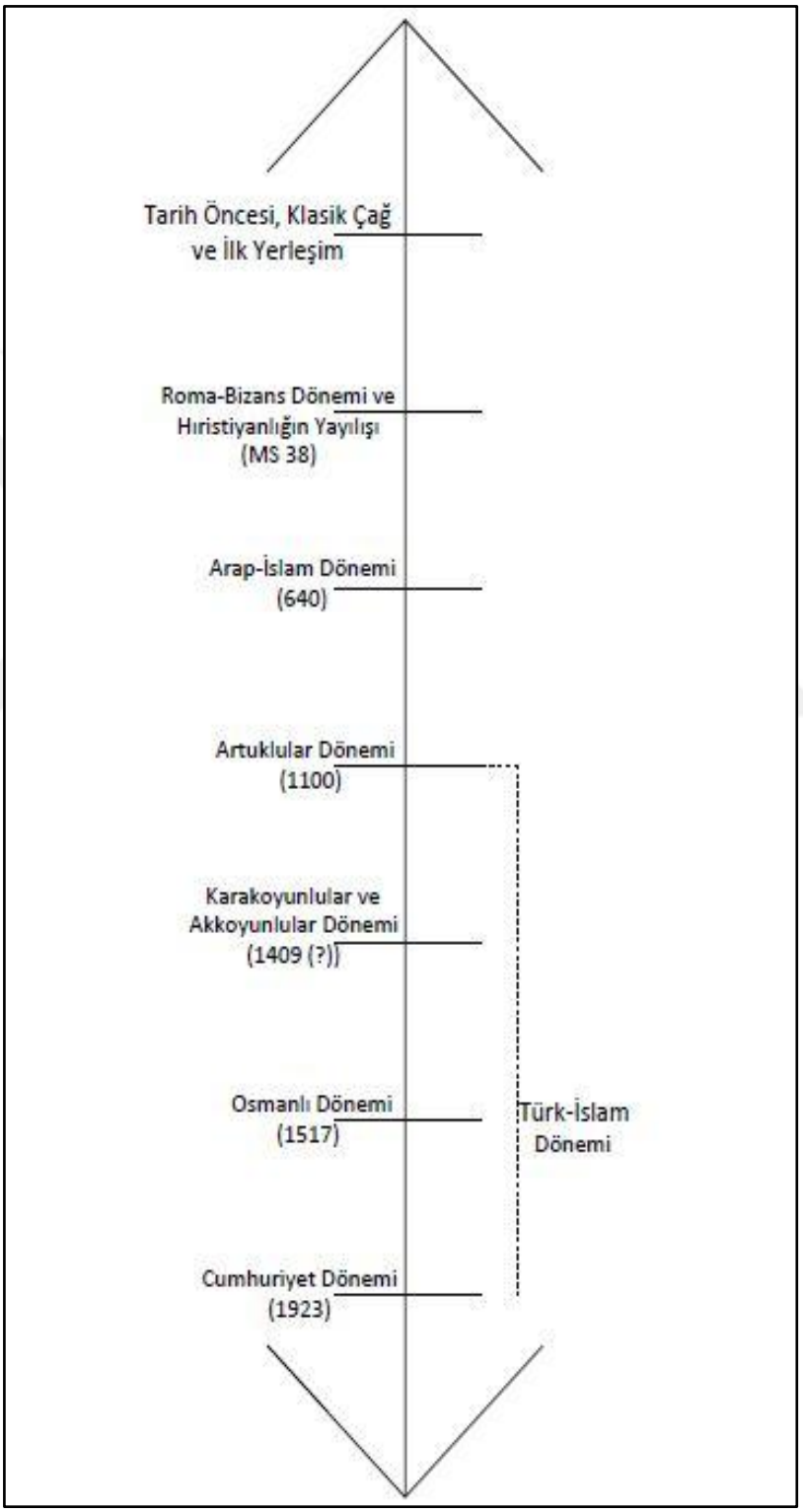
> "Mekan düzenlemeleri ve mimari, gücün ve iktidarın simgeleri haline gelmiştir."

Osmanlı'da, 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler sonucunda kimliksel gerilimlerde yaşanmıştır. Müslim-gayrimüslim gerilimlerinin yaşandığı dönemde Mardin'de geçmişten gelen hoşgörü ortamı devam etmiştir (Sarı, 2008). 1895 senesinde yaşanan Ermeni olayları, Hıristiyan cemaatine karşı tavır alınmasına ve saldırıların artmasına neden olmuştur. Fakat Mardin'de yaşayan Müslümanlar, Hıristiyanlara karşı negatif tutum içerisinde yer almamışlardır (Aydın vd., 2019). Osmanlı Devleti, 20. yüzyılda adım adım yıkılmaya doğru gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile Osmanlı Devleti fiilen son bulmuştur. Antlaşma sonrası İngilizler Mardin bölgesine yönelmişlerdir. Bölgede yaşanan direnişler sonucunda İngilizler bölgeyi Fransızlara bırakmışlardır. Halk bölgesel direnişe ve protestolara devam etmiş ve 1921 senesinde yapılan Ankara Antlaşması ile Güneydoğu'yu tamamen boşaltmışlardır. 1922 senesinde saltanatın saldırılması ile Osmanlı Devleti hukukende son bulmuştur.

4.4.4.4. Cumhuriyet Dönemi

29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. 1927 senesinde Türkiye'de ilk kez nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlara göre Mardin, Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi nüfus kayıpları yaşamıştır. Özellikle gayrimüslim olan kesimdeki azalış dikkat çekmektedir (Aydın vd., 2019). 1933 senesinde Kadim Süryani Kilisesi Patrikliği Humus'a taşımıştır. Bu süreçte kentteki Süryani nüfus ciddi oranda azalmış ve geride kalan kilise, okul vb. yapılar başka amaçlar için kullanılmıştır (Sarı, 2008). Cumhuriyetin ilk yıllarında kentte yine çokkültürlülüğün devam ettiği yapılan sayımlarla belgelenmiştir. Fakat etnik ayrımdan ziyade mezhepsel ayrımlar üzerinden sayımlar yapılmıştır.

Mardin, tarihsel süreç içerisinde yukarıda da değinildiği gibi pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Şekil 4.16'da bu medeniyetler kronolojik olarak şema halinde verilmiştir.

Şekil 4.16. Mardin'in kronolojisi

4.5. Mardin'in Demografik Özellikleri

Kentte pek çok dini ve etnik grup yer almaktadır. Bu etnik ve dini grupların resmi belgelerde yer alması Osmanlı hakimiyeti (16. yy) zamanına denk gelmektedir. Bu belgeler vergi işlemleri için tutulduğundan dinsel ayrımlar açıkça görülmektedir (Sarı, 2008) (Çizelge 4.2). Tarihsel süreç içerisinde Mardin'de yer alan başlıca dini gruplar şu şekildedir: Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Şemsiler (Göyünç, 1969).

Çizelge 4.2. Mardin'e ait 16. yüzyıl nüfus verileri (Göyünç'ün (1969) ve Günal'ın (2006) verilerinden yaralanılarak oluşturulmuştur. Hıristiyan nüfusa Şemsi nüfusu da dahildir.)

	1518				1526				1540			
	Müs.	Hris.	Yahudi	Toplam	Müs.	Hris.	Yahudi	Toplam	Müs.	Hris.	Yahudi	Toplam
Şehir	3.334	4.136	480	7.950	5.112	6.099	758	11.969	5.138	7.573	64	12.775
Köy	19.845	6.286	-	26.131	37.022	6.241	-	43.263	51.256	13.194	-	64.450
Mardin	23.179	10.422	480	34.081	42.134	12.340	758	55.232	56.394	20.767	64	77.225

Kentte nüfus sayımları farklı dönemlerde tekrar yapılmıştır. Aşağıda yer alan Çizelge 4.3'de 18. ve 19. yüzyıla ait farklı pek çok kaynaktan derlenmiş nüfus sayımları yer almaktadır. Bu sayımlarda gayrimüslim başlığı altında hangi mezhep ve etnik kökenlerden bahsedildiği açıkça belirtilmiştir. Ama Müslüman kesimin mezhep ve etnik kökenleri açıkça belirtilmemiştir (Çizelge 4.4). Genel olarak Müslüman kesimin etnik köken olarak Araplardan, Türklerden ve Kürtlerden oluştuğu; mezheplerinin Şafi ve Hanefi olarak ayrıldığı bilinmektedir.

Çizelge 4.3. Mardin'e ait 18. yüzyıl - 19. yüzyıl nüfus verileri (Aydın vd., 2019) [Aydın vd. nin yararlandığı kaynaklar: 1766 Niebuhr, 1807 Dupre, 1814 Kinneir, 1826 Buckingham, 1834 Abdulgani Efendi (1935,1999), Demir 2016, 1837 Southgate, 1838 Mühlbach, 1871 Salname, 1875 Salname, 1877 Geary, 1879 Sachou, 1883 Salname, 1891 Cuinet, 1891 Ali Cevad, 1893 Karpat (1985)]

Yıllar	Müslüman	Gayrimüslim									Toplam
	Müslüman	Toplam	Süryani	Ermeni	Keldani	Şemsi	Katolik Süryani	Protestan	Katolik	Yahudi	
1766	40.000	20.000									60.000
	2.000 hane	1.000 hane									3.000 hane
1807	20.000	6.000	3.200	2.000		800					27.000
1814	9.500	1.500									1.100
1826			2000 hane	500 hane	300 hane				1000 hane	400 hane	20.000
1834	2943 erkek	3190 erkek								50 erkek	6183 hane
	1816 hane	1809 hane								18 hane	3643 hane
1835	3043 erkek	3264 erkek	1067 erkek	1406 erkek	208 erkek		533 erkek			50 erkek	6256 erkek
	1314 hane	1368 hane	488 hane	552 hane	84 hane		225 hane			19 hane	2647 hane
1837	8500	6.250	2.000	2500	500		1250				
	1700 hane	1.250 hane	400 hane	500 hane	100 hane		250 hane				
1838											12-15.000
1871	3.655 erkek	1.643 erkek									5.298 erkek
											1.929 hane
1875	4.219 erkek	3.720 erkek									
1877	8.184	8.202	2.922	3.188	420		1.340	308		24	16.386
1879											20.000
1883	4.003 erkek	3.744 erkek									7.734 erkek
											2.291 hane
1891	15.700	8.710	810	4.330	580		90	17.000	1.200	580	25.000
1893	22.558	8.218	3.559	-	-	-	-	432	4.227	-	30.756

Çizelge 4.4. Mardin'e ait 1914 senesi nüfus verisi (Karpat, 1985; akt: Aydın vd., 2019)

Kazalar	Müslüman	Rum	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan	Süryani	Kadim Süryani	Keldani	Yezidi	Yakubi	Yahudi	Toplam
Mardin	51116	12	4	6974	917	9227	2858	861	1022	-	-	72991

Nüfus sayımlarda genellikle erkek nüfus sayılırken Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1927 senesinde yapılan ilk nüfus sayımında kadınlar da sayıma dahil edilmiştir. Böylece daha gerçekçi nüfus verileri elde edilmiştir. 1927 senesi ait veriler Çizelge 4.5'de ve Çizelge 4.6'da yer almaktadır.

Çizelge 4.5. Mardin'e ait 1927 senesi nüfus verisi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinevel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929; akt: Aydın vd. 2019)

MARDİN	Erkek	Kadın	Toplam
Şehir	12.705	10.547	23.252
Köy	11.492	12.743	24.235
Toplam	24.197	23.290	47.487

Çizelge 4.6. Mardin'e ait 1927 senesi din dağılımı (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinevel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929; akt: Aydın vd. 2019)

	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hıristiyan	Musevi	Sair	Meçhul
Şehir	18.657	1.286	12	1	60	61	1	2.972	208
İl toplam	163.274	1.634	157	1	118	3.601	490	9.521	1.660

Mardin, farklı etnik ve dini kökenden insanların bir arada yaşadığı bir kenttir. Farklı dönemlerde kente hakim olan güç el değiştirse de kent bu çokkültürlü olma halini geçmişten günümüze korumuştur. Fakat çokkültürlüğe katkı sağlayan bazı unsurların zaman içerisinde ciddi oranda azaldığı veya tamamen yok olduğu yukarıda verilen tablolardan okunabilmektedir. Sarı (2008), dönemsel olarak yaşanan siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal olayların bu durumu tetiklediğini belirtmektedir. Kent, çokkültürlü olma halini farklı dini yapıların varlığı ile de somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Çan kuleleri, minareler ve kubbeler kent siluetinin önemli birer parçalarıdır. Mardin'de bulunan tarihi dini yapıların çoğu günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Fakat işlev değiştirmiş ya da atıl durumda kalmış tarihi dini yapılarda mevcuttur. Somut kültürel miras kategorisinde de yer alan ve çokkültürlülüğün mimari mirası olan dini yapıların korunması, insanların bu yapılar hakkında doğru bilgilendirilmeleri ve yapıların geleceğe aktarılmasının sağlanması gerekmektedir.

4.6. Mardin'de Yer Alan Tarihi Dini Yapılar

Mardin'de yer alan toplam 34 tarihi dini yapı camiler, kiliseler, manastırlar ve medreseler alt başlıkları altında incelenmiştir. Bu yapılarla ilgili akademik veriler (tarihçeleri vs.) kültür bakanlığının ilgili sayfalarından, yüksek lisans/doktora tezlerinden, makalelerden ve kitaplardan derlenerek elde edilmiştir.

4.6.1. Camiler

Mardin kent merkezinde on beş adet tarihi cami mevcuttur. Yapım tarihi konusunda net bilgi olan camilerden Mardin Ulu Cami, Melik Mahmud Cami, Latifiye Cami, Molla Halil Cami, Pamuk Cami ve Hamit Cami Artuklular döneminde; Hızır Cami, Şeyh Çabuk Cami ve Reyhaniye Cami Akkoyunlular döneminde; Kuseyri Cami Osmanlılar döneminde inşa edilmiştir.

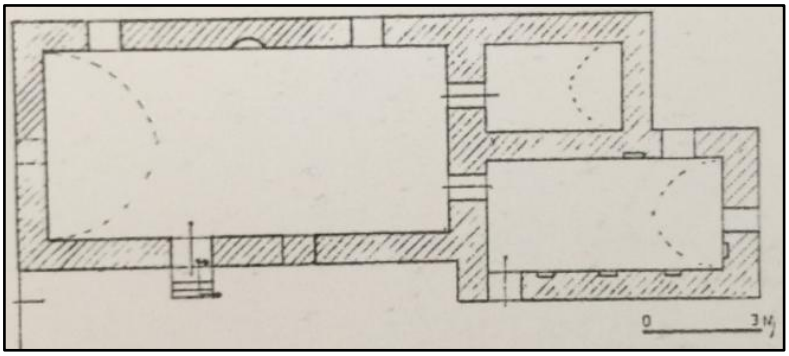
Azap (Arap Cami); Azap (Arap) Cami, Savur Kapı'sına giden yol civarında bulunmaktadır. Basit dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan cami tek katlıdır. Üst örtü sistemi beşik tonozdur. Caminin inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat 16. yüzyıl vakıf kayıtlarında Azaplar Ağası Mescidi diye bir mescidin adı geçmektedir. Sadece bir isim benzerliği yoksa Azap (Arap) Cami'sinin bu yüzyıl civarında inşa edildiği söylenebilir (Altun, 2011; Göyünç, 1969; Anonim, 2020a; Anonim, 2020b). Yapının fotoğraflanması için saha araştırması yapıldığında Derik Kırklar Arap Cami isimli bir yapı ile karşılaşıldı. Fakat bu caminin tabelasında yapım tarihinin 1974 olduğu yazmaktaydı.

Hacı Ömer (Halife) Cami; Hacı Ömer (Halife) Cami, Diyarbakır Kapı Mahallesi 184 Koruyan Sokak No: 15 adresinde bulunmaktadır. Caminin yapım tarihi üzerinde yer alan kabartmalardan anlaşıldığı kadarıyla 1724/25 senesidir. Bu da yapının bir 18. yüzyıl camisi olduğu belirtir (Altun, 2011; Anonim, 2020a; Anonim, 2020c). Fakat caminin girişinde bulunan tabelada ve sonradan boyanmış olan kabartmada 1374 senesinde inşa edildiği yazmaktadır (Şekil 4.17).

Şekil 4.17. Hacı Ömer (Halife) Cami avluya giriş kapısı ve iç mekanda yer alan kabartma (kişisel arşiv, 2021)

Mimari Özellikleri; Basit bir şemaya sahip olan cami tek katlıdır. Ana ibadet mekanı dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Üst örtü sistemi beşik tonozdur. Güney duvarında bir adet mihrabı ve iki adet pencere açıklığı mevcuttur. Ana ibadet alanının batı duvarında iki farklı mekana geçişi sağlayan açıklıklar bulunmaktadır. Güneyde yer alan küçük oda sandukanın bulunduğu türbe kısmıdır. Kuzeyde yer alan diğer mekan ise iki adet penceresi ve avluya çıkışı sağlayan açıklığı ile basit bir oda görünümündedir. Bu iki odanın da üst örtü sistemi beşik tonozdur (Şekil 4.18). Cami moloz taşlarla inşa edilmiştir (Şekil 4.19). Caminin iç mekanında sonradan yapılmış eklemeler göze çarpmaktadır. Örneğin, mihrap kısmı tamamen ahşap kaplanmıştır ve üst kısmında yer alan mekana geçişi sağlamak için merdiven eklenmiştir (Şekil 4.20). Caminin kuzeyine ise sonradan abdesthane ve minare eklenmiştir (Şekil 4.21).

Şekil 4.18. Hacı Ömer (Halife) Cami planı (Altun, 2011)

Şekil 4.19. Hacı Ömer (Halife) Cami'nin 1967 senesinde çekilmiş güneybatıdan görünüşü (Altun, 2011)

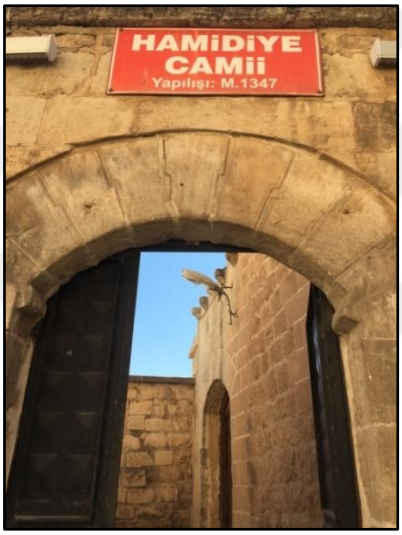

Şekil 4.20. Hacı Ömer (Halife) Cami iç mekan fotoğrafları (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.21. Hacı Ömer (Halife) Cami'nin kuzeyinde yer alan abdesthane ve minare çıkış kapısı (kişisel arşiv, 2021)

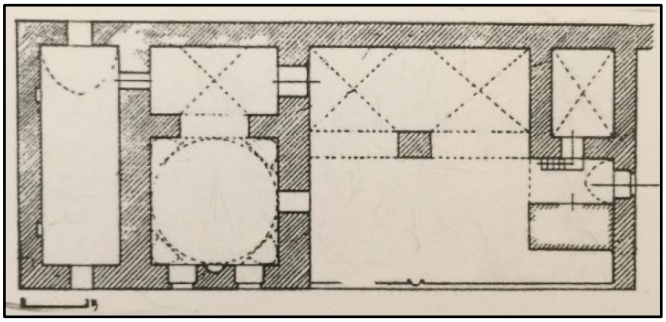
Hamit (Şeyh Zebun) Cami; Hamit (Şeyh Zebun) Cami, Savurkapı Mahallesi 1. Cadde No: 9 adresinde yer almaktadır. Caminin ismi halk arasında Şeyh Sabun/Zebun'a dayandırılsa da 19. yüzyılda caminin onarımını yaptırtan kişi olan Hamit isimli kişiye ithafen Hamit (Hamidiye) Cami olarak da anılmaktadır. Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmese de 14. yüzyılın ortalarında ya da 15. yüzyılda yapıldığı varsayılmaktadır. Kubbesinin kasnağında yer alan pencerelerin birinde 1822/23 tarihi yer almaktadır. Bu da yapının 19. yüzyılda bir onarım geçirdiğini kanıtlamaktadır (Altun, 2011; Anonim, 2020a; Anonim, 2020d). Caminin giriş kapısında yer alan tabelada ise yapım tarihi 1347 olarak belirtilmektedir (Şekil 4.22).

Şekil 4.22. Hamit (Şeyh Zebun) Cami giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

Mimari Özellikleri; Hamit (Şeyh Zebun) Cami, dikdörtgen bir şekilde tek katlı olarak inşa edilmiştir. İç avluya doğu cephesinde bulunan açıklıktan girilmektedir. Açıklıktan sonra beşik tonoz örtülü eyvan olarak nitelendirilebilecek bir geçiş alanı yer almaktadır. Bu eyvanın sağında birkaç merdivenle çıkılarak erişilebilen çapraz tonozlu küçük bir mekan bulunmaktadır. İç avlunun kuzeyinde kalın bir paye üzerinde taşınan kemerlerin bulunduğu çapraz tonozlarla örtülü revaklı kısım bulunmaktadır. Revaklı kısım günümüzde kapalıdır. Revaklı kısmın batı duvarından ana ibadet mekanına geçilmektedir. Ana ibadet mekanının ilk kısmı dikdörtgen şemaya sahip çapraz tonoz örtülüdür. Buradan kubbeli kare mekana geçilmektedir. Kare mekanın güney duvarında mihrap nişi bulunmaktadır. Ana ibadet mekanının batısında dikdörtgen bir şemaya sahip, beşik tonoz örtülü başka bir mekan bulunmaktadır. Bu mekana giriş ana ibadet alanın çapraz tonozlu

bölümünde bulunan açıklıkla sağlanmaktadır (Şekil 4.23; Şekil 4.24). Caminin kubbesi kasnak kısmının köşelerinden çıkan halat silmelerin tepede birleştiği tiptedir (Şekil 4.25).

Şekil 4.23. Hamit (Şeyh Zebun) Cami planı (Altun, 2011)

Şekil 4.24. Hamit (Şeyh Zebun) Cami iç mekan fotoğrafları (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.25. Hamit Cami kubbesinin 1967/68 senesine ait fotoğrafı (Altun, 2011) ve günümüze ait fotoğrafı (kişisel arşiv, 2021)

Hızır (Kale Akkoyunlu) Cami; Hızır (Kale Akkoyunlu) Cami, Kale Mahallesi'nde radar üssü olarak kullanılmakta olan alan içerisinde kalmaktadır. Günümüzde Genelkurmay Başkanlığı himayesinde olan cami faal olarak kullanılmamaktadır. Yapının inşa tarihi kesin olmamakla birlikte 14.yüzyıl sonu 15. yüzyıl başı inşa tarihi olarak verilmektedir. Minare gövdesinde yer alan Akkoyunlu Dönemi'ne ait olan amblemlerden dolayı Akkoyunlu Cami olarak da anılmaktadır. Cami dikdörtgen planlı, tek sahanlı olarak kesme ve moloz taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Tek katlı olan caminin 3 adet girişi mevcuttur. Bunlardan ikisi kuzeyde, diğeri ise güneyde yer almaktadır. Caminin 2002 senesinde restorasyonu yapılmıştır (Altun, 2011; Göyünç, 1969; Anonim, 2020e) (Şekil 4.26).

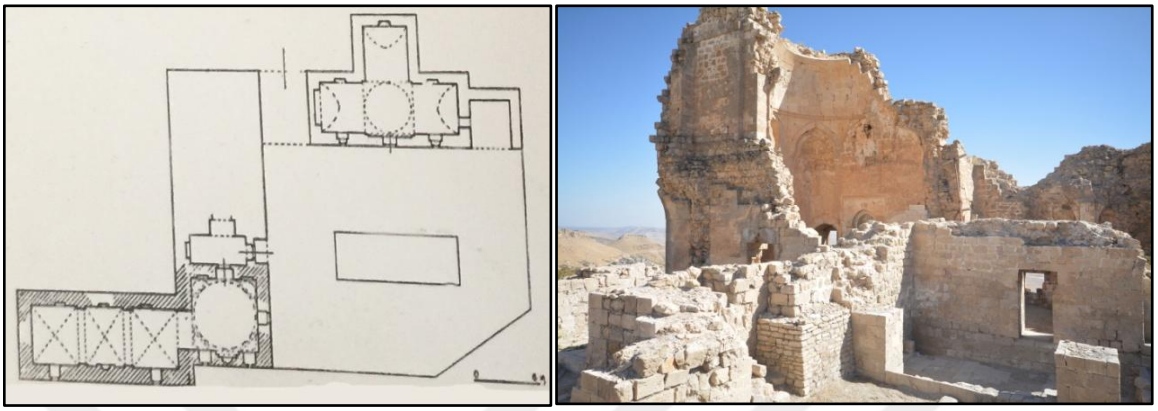

Şekil 4.26. Hızır Cami güney cephesi ve iç mekan fotoğrafı (Mardin Kale Kazısı Arşivi, 2021)

Kale Cami; Kale Cami, Mardin Kalesi'nde yer almaktadır. Günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmese de Artuklu Dönemi yapısı olduğu varsayılmaktadır. Cami oldukça harabe durumdadır. Kubbe ile örtülü kare mekanı ve batısında bulunan dikdörtgen şemaya sahip mekanın bazı duvarları günümüze ulaşabilmiştir (Altun, 2011; Göyünç, 1969; Anonim, 2020f).

Altun (2011), Kale Cami planını 1930 senesinde Gabriel'in çizmiş olduğu plana göre 1967 senesindeki durumu da işleyerek yeniden çizmiştir. Güney kısmında yer alan kubbeli kare mekana giriş önündeki dikdörtgen biçimindeki mekandan sağlanmaktadır. Bu kısmın batısında çapraz tonozlarla örtülü üç bölümden oluşan ayrı bir mekan bulunmaktadır. Kuzey kısmında ise avluya göre ters T biçiminde inşa edilmiş ayrı bir mekan olduğu varsayılan, Altun'un (2011) 1967/68 senesindeki incelemesinde moloz yığını olarak tanımladığı kısım bulunmaktadır. Gabriel (akt: Altun, 2011), ters T

biçimindeki bu kısmın büyük ihtimalle medrese olarak kullanıldığını belirtmektedir (Şekil 4.27).

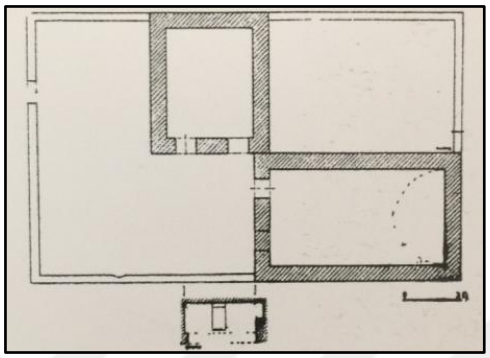
Şekil 4.27. Kale Cami planı (Altun, 2011) ve günümüzdeki kalıntıları (Mardin Kale Kazısı Arşivi, 2021)

Kuseyri Cami; Kuseyri (Kıseyri) Cami, Eminettin Mahallesi 1.yeni Sokak No: 5 adresinde bulunmaktadır. Caminin yaptıranı ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Sadece üzerinde yer alan kitabenin sonunda 1559/60 senesi okunabilmektedir. Bu da caminin 16.yüzyıldaki varlığını desteklemektedir (Altun, 2011; Anonim, 2020g). Caminin dış avlusuna geçişi sağlayan kapıda ise 1650 senesinde inşa edildiği yazmaktadır. (Şekil 4.28).

Şekil 4.28. Kuseyri Cami avlu giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

Mimari Özellikleri; Kuseyri cami, dikdörtgen plan şemasına sahip basit yapılı tek katlı bir camidir. Güney kısmında doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonozla örtülü dikdörtgen şeklinde ana mekan bulunmaktadır. Kuzey kısmında ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan başka bir mekan bulunmaktadır (Şekil 4.29). Caminin dış tarafında güney cephesinde çeşmesi vardır (Şekil 4.30; Şekil 4.31).

Şekil 4.29. Kuseyri Cami planı (Altun, 2011)

Cami'nin plan şeması günümüzde yapılan eklemelerle değişmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait kültür portali sayfasında (Anonim, 2020g) değişimler şu şekilde aktarılmaktadır:

> "Dikdörtgen avlunun batısına bir eklenti yapılmıştır. Yine batıda minyatür bir minaresi bulunmaktadır. Avlunun kuzeydoğusunda da bir eklenti yapılmıştır. Yapının üst örtüsü düz dam şeklinde olup beton kaplanmıştır. Caminin batısında bahçe düzenlemesi yapılmıştır."

Şekil 4.30. Kuseyri Cami güney cephesi (1967) (Altun, 2011)

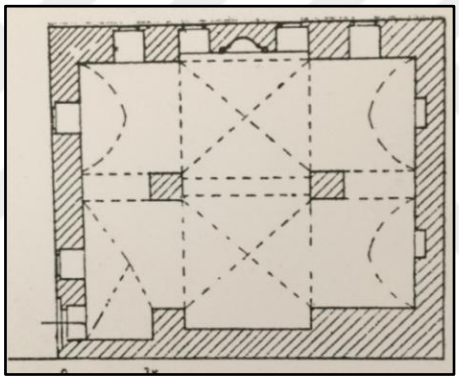
Şekil 4.31. 1967 senesinde çekilmiş Kuseyri Cami'sine ait çeşme (Altun, 2011) ve çeşmenin günümüzdeki hali (kişisel arşiv, 2021)

Molla Hari/Halil (Süleyman Paşa) Cami; Molla Hari/Halil (Süleyman Paşa) Cami, Savurkapı Mahallesi Debelen Sokak No:1 adresinde bulunmaktadır. Caminin üzerinde yer alan kitabe okunamadığından yaptıran ya da yapım tarihi hakkında kesin bilgilere ulaşılamamaktadır. Fakat Altun'un (2011) belirttiğine göre Paksoy (1967), aynı konumda Süleyman Paşa Cami adında bir camiden bahseder ve kurucusunun Melik İsa'nın veziri olan Kudbeddin bin Emir Ali bin Alaeddin Sincari olduğunu belirtir. Melik İsa'nın hükümdarlık zamanı 14.yüzyıl sonu-15. yüzyıl başına denk geldiğinden caminin yapım tarihi 14. yüzyıl sonu olarak kabul edilmektedir (Altun, 2011; Anonim, 2020h). Fakat caminin dış avlu giriş kapısında yer alan tabelada 1308 yazmaktadır (Şekil 4.32).

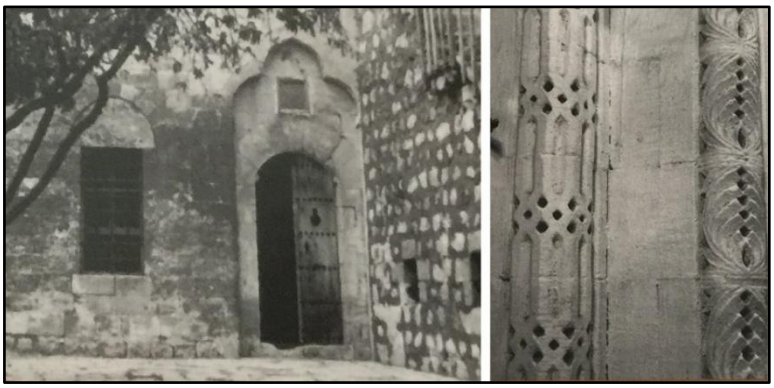

Şekil 4.32. Molla Hari/Halil (Süleyman Paşa) Cami avlu giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

Mimari Özellikleri; Molla Hari/Halil (Süleyman Paşa) Cami, tek katlı olarak yöreye özgü kireç taşından inşa edilmiştir. Cami dikdörtgen bir alan kaplasa da sadece kare biçimindeki ana mekan eski dönemde inşa edilmiştir. Eklentileri geç dönemde inşa edilmiştir (Altun, 2011). Ana mekan ortadaki payeler sayesinde iki neflidir. Güney duvarında ortada mihrap nişi bulunmaktadır. Güney nefinin orta kısmının üst örtüsü çapraz tonoz iken köşelerin üst örtüsü beşik tonozdur. Aynı sistem kuzey nefinde de bulunmaktadır. Sadece giriş açıklığının denk geldiği kuzeydoğuda çapraz tonozla beşik tonoz arasında bir üst örtü sistemi mevcuttur (Şekil 4.33). Giriş kapısı üç dilimli kemer alınlığa sahiptir. Mihrap nişinde yer alan sütunceler oldukça işlemelidir. İçteki sütunce üst üste işlenmiş yapraklardan oluşurken dıştaki sütunce profil şeklinde işlenmiştir (Şekil 4.34; Şekil 4.35).

Şekil 4.33. Molla Hari/Halil (Süleyman Paşa) Cami planı (Altun, 2011)

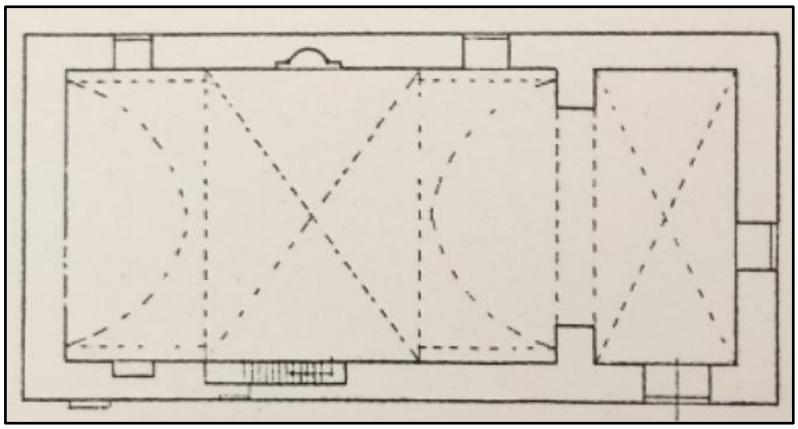
Şekil 4.34. Molla Hari/Halil Cami giriş kapısı ve mihrap nişi sütuncelerine ait detay fotoğrafları (1968) (Altun, 2011)

Şekil 4.35. Molla Hari/Halil Cami ibadet mekanına giriş kapısının günümüzdeki hali (kişisel arşiv, 2021)

Pamuk (Şeyh Mehmet Dinari) Cami; Pamuk (Şeyh Mehmet Dinari) Cami Medrese Mahallesi 1. Cadde No: 168 adresinde bulunmaktadır. Camiyi Şeyh Mehmet Dinari adlı bir kişi yaptırdığı için halk arasında bu isimle de bilinmektedir. Yapım tarihi hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Fakat kültür bakanlığına ait sitelerde (Anonim, 2020a ve Anonim, 2020i) 11. yüzyıl ve 1332 senesi yapım tarihleri olarak verilmektedir. 15. yüzyıl vakıf kayıtlarında da yapıya dair bilgiler mevcuttur. Caminin alt katında yağ küpleri bulunduğu için caminin bir şapel üstüne inşa edildiği aktarılmaktadır (Altun, 2011; Göyünç, 1969; Anonim, 2020a; Anonim, 2020i).

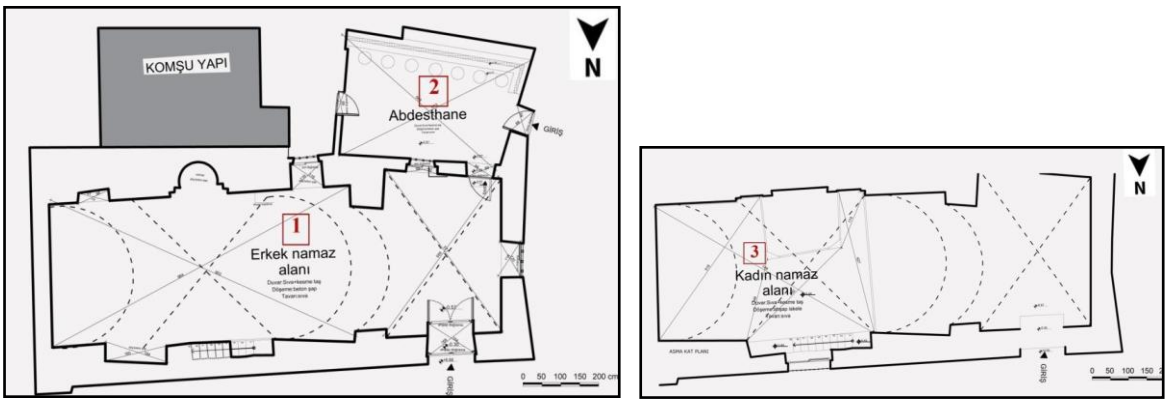
Mimari Özellikleri; Cami tek katlı olarak yöreye özgü kireç taşında inşa edilmiştir. Plan şeması oldukça basittir. Kuzeyde yer alan açıklıktan geçildiğinde çapraz tonozlu bir alan girilmektedir. Ana ibadet alanı dikdörtgen bir alan kaplamaktadır. Bu mekanın tek nefi ve tek mihrabı bulunmaktadır. Üst örtüsü ortada çapraz tonoz, köşelerde ise beşik tonoz şeklindedir (Şekil 4.36). Altun (2011), yapının oldukça oynanmış olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca özellikle yapının mahfel için uygun bir yüksekliğinin olmadığını, kuzey duvarında yer alan merdivenin ve mahfelin uydurma olduğunu (Şekil 4.37), giriş açıklığının kuzeyde değil de batı da yer alan pencerenin olduğu kısımda olması gerektiğini aktarır. Caminin güncel plan şemasında güneyde abdesthane bulunmaktadır (Şekil 4.38). Bu kısmın doğudan ve batıdan olmak üzere iki adet girişi bulunmaktadır. Cami ile bağlantısı da güney cephesinde bulunan girişten sağlanmaktadır. Caminin cepheleri oldukça sade şekilde düzenlenmiştir. Sadece kapıların olduğu kısımlarda yer alan süslemeler dikkat çekmektedir (Şekil 4.39).

Şekil 4.36. 1967 senesine ait Pamuk Cami planı (Altun, 2011)

Şekil 4.37. Mahfel kısmı (Altun, 2011) ve günümüzdeki hali (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.38. Pamuk Cami'nin güncel zemin kat ve asma kat planları (Karataş, 2018)

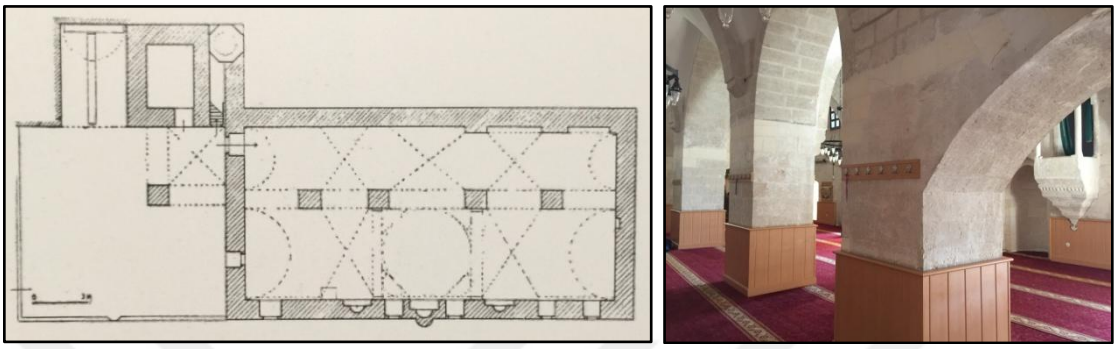

Şekil 4.39. Pamuk Cami giriş kapısı ve sonradan eklenen abdesthane kısmının giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

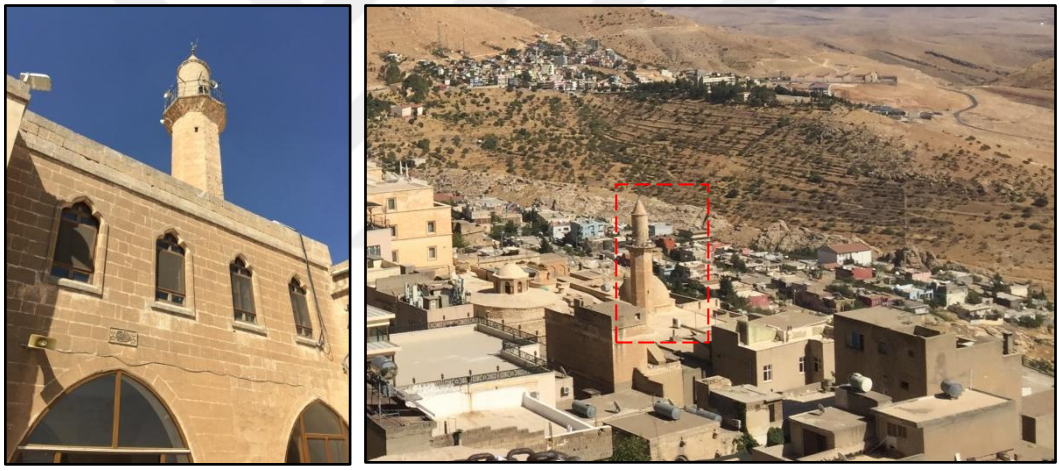
Reyhaniye Cami; Reyhaniye Cami tarihi kent dokusu içerisinde, Şehidiye Mahallesi 1. Cadde No: 102 adresinde bulunmaktadır. Caminin kurucusu ya da yapım tarihi hakkında bazı karışıklıklar söz konusudur. Cami üzerinde yer alan kitabeler 19. yüzyıla dayansa da 1540 senesine ait vakıf kayıtlarında ve Abdülgani Efendi'nin 'Mardin Tarihi' adlı eserinde 1757-58 senesinde Ahmet Paşa'nın kızı olan Adile Hanım tarafından Reyhaniye isimli mescidin yaptırıldığı aktarılmaktadır. Bu sebeple genel kanı caminin 15.yüzyıl sonlarında inşa edildiği ve 19. yüzyılda esaslı onarımlar geçirdiği şeklindedir. Özellikle minaresi, kentte yer alan diğer minarelerden farkı göz önüne alınarak, geç dönem eklemesi olduğu kaynaklarda yer almaktadır (Altun, 2011; Göyünç, 1969; Anonim, 2020a; Anonim, 2020j).

Mimari Özellikleri; Reyhaniye Cami yöreye özgü kireç taşı ile inşa edilmiş batı kısmında avlusu bulunan küçük bir camidir. Avlunun kuzeyinde selsebilli eyvan, eyvanın doğusunda küçük bir oda ve bu odanın diğer tarafında minareye çıkış merdiveni bulunmaktadır. Batı cephesinde bulunan çarpaz tonoz örtülü mekandan geçilerek ana ibadet alanına geçişi sağlayan kapıya ulaşılmaktadır. Ana ibadet mekanı mihrap önü kubbeli iki nefli dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Kuzeyde kalan nefin köşeleri beşik tonozla orta kısımda kalan alanlar ise çapraz tonozla örtülüdür. Aynı sistem güney nefinde de bulunmasına rağmen orta kısımda yer alan mihrabın önünde tromplarla desteklenmiş kubbe bulunmaktadır. Orta mihrabın sağında ve solunda birer tane daha mihrap

bulunmaktadır (Şekil 4.40). Caminin minaresi ise sekizgen biçiminde yükselen ve şerefesinden sonra silindirik olarak devam eden bir gövdeden oluşmakta olup sivri külahla bitmektedir (Şekil 4.41).

Şekil 4.40. Reyhaniye Cami planı (Altun, 2011) ve iç mekan fotoğrafı (kişisel arşiv, 2021)

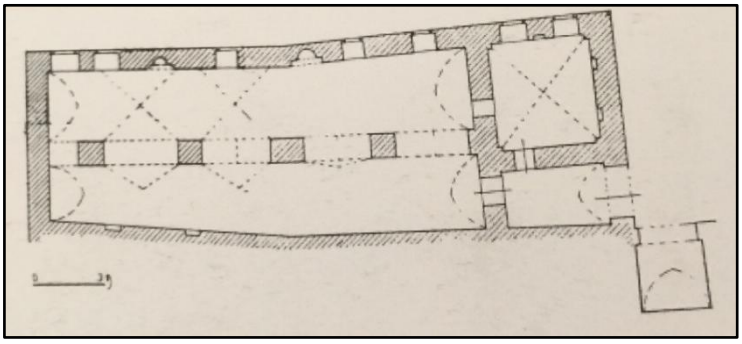
Şekil 4.41. Reyhaniye Cami'nin güney cephesi ve minare ve kubbesi (kişisel arşiv, 2021)

Şeyh Çabuk Cami; Şeyh Çabuk Cami, Diyarbakır Kapı Mahallesi 1. Cadde No: 441 adresinde bulunmaktadır. Caminin yapım tarihi ve yaptıran ismi kesin olarak bilinmemektedir. Sadece 16.yüzyıla ait vakıf kayıtlarında ismi geçtiği için en erken 15.yüzyılda son halini aldığı düşünülebilir (Altun, 2011; Anonim, 2020k) (Şekil 4.42). Ayrıca Göyünç (1969), Abdülgani Efendi'nin Mardin Tarihi adlı kitabında Şeyh Çabuk Cami'nin 1843 ve 1873 senelerinde olmak üzere 2 kere onarım geçirdiğinden bahsettiğini aktarır.

Şekil 4.42. Şeyh Çabuk Cami tabelası (kişisel arşiv, 2021)

Mimari Özellikleri; Şeyh Çabuk Cami, yöreye özgü kireç taşıyla tek katlı olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen bir alana yayılan cami ortasında dört adet paye bulunmaktadır. Bu payeler sayesinde iki nefli olan caminin güney nefinde ortada çapraz tonozlar köşelerde beşik tonozlar yer almaktadır. Aynı sistem kuzey nefinde de görülmektedir. Güney duvarında iki adet mihrap nişi bulunmaktadır (Şekil 4.43; Şekil 4.44). Güneydoğu kısmında yer alan çapraz tonozla örtülü kare mekan türbe olarak kullanılmıştır.

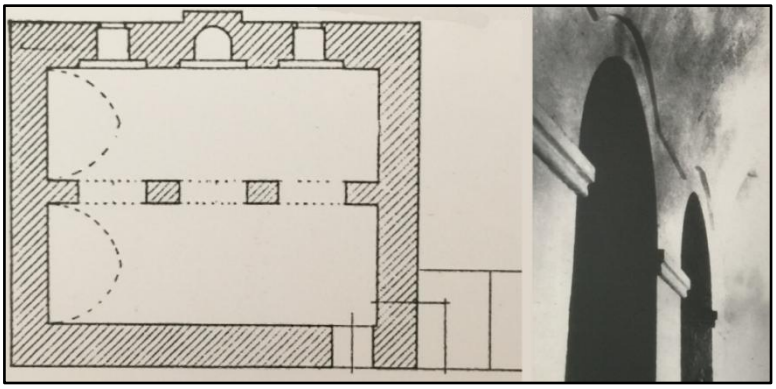
Şekil 4.43. Şeyh Çabuk Cami planı (Altun, 2011)

Şekil 4.44. Şeyh Çabuk Cami iç mekan fotoğrafı (kişisel arşiv, 2021)

Şeyh Mahmud Türki (Şeyh Ali) Cami; Şeyh Mahmud Türki (Şeyh Ali) Cami, Necmeddin Mahallesi'nde bulunmaktadır. Caminin minaresi olmadığından dışarıdan bakıldığında klasik Mardin evi olarak görünmektedir. Yapım tarihi ya da yaptıran kişiye ait kesin bilgiler bulunmamakla birlikte 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinde ismi geçtiğinden Artuklu yapısı olduğu düşünülmektedir (Altun, 2011; Göyünç, 1969; Anonim, 2020a).

Mimari Özellikleri; Cami oldukça basit bir plan şemasına sahiptir. Kare bir alan kaplayan caminin girişi Altun'un çizdiği plana göre kuzey duvarının batısında yer almaktadır. Ana ibadet mekanı ortada yer alan payelerden dolayı iki neflidir. Neflerin üst örtüsü beşik tonozlardan oluşmaktadır. Payeler sivri kemerlerle birbirine bağlanmaktadır (Şekil 4.45).

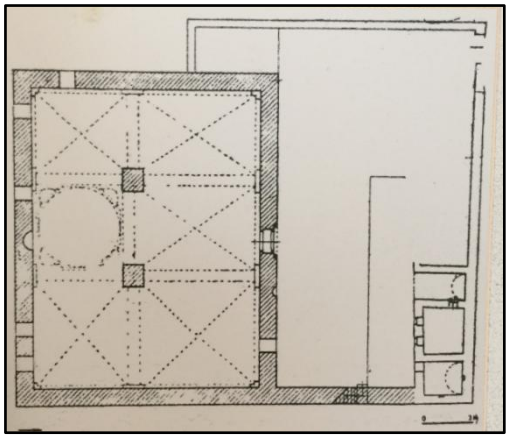

Şekil 4.45. Şeyh Mahmud Türki (Şeyh Ali) Cami planı ve iç mekanda yer alan kemerleri (Altun, 2011)

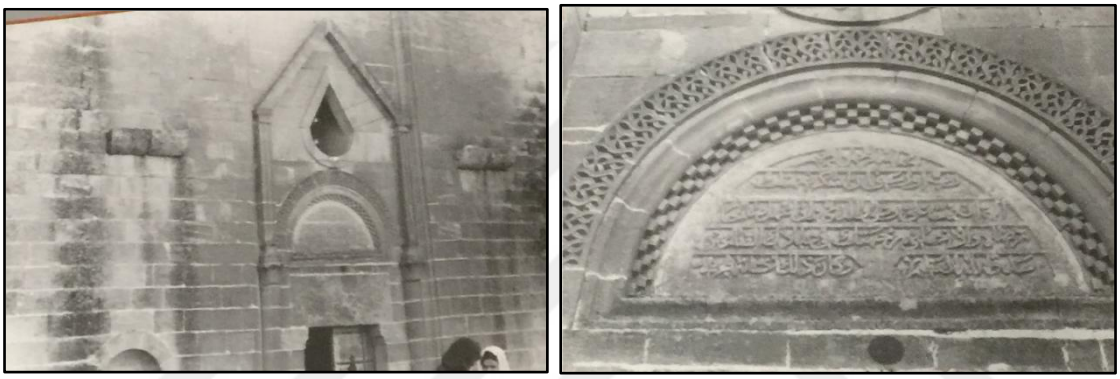
Tez kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmasında bu camiye ait herhangi bir iz bulunamadı. İlçe müftülüğü ile iletişime geçildi ve görevli kişi kayıtlarda böyle bir caminin mevcut olmadığını belirtti.

Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar/Zarrar) Cami; Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar/Zarrar) Cami, Saraçoğlu Mahallesi Yeni Yol Caddesi No: 245 adresinde bulunmaktadır. Camiyi yaptıranın ismi ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Sadece giriş kapısının üzerinde yer alan kitabede 1690/91 senesi okunmaktadır (Altun, 2011; Anonim, 2020a; Anonim, 2020l). Ayrıca Göyünç'ün (1969) belirttiğine göre 1526 senesinde caminin giderlerinin karşılanması için Şeyh Mehmet Oki tarafından bir hamam Zairi Cami'nin vakfına eklenmiştir ve bu tarihten sonra uzunca bir süre cami Şeyh Mehmet Oki Cami olarak anılmıştır.

Mimari Özellikleri; Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar/Zarrar) Cami, ana mekanı ve Altun'un (2011) belirttiğine göre geç dönem eklemesi olan kuzeydeki birimleri ile geniş bir alana yayılmıştır. Cami tek katlı olarak yöreye özgü olan kireç taşından inşa edilmiştir. Ana ibadet alanı güney kısmında yer almaktadır. İbadet alanının ortasında iki adet paye bulunmaktadır. Bu payeler sayesinde ibadet alanı iki neflidir. Mihrap önünün üst örtüsü kubbe iken diğer kısımların üst örtüsü çapraz tonozlardan oluşmaktadır. Kuzey kısmında eyvan ve iki küçük mekan bulunmaktadır (Şekil 4.46). Kuzey cephesinde yer alan kapısı eklektik bir üsluba sahiptir. Kapısının kenarlarında bulunan sütunceler yükselerek ve üçgen alınlık oluşturarak birleşmektedir. Alınlığın içinde damla şeklinde bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklığın alt kısmında ise üst tarafında iki sıra bordür olan kemer biçiminde kitabe bulunmaktadır. Kapının solunda bir mihrap nişi de bulunmaktadır (Şekil 4.47; Şekil 4.48). Ayrıca daha sonraki zamanlarda caminin üst kısmı dıştan düz beton dam şeklinde örülmüştür (Altun, 2011) ve kubbe fazla bir taşkınlık yapmamaktadır. Cami minaresiz olarak inşa edilse de 2003 senesinde minare ve avlu kapısı ilave edilmiştir (Şekil 4.49).

Şekil 4.46. Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar/Zarrar) Cami planı (Altun, 2011)

Şekil 4.47. Caminin 1967 senesinde çekilmiş kapı fotoğrafı ve üzerinde yer alan kitabesi (Altun, 2011)

Şekil 4.48. Zairi Cami kapısı ve üzerinde yer alan kitabenin günümüzdeki hali (kişisel arşiv, 2021)

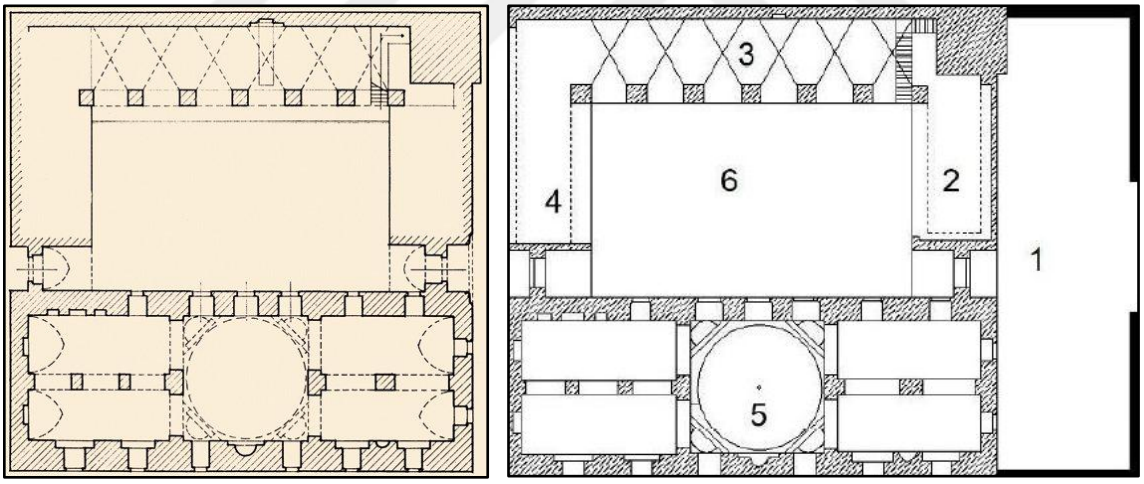
Şekil 4.49. Zairi Cami'nin 2003 senesinde yapılmış olan avlu kapısı (kişisel arşiv, 2021)

Latifiye (Abdüllatif) Cami; Latifiye ya da diğer adıyla Abdüllatif Cami Mardin'de Cumhuriyet Meydanı olarak bilinen yerin güneyinde Latifiye Mahallesi 152. Tepe Sokak adresinde bulunmaktadır. Caminin portali üzerinde bulunan kitabeye göre 1371 senesinde (Şekil 4.50) o zamanlarda Artuklu sultanlarından olan Melik Salih ve Melik Muzaffer'in çalışanlarından biri olan Abdüllatif bin Abdullah tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Cami minaresi ise Mısır Valisi Muhammed Ziya Tayyar Paşa tarafından inşa edilmiş, fakat günümüzde mevcut olan minare inşa edilen ilk minare değildir. Günümüzdeki minare 1845 senesinde Musul Valisi Gürcü Mehmet Paşa tarafından inşa edilmiştir (Yeşilbaş, 2020a, 2020b; Ergin vd., 2020; Altun, 2011).

Şekil 4.50. Latifiye (Abdüllatif) Cami tabelası (kişisel arşiv, 2021)

Mimari Özellikleri; Cami yörede sık rastlanan avlulu plan şemasına sahiptir. Yapının ana malzemesi yöreye özgü olan kireçtaşıdır. Cami tek minarelidir ve o da kuzeydoğuda yer almaktadır. Minare kare kaide üzerinde silindirik olarak yükselmektedir. Tek şerefesi vardı. Altun tarafından 1967 yılında çizilen plana bakıldığında doğu ve batı cephelerinden iki açıklıkla avluya ulaşıldığı görülmektedir. Fakat günümüzde sadece doğu cephesinde bulunan giriş kullanılmaktadır. Avluya geçildiğinde kuzey tarafında revaklı bir alan, güney tarafında ise ibadetin yapıldığı ana mekan bulunmaktadır. Bu ana mekan iki nefli, orta kısmı kubbeli, yan kısımları beşik tonozla örtülü bir alandır. İlk zamanlar yan yana 3 girişi bulunsa da zaman içerisinde yanlardaki girişler pencereye çevrilerek sadece orta kısım kapı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde cami temel işlevini korusa da avlu etrafındaki diğer mekanlarda işlev değişiklikleri meydana gelmiştir. 2, 3 ve 4 numaralı alanlar ilk olarak medrese olarak hizmet vermekteyken günümüzde 2 numaralı alan depo ve idare alanı, 3 numaralı alan kütüphane, 4 numaralı alan ise çay ocağı olarak kullanılmaktadır (Ergin vd., 2020) (Şekil 4.51).

Şekil 4.51. Latifiye Cami planları (soldaki Altun'a (2011) ait çizim, sağdaki Ergin vd. (2020) ait çizim)

Cephe düzeni olarak sade bir yapıya sahip olan caminin ana giriş portali oldukça süslemeli ve iki renkli taşların kullanıldığı bir portaldir. Altun'a (2011) göre Mardin'de en iyi şekilde korunmuş ve neredeyse özgünlüğünü hiç yitirmemiş bir portaldir. Portal dışa taşkın bir şekilde düzgün kesme taşlardan yapılmış dikdörtgen şemaya sahiptir. Sağ ve sol kısımlarda işlemeli sütunceler yer almaktadır. Bu sütunceler üç dilimli iki renkli kemer ile üst kısımda birleşmektedir. Bu kemer altındaki kademede ise mukarnas yer almaktadır (Şekil 4.52). Mukarnas üzerinde istiridye desenli yüzeyler ve sarkıtlarda bulunmaktadır.

Mukarnasın alt kısmında ön tarafta iki sıra halinde yan yüzeylerde tek sıra halinde kitabe bulunmaktadır. Giriş açıklığının bulunduğu kısımda bu açıklığı üç taraftan saran üst kısmı iki renkli olan işleme yer almaktadır. Bu işleme üstünde yer alan ikinci işleme ise kakma tekniği kullanılarak sekiz köşeli yıldız motiflerinden oluşmaktadır. Oluşturulan yıldızların boşluklarına siyah renkli taşlar yerleştirilmiştir. Yıldız motiflerinin tam ortasında ise çivi başlığı gibi duran yuvarlak işlemeli taşlar yer almaktadır. Bu yıldız motiflerinin yer aldığı hizada yan yüzeylerde ise karşılıklı kare kitabeler yer almaktadır. Bu kitabeler sadece dik açılı şekillerin kullanılması ile oluşturulan ve *makılı hat* denen şekilde yazılmıştır (Şekil 4.53).

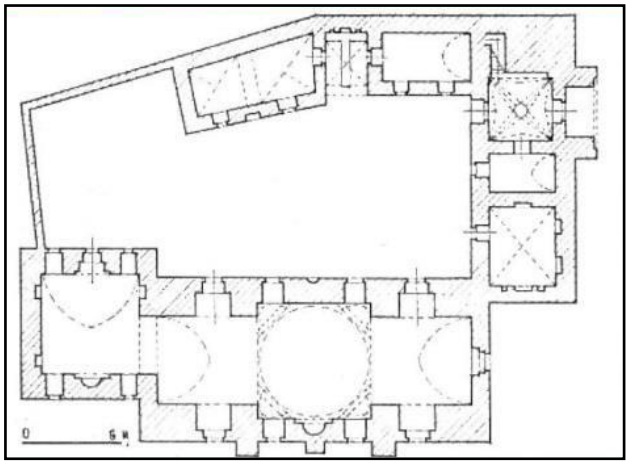
Şekil 4.52. Latifiye Cami portal fotoğrafları (soldaki 1987 yılında çekilmiş (Altun, 1988) , sağdaki portalin güncel hali (kişisel arşiv, 2021))

Şekil 4.53. Latifiye Cami portal detayları (kişisel arşiv, 2021)

Melik Mahmud (Bab Es Sur) Cami; Melik Mahmud (Bab es Sur) Cami günümüzde tarihi kent dokusu içerisinde yer alan Savurkapı mahallesi 1. cadde no:1 adresinde bulunmaktadır. Cami, kitabesinde yer alan tarihlerden anlaşılacağı üzere bir 14. yy yapısıdır. Ayrıca portal kitabesinde yaptıran ismi olarak da Artuklu sultanlarından olan Ahmed bin Sultan el-Melik es-Salih'in ismi geçmektedir. Kentin genelinde Melik Mahmud ismiyle anılmasının nedeni olarak diğer bir Artuklu sultanı olan Melik Mahmud'un buraya defnedilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Altun, 2011; Günal, 2006; Yeşilbaş, 2020a; Anonim, 2020a).

Mimari Özellikleri; Cami birkaç mekanın bir arada olduğu iç avlulu bir plan şemasına sahiptir. Yapı malzemesi ise yöreye özgü kireç taşıdır. Avluya girişi sağlayan portal doğu cephesinde bulunmaktadır. Portalden avluya geçişi sağlamak için açıklıktan geçildiğinde üst örtü sistemi yıldız tonoz olan bir ara mekana varılmaktadır. Bu mekanın sağında minareye çıkışı sağlayan merdiven, solunda ise küçük bir oda bulunmaktadır. İç avluya girildiğinde cami ana ibadet mekanının güney kısmında yer aldığı görülür. Cami ana ibadet mekanı mihrap önü kubbeli, yanlara doğru beşik tonozlarla genişleyen bir şemaya sahiptir. Bu mekanın batısında ve kuzeye doğru taşan plan şemasına sahip türbe olduğu söylenen ama günümüzde herhangi bir mezar izi olmayan oda bulunmaktadır. Avlunun kuzeyinde selsebilli eyvan ve eyvanın iki yanında bulunan odalar yer almaktadır. Doğu kısmında da iki adet oda bulunmaktadır (Şekil 4.54). Portal dışa doğru taşkın ve yüksek olmasından dolayı anıtsal bir giriş olduğunu hissettirmektedir. Dikdörtgen bir şekle sahip olan taç kapı düzgün kesme kireç taşından inşa edilmiştir. Portalde yer alan mukarnas sisteminde istiridye işlemesi yer almaktadır. Mukarnas sisteminin altında şerit halinde üç tarafta da bulunan nesih yazı türü kullanılmış kitabe bulunmaktadır. Mukarnas sisteminin bir kademe üstünde ise sivri kemer bulunmaktadır. Bu sivri kemer köşelerde bulunan zincir işlemeli sütuncelerle taşınmaktadır. Taç kapı da iki adet bordür yer almaktadır. En dışta mukarnas işlemeli bordür yer alırken, iç kısımda ise palmet işlemeli bordür yer almaktadır. Ayrıca portalde oturmak için köşelerde sekiler mevcuttur (Şekil 4.55).

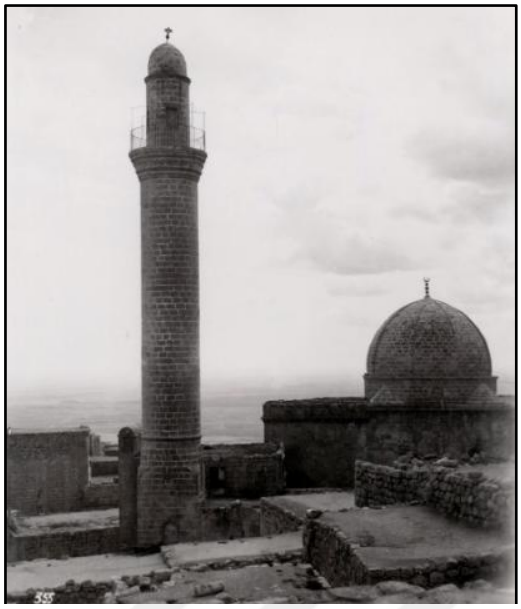

Şekil 4.54. Melik Mahmud (Bab es Sur) Cami planı (Altun, 2011)

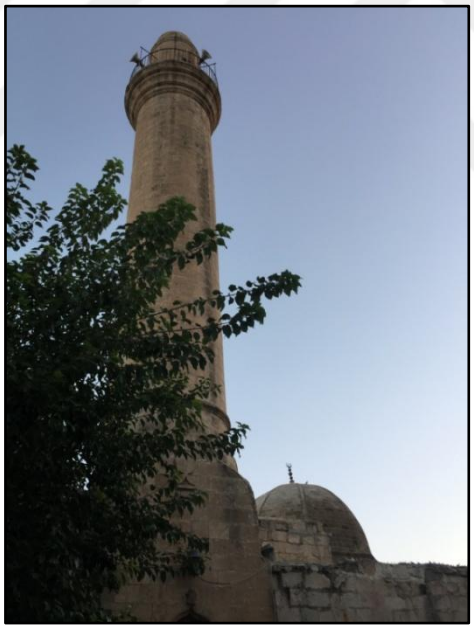

Şekil 4.55. Melik Mahmud Cami portali ve mukarnas detayı (kişisel arşiv, 2021)

Altun'un (2011) belirttiğine göre cami mekanın iç kısmında bulunan asma kat 1968 senesinde betondan yapılmıştır. Bu da mekanın ruhunu olumsuz etkilemiştir. Günümüzde bu asma kat mevcut değildir. Caminin minaresi 1801 senesinde Abdullah Ağa tarafından inşa ettirilmiş olup (Abdulgani Efendi, 2000; akt: Günal, 2006) kuzeydoğuda bulunmaktadır. Kare kaide üzerinde silindirik olarak yükselmektedir. Ayrıca Altun (2011) da minarede bulunan üçlü yonca şeklindeki geçişi ve üst örtüsünün kubbemsi olmasını öne sürerek minarenin Osmanlı döneminde inşa edildiği belirtir (Şekil 4.56; Şekil 4.57).

Şekil 4.56. Melik Mahmud Cami minare ve kubbesine ait tarihi belirtilmemiş eski bir fotoğraf (Ülgen, 2020)

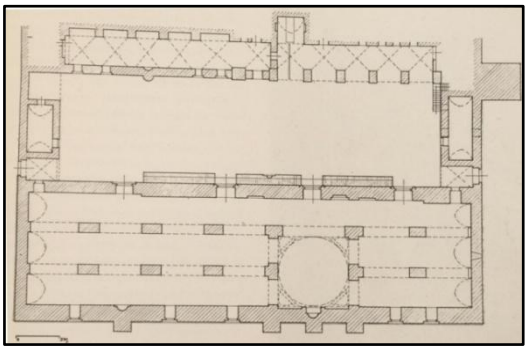
Şekil 4.57. Melik Mahmud Cami minaresi ve kubbesi (kişisel arşiv, 2021)

Mardin Ulu Cami; Mardin tarihi kent merkezinde bulunan Ulu Cami'ye kuyumcular çarşısına varmadan, Pamuk Cami'sinin yanından aşağı doğru inen çarşıdan ulaşılabilmektedir. Caminin üzerinde birden çok kitabe bulunmasına rağmen yapım tarihi konusundan net bilgi bulunmamaktadır. Fakat en eski kitabe olduğu düşünülen çiçekli kufi parçasının Selçuklular dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Bu bilgi ışığında da caminin yapımına Selçuklular döneminde 11. yüzyılda başlandığı fakat enine gelişmiş, mihrap önü

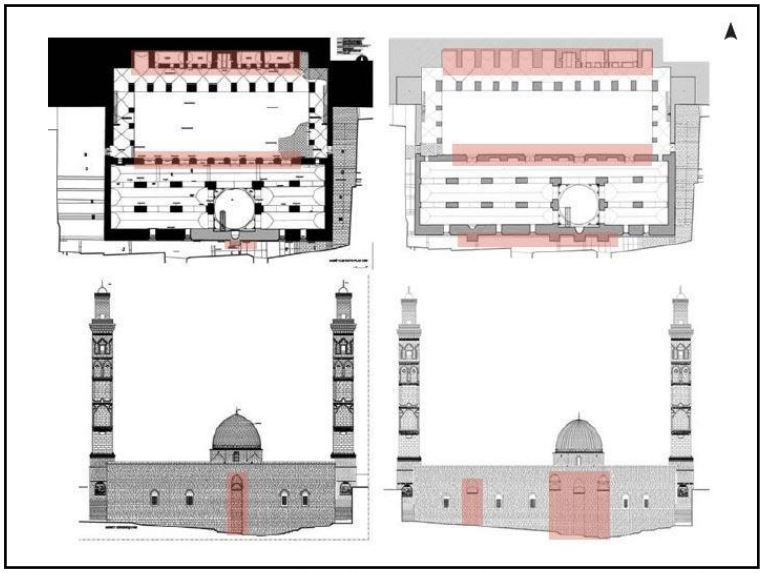
kubbeli cami planın 12. yüzyıl Artuklu dönemine ait olduğu belirtilmektedir (Çağlayan, 2017; Çağlayan, 2018; Altun, 2011).

Cami ile ilgili en önemli tartışmalardan biri de minare sayısının ilk inşa sırasındaki durumu ile ilgilidir. Günümüzde tek minaresi olan caminin inşa sırasında çift minareli olarak yapıldığı daha sonra Timur saldırısı sonucunda tekinin yıkıldığı belirtilmektedir (Çağlayan, 2018; Çağlayan, 2017; Altun, 2011; Günal, 2006). Çağlayan (2018) yaptığı araştırmalar sonucunda Timur saldırıları sonucunda iki minarenin de yıkılmış olabileceği bunun üzerine sadece tek minarenin yeniden yapıldığının muhtemel olduğunu belirtmektedir.

Mimari Özellikleri; Ulu Cami düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Bu taşlar Mardin'e özgü kireç taşıdır. Cami planı doğu-batı doğrultusunda geniş dikdörtgen bir alan kaplamaktadır. Doğu ve batı cephesinde olmak üzere iki adet eyvanlı girişi mevcuttur. İç avlulu olarak inşa edilen yapının kuzeyinde revaklar mevcuttur. Zaman içerisinde yapılan onarım çalışmalarında bazı revaklar kapatılarak kapalı mekan olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Cami ana plan şeması olarak mihrap önü kubbeli camiler sınıfına girmektedir. Camide üst örtü olarak kullanılan kubbe dilimlidir. Ayrıca ana mekan 3 neflidir. Namaz kılma mekanında ana kubbe altında Hanefiler, batı kısmında ise Şafiler mihrabı bulunmaktadır. Bu mihrapların ikisi de yarım kemerli payandalar ile güney cephesinden desteklenmektedir (Şekil 4.58; Şekil 4.59). Günümüzde avlu da yer alan şadırvan ise daha sonra Cumhuriyet döneminde eklenmiştir (Şekil 4.60). Mihrabının ise eski fotoğraf sayesinde istiridye kabuğu desenli olduğu anlaşılmaktadır. Fakat yapılan bilinçsiz onarımlar sırasında özgünlüğünü kaybedip düz bir şekil aldığı görülmektedir (Şekil 4.61).

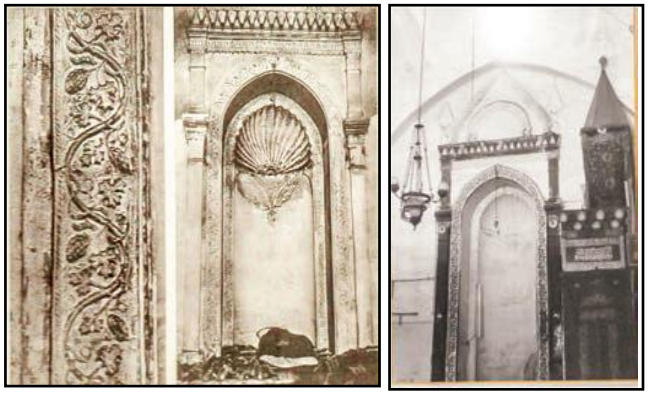
Şekil 4.58. Altun'un (2011) çizdiği Ulu Cami planı

Şekil 4.59. Mardin Ulu Cami planı ve güney cephesi Artuklu dönemi restitüsyonu (sol) (Proje; R. Karaşin ve diğerleri; akt: Çağlayan, 2018) ve restitüsyon önerisi (sağ) (Çağlayan, 2018) (Farklılıklar kırmızı ile belirtilmiştir.)

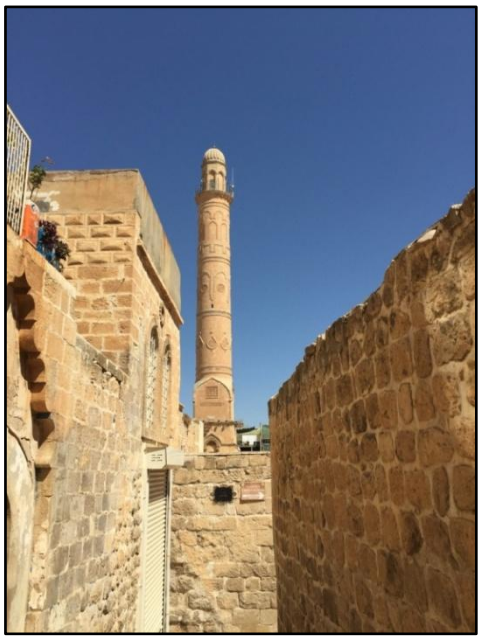
Şekil 4.60. 1930 yılına ait Ulu Cami avlusundan bir görünüm (Oppenheim, 1930; akt: Çağlayan, 2018) ve günümüze ait fotoğrafı (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.61. Ulu Cami mihrabının geçirdiği değişim (sol; 1931 yılı detayı, Gabriel, 1940; akt: Çağlayan, 2018 - sağ; Ara Altun'a ait fotoğraf, (2011)

Cami kent içindeki varlığını dilimli kubbesi ve oldukça işlemeli olan minaresi ile hissettirmektedir. Minaresi üstünde yer alan kitabeye göre 1176 yılında yapıldığı düşünülse de kullanılan taşlardaki doku farkından daha sonradan yenilendiği anlaşılmaktadır (Çağlayan, 2017). Minare kare bir taban üstünde silindirik olarak yükselmektedir. Tek şerefesi vardır. Minare gövdesi yatay halde bulunan iki kuşak süsleme ile üç parçaya bölünmüştür.

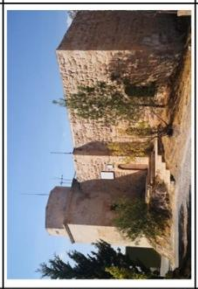
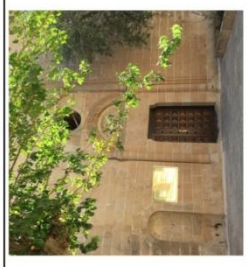
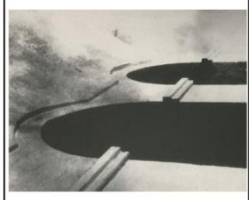
Alttaki kuşakta Tevbe Suresi'nin 18. ayeti, Ayet-el Kürsi ve besmele yer almaktadır. Alt kuşağın üstündeki birinci bölümde sekiz adet iri su damlası motifi bulunmaktadır. Bu iri su damlası motiflerinin merkezinde bulunan damlada 'Muhammed' çevresinde de dört halifenin adları (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) yazmaktadır. Bu damlaların üst kısmında ise 'Allah' yazmaktadır. İkinci bölümde ise altı adet sivri kemer motifi yer almaktadır. Bu kemerler birbirine bağlanmaktadır. Kemer içlerinde dairesel motif bulunmaktadır. Bunların içlerinde ise Hazreti Muhammed zamanında cennetle müjdelenen kişilerin isimleri (Zübeyr, Sa'd, Ebu Ubeyde, Abdurrahman, Hasan, Hüseyin, Hamza, Zeyd, Said, Talha) yer almaktadır. Ek olarak da Arapça 'Allah onlardan razı olsun' yazmaktadır (Çağlayan, 2018). Son olarak üçüncü kısımda da sivri kemerli motifler bulunmaktadır. Minare dilimli kubbe ile bitmekte alem kısmında ise ay-yıldız yer almaktadır (Şekil 4.62).

Şekil 4.62. Ulu Cami minaresi (kişisel arşiv, 2021)

Farklı dönemlerde inşa edilmiş olmak üzere toplam 15 cami yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiştir. Çizelge 4.7'de incelenen camilerin isim listesi ve görselleri yer almaktadır.

Çizelge 4.7. Tez kapsamında incelenen camiler

Kale Cami (?)	Hızır Cami (Kale Akkoyunlu) (14.yy sonu)	Hamit Cami (Şeyh Zebun) (1347)	Hacı Ömer (Halife) Cami (1374 -1724/25)		Azap (Arap) Cami (16.yy (?))
					
Şeyh Çabuk Cami (15.yy sonu)	Reyhaniye Cami (15.yy sonu)	Pamuk Cami (11.yy veya 1332)	Molla Halil Cami (Süleyman Paşa) (14.yy)	Kuseyri Cami (Kıseyri) (1650)	
					
Ulu Cami (12.yy)	Melik Mahmud (Bab es Sur) Cami (14.yy)	Latifiye Cami (Abdüllatif) (1371)	Zairi Cami (?)	Şeyh Mahmud Türki Cami (?)	
					

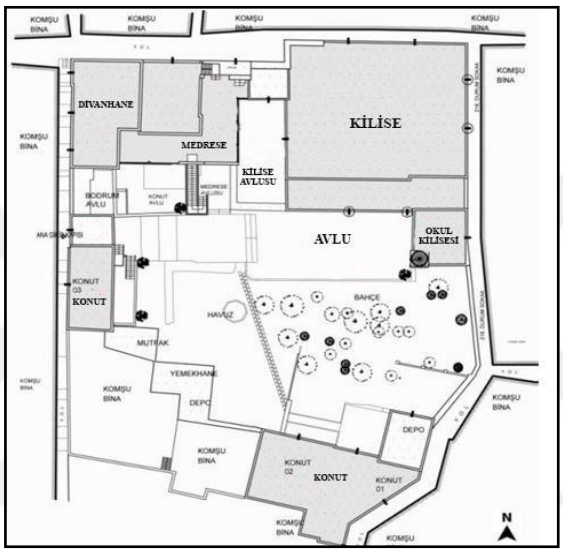
4.6.2. Kiliseler

Mardin kent merkezinde dokuz adet tarihi kilise mevcuttur. Mor Behnam ve kız kardeşi Saro Kilisesi, Mor Mihayel Kilisesi, Mor Hürmüzd Kilisesi, Surp Kevork Kilisesi ve Mort Şmuni Kilisesi Roma-Bizans ve Hıristiyanlığın yayılışı döneminde; Mardin Protestan Kilisesi, Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi ve Surp Hovsep Kilisesi Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

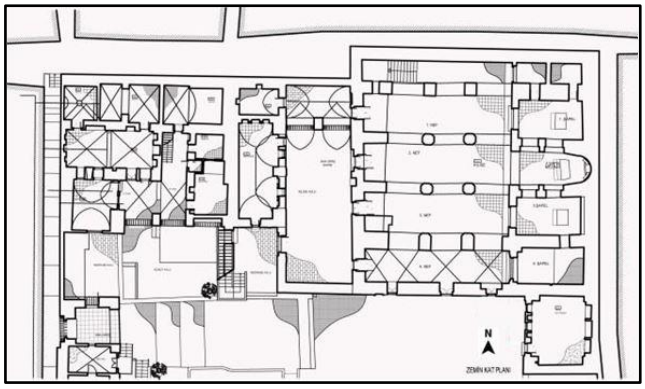
Mor Behnam ve Kızkardeşi Saro (Kırklar) Kilisesi; Mor Behnam ve kız kardeşi Saro Kilisesi, Şar Mahallesi 1.Cadde No: 416 adresinde bulunmaktadır. Kilise Hıristiyanlığı seçtikten sonra babaları tarafından öldürtülen Behnam ve kızkardeşi Saro'nun adına 6. yüzyılda inşa edilmiştir. 1170 senesinde Artuklu hükümdarı Gazi Necmeddin Lebi Kırk Şehitler Kilisesi'ni camiye (Akyüz (1998) bu caminin Şehidiye Cami olduğunu iddia etmektedir) dönüştürünce kırk şehide ait olan kemikler bu kiliseye taşınmış ve kilisenin isminin yaşatılması için Mor Behnam ve kızkardeşi Saro'ya ek olarak Kırklar adı da söylenmeye başlanmıştır. Bu nedenle 12. yüzyıldan itibaren bu kilise Kırklar Kilisesi olarak da bilinmektedir (Akyüz, 1998; Uygur, 2015). Günümüzde metropolitlik merkezi olan kilisenin avlusunda 1825 senesinde Okul Kilisesi inşa edilmiştir. Okul Kilisesi'nin eğitim-öğretim faaliyetlerine Metropolit Mor İvennis Hanna Gandor'un isteği üzerine kapatılan kadar (1928 senesine kadar) devam ettiği bilinmektedir (Küçük, 2019; Akyüz, 1998).

Mimari Özellikleri; Kırklar Kilisesi'nin de yer aldığı komplekste farklı işlevlere sahip birimler bir iç avlu etrafında toplanmıştır. Birimlerin hepsi yöreye özgü kireçtaşından inşa edilmiştir. İç avluya giriş batı cephesinden sağlanmaktadır. Avlunun güney tarafında kiliseye ait olan konut birimleri bulunmaktadır. Kuzey tarafında ise divanhane, medrese ve ana kilise yapısı bulunmaktadır. Okul kilisesi olarak adlandırılan, günümüzde faal olmayan ve üzerinde çan kulesinin olduğu birim ise avlunun doğu tarafında yer almaktadır (Şekil 4.63). Kırklar Kilisesi'nde naostan önce kuzey-güney doğrultusunda uzanan, ana avludan duvar ve kapı ile ayrılmış narteks kısmı bulunur. Avluda naos bölümüne geçişi sağlayan ve Akyüz'ün (1998) belirttiğine göre 1797 senesinde ceviz ağacından yapılıp dövme demir ve iri çivilerle kaplanmış bir kapı bulunur. Ana ibadet mekanı olan naos doğu-batı doğrultusunda uzanan beş adet neften meydana gelmektedir. Naostan sonra mezbah

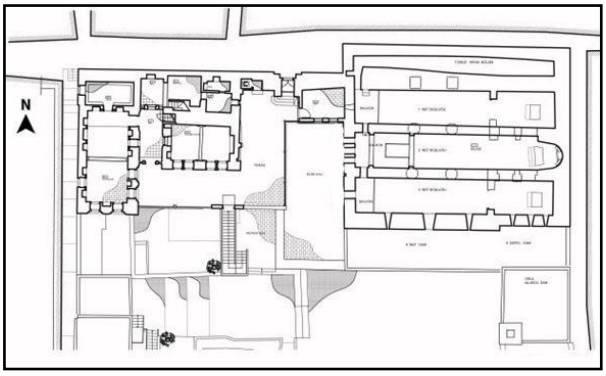
bölümü yer almaktadır. Kilisenin mezbahı beş parçadan oluşmaktadır. Bu mezbahların her birinde birer tane olmak üzere ahşaptan yapılmış beş adet kduşkudşin bulunmaktadır. Kilisenin üst örtü sistemi beşik tonozlardan oluşmaktadır (Şekil 4.64; Şekil 4.65). Kilisede yer alan İncil'in tarihçe kısmında yazdığına göre kuzeyde ve güneyde yer alan nefler 1585 senesinde Patrik 4. Gevargis döneminde inşa edilmiştir. Ayrıca kuzeyde yer alan mezbah kapısının üzerinde Süryani yazılmış bir kitabe mevcuttur. Bu kitabede kilisenin Patrik 2. Cercis dönemine denk gelen 1704 senesinde restore edildiği yazmaktadır (Akyüz, 1998).

Şekil 4.63. Kırklar Kilisesi vaziyet planı (Diyarbakır Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü arşivi; akt: Karataş, 2018)

Şekil 4.64. Kırklar Kilisesi zemin kat planı (Diyarbakır Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü arşivi; akt: Karataş, 2018)

Şekil 4.65. Kırklar Kilisesi birinci kat planı (Diyarbakır Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü arşivi; akt: Karataş, 2018)

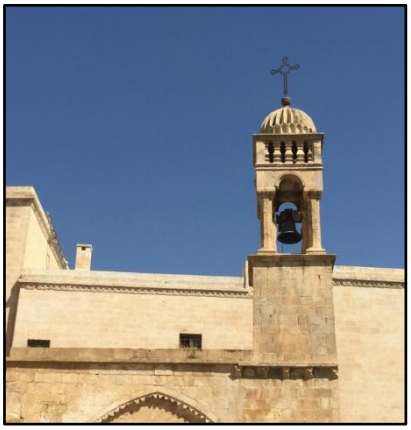
Kilisenin cepheleri yer yer mevcut olan kitabeler dışında oldukça sade bir yapıya sahiptir. Batı cephesinde kapı ve pencere açıklıkları mevcuttur. Kapılar renkli taşların kullanıldığı kemerli nişler içerisinde yer almaktadır. Güney cephesinde ise bir tane kapı iki tanede pencere açıklığı bulunmaktadır (Şekil 4.66; Şekil 4.67). Çan kulesi Okul Kilisesi olarak adlandırılan kısmın damında yer almaktadır. Dört ayak üzerinde yükselen kule dilimli kubbe ile bitmekte ve kubbe üzerinde hac işareti yer almaktadır (Şekil 4.68).

Şekil 4.66. Kırklar Kilisesi'nin batı cephesi (Karataş, 2018)

Şekil 4.67. Kırklar Kilisesi'nin güney cephesi (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.68. Kırklar Kilisesi çan kulesi (kişisel arşiv, 2021)

Mardin Protestan Kilisesi; Mardin Protestan Kilisesi, Latifiye Mahallesi 152. Tepe Sokak No: 16 adresinde bulunmaktadır. 18. yüzyıl ortalarında ABD'nin Protestan misyonerleri Türkiye'ye gelip kısa süre içinde ülkenin her yerinde misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. 1852- 1860 seneleri arasında Süryanilerin Protestanlığa geçişi ile birlikte Protestan kiliselerinin temelleri atılmıştır. Mardin'de yer alan Protestan Kilisesi ise 1904 senesinde inşa edilmiştir (Akyüz, 1998). Bozan (2014) ise Mardin Protestan Kilisesi'nin 1867 senesinde açıldığını belirtmektedir. Kilise belli bir süre kapalı kalmıştır. 2013 senesinde başlayan restorasyon çalışmaları sonrasında 2015 senesinde tekrar ibadete açılmıştır. Kilisenin internet sitesinde (http://mardinprotestankilisesi.com) kapalı kalma süreci ile ilgili şu ifade yer almaktadır:

> "1960 yılına kadar farklı dönemlerden geçerek ayakta kalan Mardin Protestan Kilisesi 1960 darbesi ile birlikte kapanmıştır. Bu gün kilisenin pastörü olarak görev yapan Ender Peker'in ifade ettiği üzere kilisenin kapatılması devlet eli ile olmamıştır. Ancak darbe, kilisenin kapanmasında etkili olmuştur."

Mimari Özellikleri; Mardin Protestan Kilisesi, yöreye özgü kireçtaşı kullanılarak inşa edilmiş küçük bir kilisedir. Sokağa bakan kısmında dış avlu bulunmaktadır. Avlunun etrafında L formunda kilisenin iç mekanı yer almaktadır. Avlunun kuzeyinde revaklı kısmın arkasında iç mekana geçiş kapısı yer almaktadır (Şekil 4.69). Kilisenin naosu tek neften oluşmaktadır. Mezbah kısmı da tek bölümden oluşmaktadır. İç mekanda, kolonlar kesme taştan; üst örtüyü oluşturan tonozlar ise moloz taştan inşa edilmiştir (Şekil 4.70). Cepheleri oldukça sadedir. Kapı ve pencere açıklıkları dışında işleme gibi detaylar yoktur.

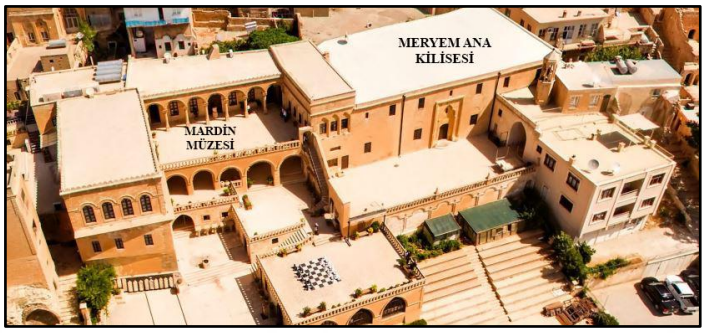
Şekil 4.69. Protestan Kilisesi'nin avluya geçiş kapısı ve avlusu (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.70. Protestan Kilisesi'nin iç mekanı (kişisel arşiv, 2021)

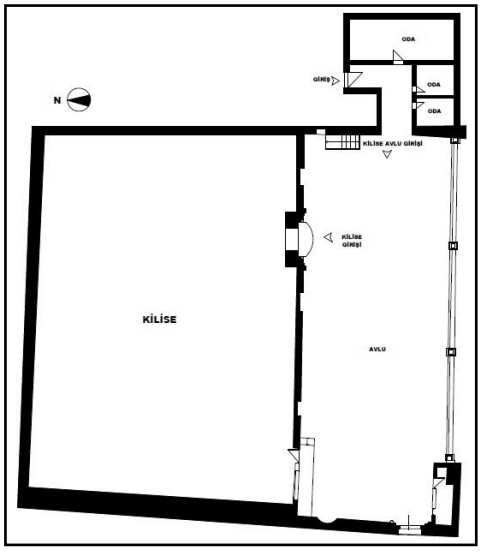
Meryem Ana Kilisesi; Meryem Ana Kilisesi, Şar Mahallesi 239. Sokak No: 54 adresinde Mardin Müzesi'nin hemen yanında bulunmaktadır. Bu kilise Süryani Katolik Cemaati'ne aittir. Kilisenin giriş kapısında yer alan kitabeye göre kilise 1860 senesinde Antakya Patriği Moran Mor İğnatiyos Antun Semheri'nin katkılarıyla inşa edilmiştir (Akyüz, 1998). Kilisenin yanında bulunan günümüzde müze olarak kullanılan yapı patrikhane olarak kullanılmak üzere inşa edilmiştir (Şekil 4.71). Kiliseden patrikhaneye, günümüzde müzeye, geçişi sağlayan kapının üzerinde yer alan kitabeye göre patrikhane 1895 senesinde Antakya Patriği İğnatiyus Behnam Banni döneminde inşa edilmiştir (Akyüz, 1998). 1988 senesinde yapı Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir. Restorasyon çalışmaları sonrasında yapı 1995 senesinden itibaren müze olarak kullanılmaya

başlanmıştır (Anonim, 2020n). Kilisenin doğu kısmında yer alan üç katlı betonarme yapı bütünlüğü bozması bakımından dikkat çekmektedir. Kilise ziyarete kapalıdır ve sadece ayin için açılmaktadır.

Şekil 4.71. Meryem Ana Kilisesi'nin havadan görünüşü (Anonim, 2020o)

Mimari Özellikleri; Meryem Ana Kilisesi, avlu etrafında toplanmış, yöreye özgü kireç taşından inşa edilmiş ana ibadet mekanı ve konutlardan oluşmaktadır. Kilise avlunun kuzeyinde yer almaktadır. Ana ibadet mekanı 21 adet yuvarlak ve yüksek sütun üzerinde inşa edilmiş olup yüksekliği 10 metre, eni 18 metre ve boyu ise 35 metredir. Kilisenin doğu-batı doğrultusunda uzanan üç neften oluşan naosu bulunmaktadır. Mezbah kısmı ise 3 bölümden oluşmaktadır (Şekil 4.72; Şekil 4.73).

Şekil 4.72. Meryem Ana Kilisesi şematik planı (Karataş, 2018)

Şekil 4.73. Meryem Ana Kilisesi iç mekan fotoğrafları (kişisel arşiv, 2021)

Avlunun batı cephesinde müze ile bağlantıyı sağlayan kapı bulunmaktadır. Kapının iki yanında işlemeli sütunceler yer almaktadır. Bu sütunceler üst kısımda üçgen oluşturacak şekilde birleşmektedir (Şekil 4.74). Avlunun doğu cephesinde avluya geçişi sağlayan giriş eyvanı, odalar ve çan kulesi yer almaktadır. Çan kulesi altıgen gövde üzerinde yer alan altı ayakla taşınmaktadır. Ayaklar üst kısımda sivri külahla birleşmekte ve bu külahın üstünde hac sembolü yer almaktadır (Şekil 4.75). Kilisenin ana girişinin olduğu güney cephesi iki katlıdır. Ana giriş kapısının yer aldığı açıklık yüksek bir niş içerisinde yer almaktadır. Niş üç taraftan işlemelerle çevrilidir. Bir kademe altında bulunan üç dilimli sivri kemer ise kapının iki yanında bulunan işlemeli sütuncelerle taşınmaktadır. Kapının hemen üzerinde kitabe bulunmaktadır (Şekil 4.76; Şekil 4.77).

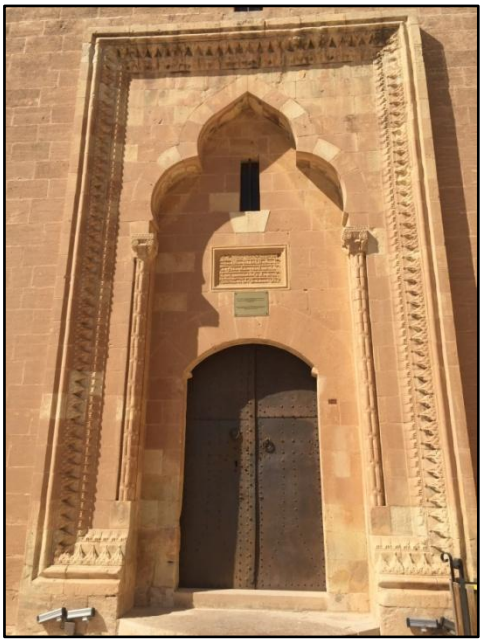
Şekil 4.74. Meryem Ana Kilisesi avlusunun batı cephesi ve kapı detayı (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.75. Meryem Ana Kilisesi doğu cephesi ve çan kulesi (kişisel arşiv, 2021)

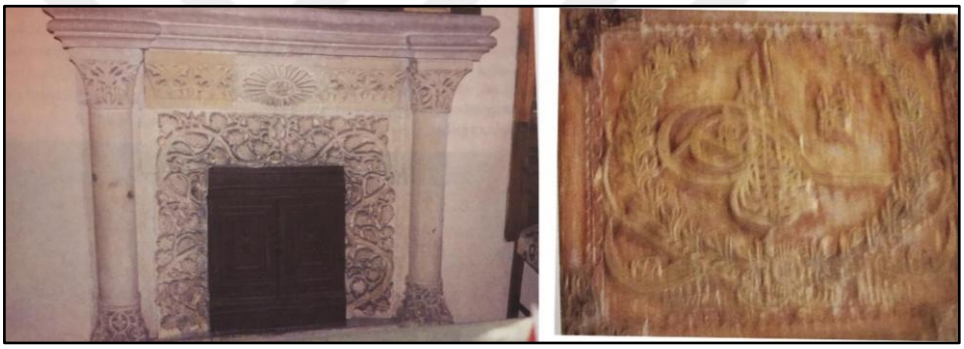

Şekil 4.76. Meryem Ana Kilisesi güney cephesi (Karataş, 2018)

Şekil 4.77. Meryem Ana Kilisesi ibadet mekanı giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi; Mor Hürmüzd Kilisesi, Şar Mahallesi Cumhuriyet Caddesi No: 292 adresinde bulunmaktadır. Kilise, Keldani Katolik cemaatine aittir. Keldani kelimesi Doğu Süryanilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. İstanbul Episkoposu Nestur'un teolojik felsefesini kabul ettikleri için Süryanilerden ayrışmaktadırlar. Kilise MS 430 senesinde inşa edilmiştir. Süryaniler tarafından inşa edilmiş olan kilise 6. yüzyılda Süryani Nesturi Metropolitlik merkezi olarak kullanılmıştır. Kilisede metropolitlere ait mezarlar yer almaktadır. Divanhane kısmı kilisenin üst katında yer almaktadır. 1891 senesinde inşa edilmiştir. Bu kısımda işlemeli bir şömine ve 1902 senesinde yapılmış Osmanlı Turası yer almaktadır (Şekil 4.78) (Akyüz, 1998). Kilisenin kapısında yer alan tabelada ise yapım tarihi MS 397 senesi olarak yazmaktadır (Şekil 4.79).

Şekil 4.78. Mor Hürmüzd Kilisesi Divanhanesinde yer alan işlemeli şömine ve Osmanlı Turası (Akyüz, 1998)

Şekil 4.79. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi tabelası (kişisel arşiv, 2021)

Mimari Özellikleri; Mor Hürmüzd Kilisesi, ana caddeden bir dış avlu ile ayrılmaktadır. Dış avluya güney cephesinin batı kanadında yer alan kapı ile girilmektedir. Avlunun kuzeyinde revaklı bir alan bulunmaktadır. Bu alanın arkasında kiliseye açılan kapı mevcuttur. Kilisenin üst katında divanhane yer almaktadır. Divanhanenin güney cephesinde yer alan revaklı balkon kısmı ve pencerelerin etrafında bulunan dilimli sivri kemerler cepheye hareketlilik katmaktadır (Şekil 4.80). Yapı malzemesi olarak kireçtaşı kullanılmıştır. Kilisenin naosu üç neften oluşmaktadır. Mezbah bölümü de üç bölümden oluşmaktadır. Naos ile mezbah kısmının birleştiği ara kısmın üst örtüsü kubbeden oluşmaktadır. Kubbe tuğladan inşa edilmiştir. Kubbe, dış kısımda sekizgen kasnak üzerinde yer almaktadır. Naosta yer alan sütunlar ise üst kısımda çapraz tonozlar oluşturarak birleşmektedirler (Şekil 4.81; Şekil 4.82).

Şekil 4.80. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi güney cephesi (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.81. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi iç mekan fotoğrafları (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.82. Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi ana apsisi (kişisel arşiv, 2021)

Mor Mihayel Kilisesi (Burç Manastırı); Mor Mihayel Kilisesi, Yeniyol caddesinin güneyinde bulunmaktadır. Kilise ziyarete kapalıdır ve sadece ayin için açılmaktadır. Süryani Ortodoks cemaatine aittir. Kilise büyük bir bahçe içerisinde yer almaktadır (Şekil 4.83). Süryani kaynaklarında kilisenin inşa tarihi MS 185 senesine dayandırılmaktadır. Fakat kilisenin kuruluşunda ismi geçen Kral Kubad MS 496 senesinde yaşamıştır. 185 tarihi yazım yanlışlığı sonucunda MS olarak yazılmış ve aslında 185 senesi Yunan yılını belirtmektedir. Çünkü Yunan yılı ile Miladi yıl arasındaki fark 311 senedir (Akyüz, 1998). Kilisenin güneyinde yer alan kitabede kilisenin iki kere restore edildiği anlaşılmaktadır. İlki 1125-1165 seneleri arasında Mardin Metropoliti 4. Yuhanna döneminde yapılmıştır. İkinci ise 1687-1708 seneleri arasında Musullu Patrik 2.Gevargis döneminde yapılmıştır (Akyüz, 1998; Keser, 2002). Kiliseye Burç Manastırı da denmektedir. Bunun nedeni burada yer alan rahiplere ait, inzivaya çekildikleri, burcun mevcut olmasıdır (Akyüz, 1998). Bu burç günümüzde halen ayaktadır ve üzerinde çan kulesi mevcuttur (Şekil 4.84). Burç üzerinde yer alan kitabede Akyüz'ün (1998) belirttiğine göre şöyle yazmaktadır;

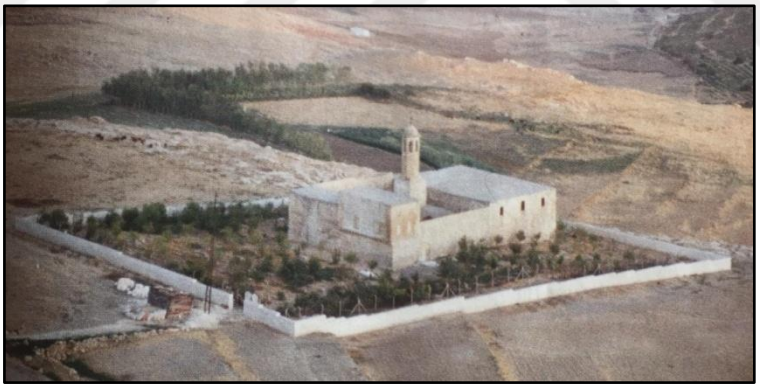
> "Allah'ın yardımıyla bu sütun (Estuno) 350 Müslümanların (M.S. 921) yılında inşa edilmiştir. Bu satırları okuyan inşa edene rahmet okusun." (Akyüz, 1998, s.39)

Burcun üzerinde yer alan çan kulesi, üzerinde yer alan kitabeye göre, 1885 senesinde inşa edilmiştir. Burcun doğusunda Meryem Ana Kilisesi bulunmaktadır. Yapım

tarihi hakkında bilgi mevcut değildir. Kilisenin batı cephesinde yer alan üç bölüm ve bu bölümün üst katında kadınların ibadet ettiği alan 1911 senesinde Makdasi Cercis Helvacı'nın kızı Katüşe'nin finansal desteği ile yapılmıştır. Kuzeyde yer alan divanhane ise 1957 senesinde Patrik 1.Efrem ve Metropolit Hanna Dolabani döneminde inşa edilmiştir (Akyüz, 1998). Kilisenin kuzeydoğusunda azizler evi olarak anılan mezar bölümü yer almaktadır. Bu bölümde Aziz Mor Yusuf, Mor Mihayel ve Mort Siras'a ait mezarlar bulunmaktadır (Akyüz, 1998). Kültür Bakanlığına ait sitede (Anonim, 2021d) kilisenin iç mekanı şu şekilde anlatılmıştır (Şekil 4.85):

> "Kilise üç nefli üç apsisli ve üç bölümlü olarak yapılmıştır ve nefler kare ayaklar üzerine oturan sivri kemerli bir yapıya sahiptir. Kilise mekanının batıdaki üçüncü bölümünde bir ara kat yapılmıştır. Bu bölüm çapraz tonoz örtülüdür."

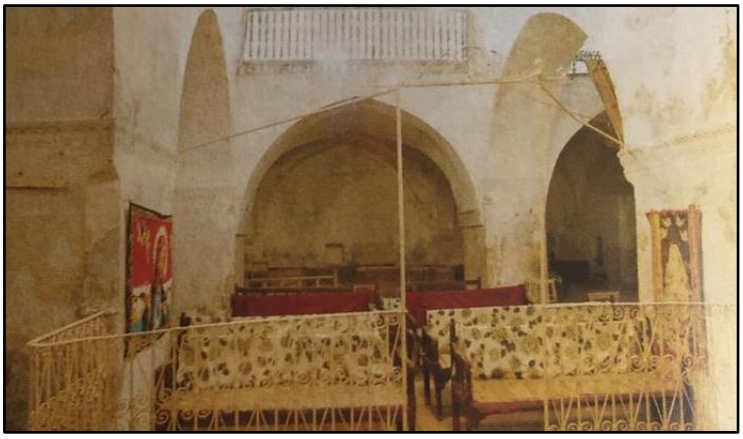
Kilise yöreye özgü kireç taşı ile inşa edilmiştir. Kilisenin küçük bir iç avlusu vardır. Yapının cepheleri oldukça sadedir. Fakat divanhane kısmının pencerelerini içine alan dilimli kemerli nişler dikkat çekmektedir (Şekil 4.86).

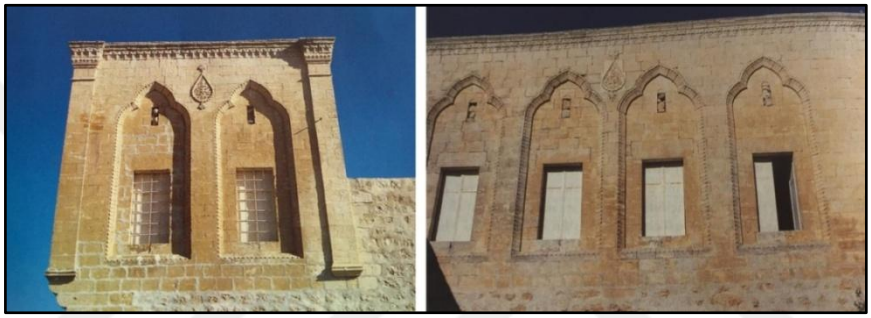
Şekil 4.83. Mor Mihayel Kilisesi genel görünüşü (Keser, 2002)

Şekil 4.84. Mor Mihayel Kilisesi'nde yer alan burç üzerinde ve çan kulesi üzerinde yer alan kitabeler (Akyüz, 1998)

Şekil 4.85. Mor Mihayel Kilisesi'nin naosu (Keser, 2002)

Şekil 4.86. Mor Mihayel Kilisesi divanhane kısmının batı cephesi ve kuzey cephesi (Akyüz, 1998)

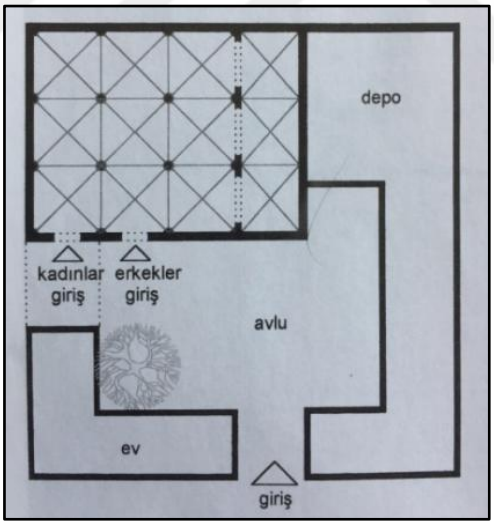
Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi; Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi, Gül Mahallesi 273. Sokak No: 28 adresinde bulunmaktadır. Kilisenin dış kapısında yer alan kitabeye göre kilise 1914 senesinde Patrik 2. Abdullah döneminde ve Papaz Abdulmesih'in de katkılarıyla inşa edilmiştir (Şekil 4.87). Bu kilise Mardin'de Osmanlı döneminde inşa edilmiş son kilisedir (Akyüz, 1998; Uygur, 2015). Kilise ziyarete kapalıdır ve sadece ayin zamanında açılmaktadır.

Şekil 4.87. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi dış kapısında yer alan kitabe (Akyüz, 1998)

Mimari Özellikleri; Kompleks avlu etrafında toplanmış, yöreye özgü kireç taşında inşa edilmiş kilise, ev ve depo gibi alanlardan oluşmaktadır. Dairesel kolonlar üzerine inşa edilen kilise avlunun kuzeyinde yer almaktadır. Güney cephesinde iki adet girişi mevcuttur. Kilisenin üst örtü sistemi 12 adet çapraz tonozdan oluşmaktadır. Kilisenin naosu doğu-batı doğrultusunda uzanan üç neften ve mezbah alanı da üç bölümden oluşmaktadır (Şekil 4.88). Mezbahlarda kduşkudşinler bulunmaktadır. Akyüz (1998) kilisenin ana kduşkudşininin diğer tüm kduşkudşinlerden farklı bir tarzla yapıldığını belirtir. Bu kduşkudşinde dört adet sütun üzerine inşa edilmiş kubbe yer almaktadır (Şekil 4.89).

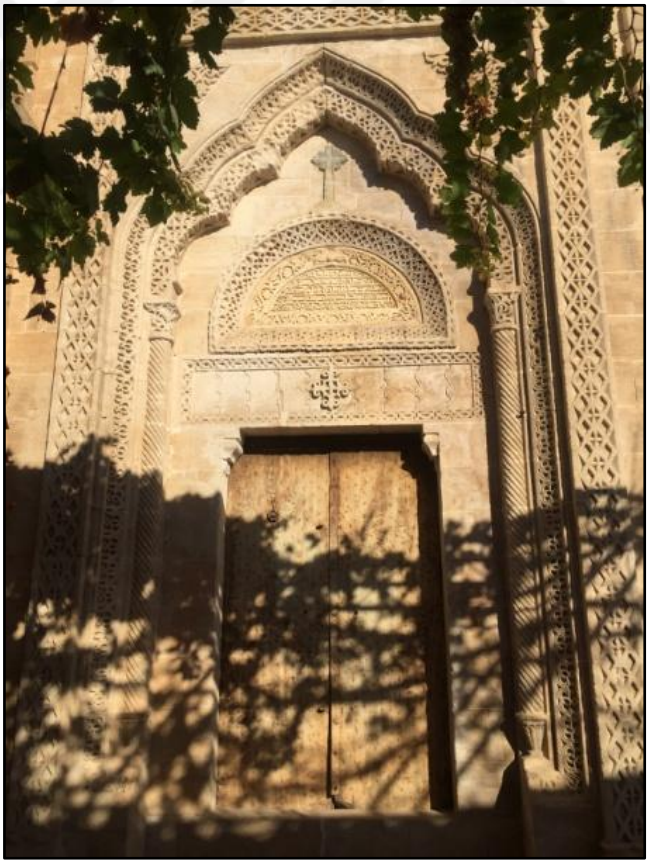
Kilise taş işçilikleri ile de dikkat çekmektedir. Dış kapısının üç kenarı oyma tekniği ile yapılmış süslemelerle çevrilmiştir. Bir kademe altta yer alan işlemeli altı dilimli sivri kubbesi kapının kenarlarında yer alan işlemeli sütuncelerle taşınmaktadır. Bu kemerin altında yapının inşa tarihinin ve yapımına katkı sağlayanların isimlerinin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (Şekil 4.90). Kilisenin alt katta bulunan pencerelerin de işlemeli taş söveler mevcuttur (Şekil 4.91).

Şekil 4.88. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi şematik planı (Keser, 2002)

Şekil 4.89. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi iç mekan fotoğrafı (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.90. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi dış kapısı (kişisel arşiv, 2021)

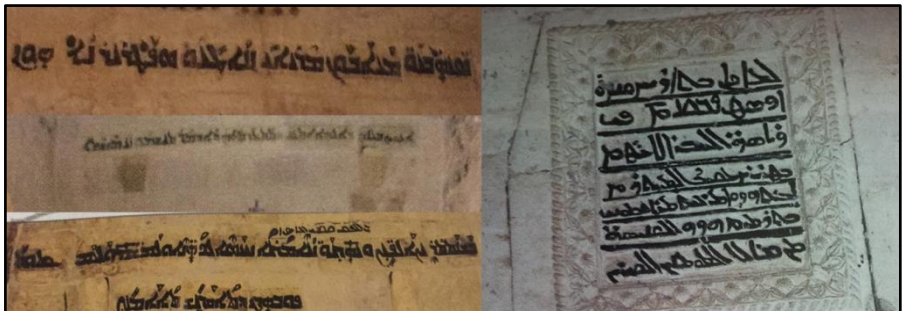

Şekil 4.91. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi pencereleri (kişisel arşiv, 2021)

Mort Şmuni Kilisesi; Mort Şmuni Kilisesi, Şehidiye Mahallesi 24. Destan Sokak No: 14 adresinde bulunmaktadır (Şekil 4.92). Kilisenin yapım tarihi kesin değildir. Fakat Akyüz (1998; 2005) kilisenin Kırklar Kilisesi'ne olan benzerliğinden dolayı yapım tarihinin 6. yüzyıl olabileceğini belirtmektedir. Mort Şmuni Kilisesi'nde, inşa edilmesinin ardından kitabelerinde ve kaynaklarda yer alan bilgilere göre ilki 1125 senesinde olmak üzere, 1704, 1869 ve 2015 senelerinde toplam dört kere onarım çalışmaları yapılmıştır (Şekil 4.93) (Akyüz, 1998; Akyüz, 2005; Anonim, 2020p; Uygur, 2015). Kilise ziyarete kapalıdır ve yılın belirli zamanlarında ayin için açılmaktadır.

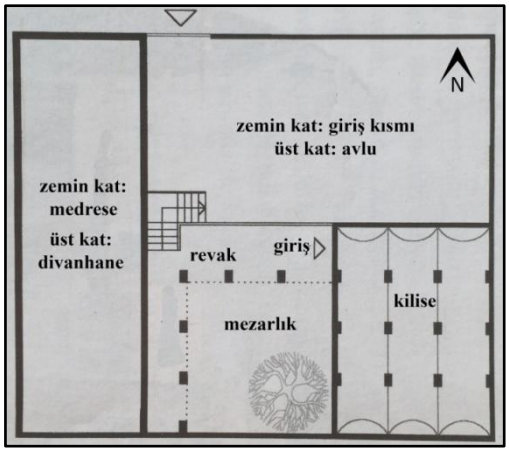

Şekil 4.92. Mort Şmuni Kilisesi'nin Yeniyol caddesinden görünümü (kişisel arşiv, 2019)

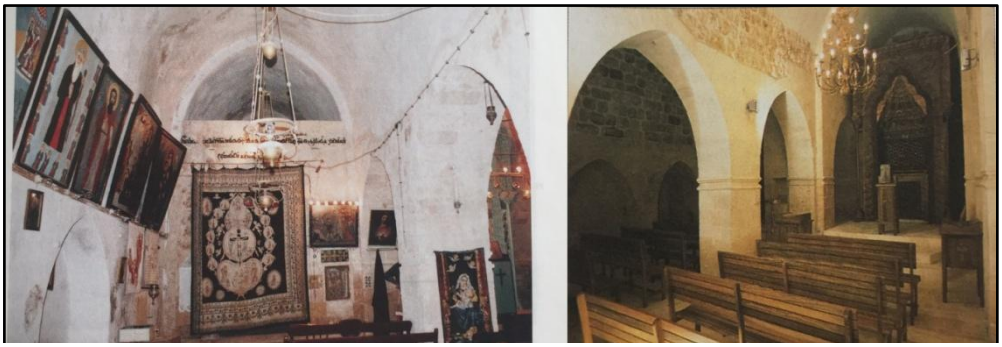

Şekil 4.93. Mort Şmuni Kilisesi'nin 1704 ve 1869 senelerine ait onarımlardan bahseden kitabeleri (Akyüz, 2005)

Mimari Özellikleri; İç avlulu plan şemasına sahip olan yapıda, kilise, divanhane, medrese ve mezarlık gibi mekanlar bulunmaktadır. Yapı malzemesi olarak yöreye özgü kireçtaşı kullanılmıştır. Avlunun kuzeyinde ve batısında revaklar bulunmaktadır. Kilisenin naosu üç neften oluşmaktadır. Mezbah kısmı üç parçadan meydana gelmektedir. Üst örtü sistemi beşik tonozlardan oluşmaktadır (Şekil 4.94). Kilisede yer alan kduşkudşin 1922 senesinde yapılmış olup diğer kduşkinlerden farklıdır (Akyüz, 2005). Kduşkudşinlerde gökyüzünü simgelemesinden dolayı yarım kubbe kullanılmaktadır. Fakat kilisede yer alan kduşkudşinde mukarnas sistemi mevcuttur. Kilisenin iç mekanında Mort Şmuni ve oğullarının hikayesinin anlatıldığı ikonalar yer almaktadır (Şekil 4.95).

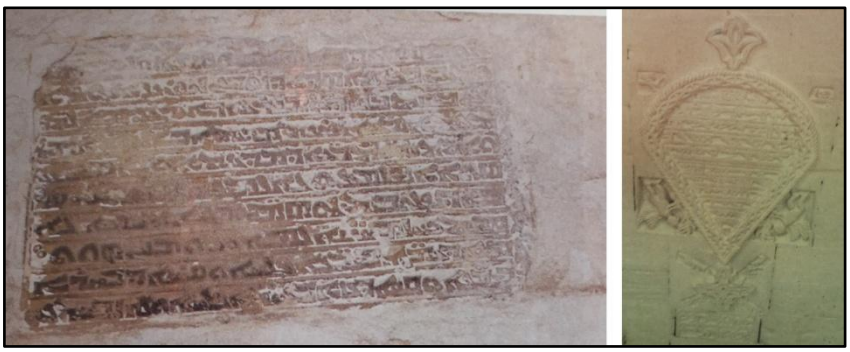

Şekil 4.94. Mort Şmuni Kilisesi şematik planı (Keser'in (2002) çizdiği şematik plan üzerine işlenerek)

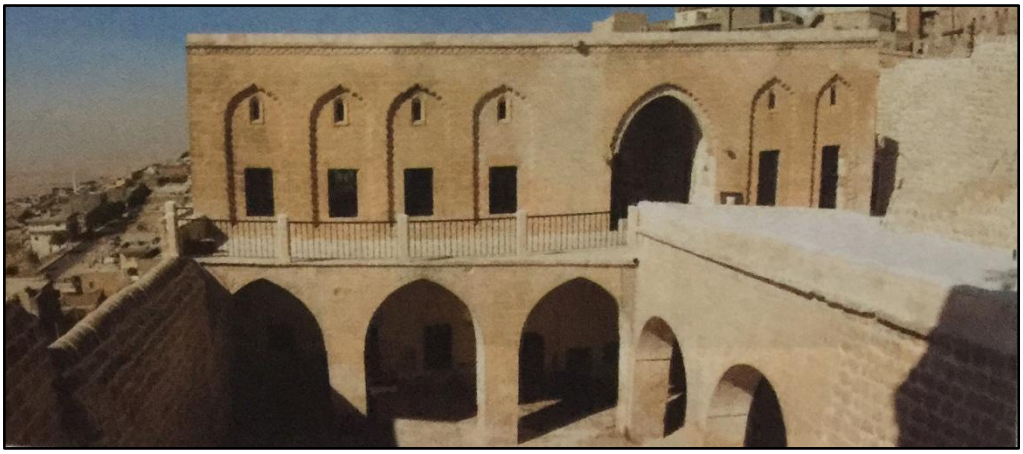

Şekil 4.95. Mort Şmuni Kilisesi iç mekanına ait farklı dönemlerde çekilmiş fotoğraflar (sol: Keser, 2002; sağ: Akyüz, 2005)

Avlunun batısında yer alan medrese, kapısında yazan kitabeye göre 1796 senesinde inşa edilmiştir. Üst katında yer alan divanhane ise kitabesine göre 1883 senesinde inşa edilmiştir (Şekil 4.96) (Akyüz, 2005). Divanhanenin pencereleri dilimli sivri kemerli nişler içerisinde yer almaktadır (Şekil 4.97). Kilisenin çan kulesi üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmı altıgen gövde oluşturmaktadır. Bu gövdenin her bir kenarında yuvarlak kemerli, etrafı işlemeli nişler yer almaktadır. İkinci kısımda sütunlar ve bu sütunların üzerinde yer alan kemerler bulunmaktadır. Üçüncü kısımda ise dilimli kubbe ve hac sembolü yer almaktadır (Şekil 4.98). Çan kulesinde yer alan kitabeye göre 25 mayıs 1910 senesinde inşa edilmiştir ve Mimarbaşı Cabare Kandura tarafından yapılmıştır (Akyüz, 2005).

Şekil 4.96. Mort Şmuni Kilisesi medresesinin ve divanhanesinin inşa tarihlerinin yer aldığı kitabeler (Akyüz, 1998)

Şekil 4.97. Mort Şmuni Kilisesi avlusunun batı cephesi (üst katta divanhane, alt kısımda revaklar ve eski medrese yer almaktadır (Akyüz, 2005))

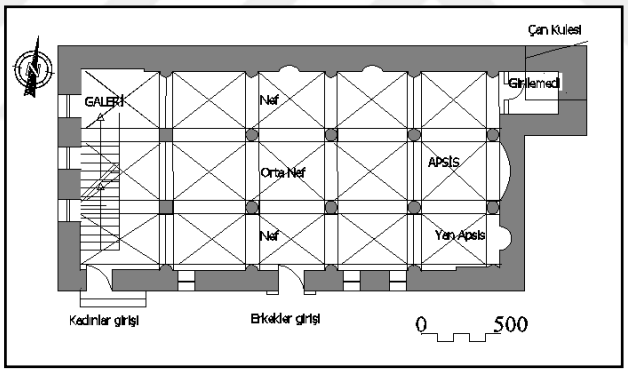

Şekil 4.98. Mort Şmuni Kilisesi çan kulesi (kişisel arşiv, 2021)

Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi; Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi, Şar Mahallesi 239. Sokak No: 76 adresinde bulunmaktadır. Ermeni Katolik Cemaatine aittir. Kilise I. Meşrutiyet Dönemi Diyarbakır-Mardin mebusu olan Hovsep Kazasyan'ın teşvikiyle, Metropolit Melkun Nazaryan tarafından Mimar Sarkis Lole'ye yaptırılmıştır. 1864 senesinde inşaatına başlanmış ve 14 Ocak 1894 tarihinde de ibadete açılmıştır (Akyüz, 1998; Deveci, 2006; Uygur, 2015). 1915 senesinde ordunun denetimi altına giren kilise 1949 senesinde Ermeni Katolik Cemaatine iade edilmiştir (Deveci, 2006). Ortadaki kduşkudşinde Arapça "1950 yılında taş ustaları Makdasi Selim, Cello, Corc Giso kardeşler,

Corc Gazrzello ve Cabere Gandura tarafından" yapıldığı yazılmaktadır (Akyüz, 1998). 2021 senesinde kilisede restorasyon çalışmaları başlamıştır.

Mimari Özellikleri; Surp Hovsep Kilisesi, doğu-batı doğrultusunda uzanan, yuvarlak sütunlarla taşınan, dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Yapı malzemesi yöreye özgü kireçtaşıdır. Üst örtüsü çapraz tonozlardan oluşmaktadır. Kilisenin güney duvarında iki adet girişi mevcuttur. Batı kanadında sade olan kapı kadınlar girişi olarak kullanılmaktadır. Bu kapı aynı zamanda kilisenin galeri kısmına çıkışı sağlayan merdivenlere açılmaktadır. Doğu kanadında yer alan ve oldukça işlemeli olan kapı ise erkekler girişi olarak kullanılmaktadır. Bu kapı direkt olarak naos kısmına açılmaktadır. Kilisenin üç nefli naosu ve üç bölmeli mezbahı (apsis) bulunmaktadır. Çan kulesi kuzeydoğuda yer alan dışa taşmış kısmın üzerinde bulunmaktadır. Kilisede yer alan kduşkudşin üç kattan oluşmakta ve dilimli kubbe ile bitmektedir (Şekil 4.99; Şekil 4.100; Şekil 101).

Şekil 4.99. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi planı (Hillez, 2016)

Şekil 4.100. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi iç mekan fotoğrafları (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.101. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi'nde yer alan kduşkudşin (Akyüz, 1998)

Kilisenin cepheleri oldukça sadedir. Kuzey ve doğu cephelerinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Batı cephesinde ise pencere açıklıkları mevcuttur (Şekil 4.102). Güney cephesinde de pencere ve kapı açıklıkları mevcuttur. Bu cephede yer alan erkeklerin giriş kapısı olarak kullandıkları kapı işlemeleriyle ön plana çıkmaktadır. Kapının iki kenarında yer alan örgü işlemeli sütunceler, bitkisel işlemeli olan dilimli sivri kemeri taşımaktadır. Alınlık kısmında yarım daire şeklinde bir niş yer almaktadır. Nişin dış kısmında zencerek işlemesi, iç kısmında da bitkisel işleme yer almaktadır. Yarım dairenin üstünde hac sembolü bulunmaktadır. Sonraki kademede kapıyı üç taraftan saran bitkisel işlemeler ve silmeler yer almaktadır. Dış kısımda ise kenarlarda yer alan dilimli gövdeli sütunceler kapı nişini sınırlamaktadır. Kademeli olan sütunce başlıkları arasında bir sıra mukarnas süsleme yer almaktadır (Şekil 4.103).

Şekil 4.102. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi'nin doğu, batı ve kuzey cepheleri (Hillez, 2016)

Şekil 4.103. Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi ana giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

Surp Kevork Kilisesi (Kırmızı Kilise); Surp Kevork Kilisesi, Ulu Cami Mahallesi 118. Hikmet Sokak No: 8 adresinde bulunmaktadır. Mardin kentinde yer alan en eski ibadethanelerdendir. İlk başta Ermeni Ortodoks cemaatine ait olan kilise Ermenilerin Katolik mezhebine geçmeleri ile Ermeni Katolik cemaatinin kullanımına geçmiştir. 1780 senesinde Metropolit Avacik Tazbaz, kilisenin köşesinde Ermenice olarak kilisenin 420 senesinde inşa edildiğinin yazdığı bir taş bulmuştur (Akyüz, 1998). Bu durum Alkan Reis'in (2012) tezinde şu şekilde geçmektedir:

> "1822'de Piskopos Hovakim Tazbazyan tarafından yaptırılan onarım sırasında Kilise'nin MS. 420 yılında yapıldığına dair, mermer bir kitabe bulunmuştur" (Gülyan, 1898; akt: Alkan Reis, 2012: 35)

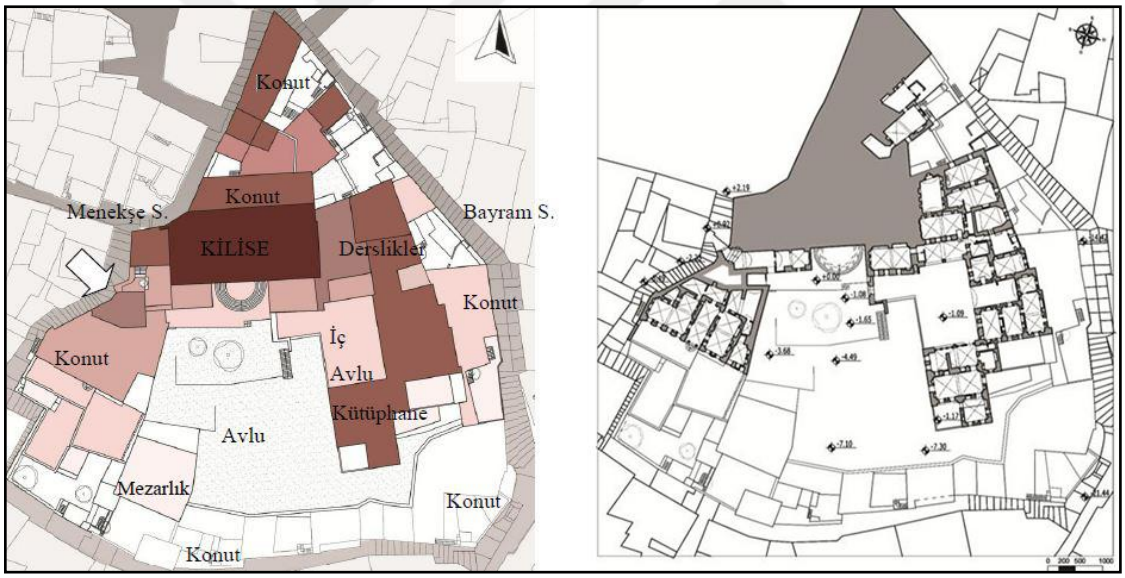
Kilise 1915 olaylarında askeri kışla ve yetim kalmış Ermeni çocuklar için yetimhane olarak da kullanılmıştır (Sarafian, 1998; akt: Alkan Reis, 2012). Bu yıllarda cemaatinin büyük çoğunluğunu kaybeden kilise o yıllardan sonra bir daha kilise olarak kullanılmamıştır (Alkan Reis, 2012; Anonim, 2020r). 2006 senesinde kilisede yapılan onarım sırasında bir taş levha bulunmuştur. Levhada şunlar yazmaktadır:

> "M.S. 363'de Pers ordusu, kumandan Mambut (İmam Put) öncülüğünde Nusaybin şehrine saldırır. Şehrin halkı olan Ermenileri kılıçtan geçirir ve zenginliğini talan eder. Ermeni savaşçılar ise bugünkü Mardin dağına sığınırlar. Dağda da

> karşılaştıkları Pers güçleri ile savaşırlar ve onları yenmeyi başarırlar. Sivil halka katliam uygulayan Pers kumandanının adının unutulmaması için Ermeni Patrikhanesi, Mardin şehrine "Mambut" adını verir. Tarihçiler ise, burada savaşan Ermeniler için Mardiros, Mardik ve Mardı adını kullanmaktadır. Bu kelimelerin anlamı savaşçı ve şehittir" (Çerme, 2008: 14).

Kilise günümüzde oldukça harap durumdadır. Kilisenin avlusunda yer alan birimler konut olarak kullanılmaya devam etmektedir.

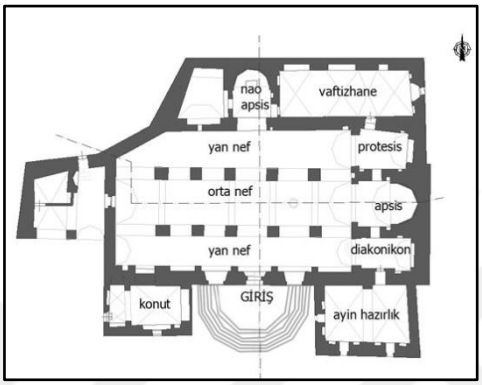
Mimari Özellikleri; Surp Kevork Kilisesi, içerisinde konutların, dersliklerin, mezarlığın ve kütüphanenin bulunduğu bir kompleks içerisinde yer almaktadır. Yapı malzemesi yöreye özgü kireçtaşıdır. Avluya geçiş batı cephesinden sağlanmaktadır. Avlunun doğusunda yer alan derslikler ve kütüphane (Ternon, 2002; akt: Alkan Reis, 2012: 36) günümüzde konut olarak kullanılmaktadır. Bu birimlerin bir iç avlusu vardır. Avlunun güneyinde mezarlık alanı bulunmaktadır (Şekil 4.104).

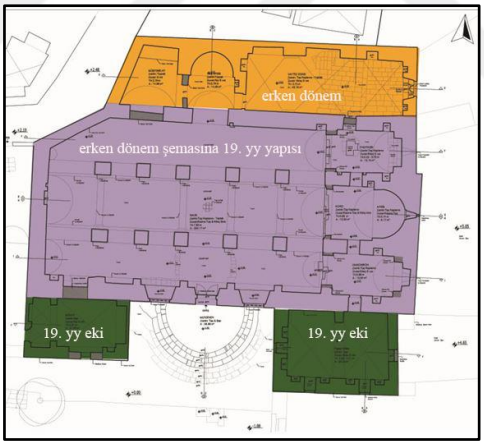
Şekil 4.104. Surp Kevork Kilisesi vaziyet planı (Alkan Reis, 2012) ve +0.00 kotu planı (MAREV, 1999: akt: Alkan Reis, 2012)

Kilise avlunun kuzeyinde yer almaktadır. Kilisenin güney duvarında yer alan yarım daire formlu merdivenden çıkılarak ana girişe ulaşılmaktadır. Naos ortasında yere alan iki sıradan oluşan beşer sütun sayesinde 3 neften oluşmaktadır. Kilisenin mezbahı (apsislerin bulunduğu kısım) üç bölümden oluşmaktadır. Ana apsis kırıklı duvara sahipken kenarlarda yer alan yan apsisler düz duvara sahiptir. Kuzeyde yer alan yan apsisten doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen plan şemasına sahip vaftizhane bölümüne geçilmektedir. Güneyde yer alan yan apsisten ise ayin hazırlığının yapıldığı dışa taşmış olan ayin hazırlık

bölümüne geçilmektedir. Vaftizhane bölümünün batısında naos açılan apsis benzeri ayrı bir bölüm mevcuttur. Bu mekanın batısında da yamuk plan şemasına sahip depo bulunmaktadır. Naos ve mezbah kısımlarının üst örtü sistemi beşik tonozlardan oluşmaktadır. Vaftizhane ve ayin hazırlık kısımlarının üst örtü sistemi ise çapraz tonozlardan oluşmaktadır (Şekil 4.105; Şekil 4.106). Günümüzde aktif olarak kullanılmayan kilisenin iç mekanı oldukça kötü durumdadır (Şekil 4.107).

Şekil 4.105. Surp Kevork Kilisesi planı (Hillez Halifeoğlu, 2016)

Şekil 4.106. Surp Kevork Kilisesi dönemsel plan analizi (Alkan Reis, 2012)

Şekil 4.107. Surp Kevork Kilisesi sol nefi, orta nefi ve sağ nefi (kişisel arşiv, 2021)

Kilisenin cephe düzenleri oldukça sadedir. Güney cephesinde yer alan yarım daire formlu merdiven cepheye hareketlilik katmıştır. Cephelerde işlemeler yer almamakta, sadece pencere ve kapı açıklıkları bulunmaktadır (Şekil 4.108; Şekil 4.109; Şekil 4.110).

Şekil 4.108. Surp Kevork Kilisesi'nin ana girişi (kişisel arşiv, 2021)

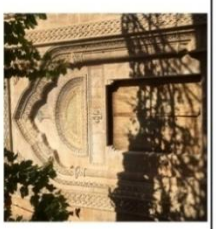
Şekil 4.109. Surp Kevork Kilisesi'nin doğu ve batı cepheleri (Alkan Reis, 2012)

Şekil 4.110. Surp Kevork Kilisesi'nin güney cephesi (Alkan Reis, 2012)

Farklı dönemlerde inşa edilmiş olmak üzere toplam 9 kilise yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiştir. Çizelge 4.8'de incelenen kiliselerin isim listesi ve görselleri yer almaktadır.

Çizelge 4.8. Tez kapsamında incelenen kiliseler

Meryem Ana Kilisesi (1860)		Mardin Protestan Kilisesi (1867 veya 1904)		Mor Behnam ve Kızkardeşi Saro (Kırklar) Kilisesi (6.yy)	
Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi (1914)		Mor Mihayel Kilisesi (496)		Mor Hürmüzd Kilisesi/ Mar Hırmız Keldani Kilisesi (397 veya 430)	
Surp Kevork Kilisesi (Kırmızı Kilise) (420)		Surp Hovsep (Mor Yusuf) Kilisesi (1894)		Mort Şmuni Kilisesi (6.yy)	

4.6.3. Manastırlar

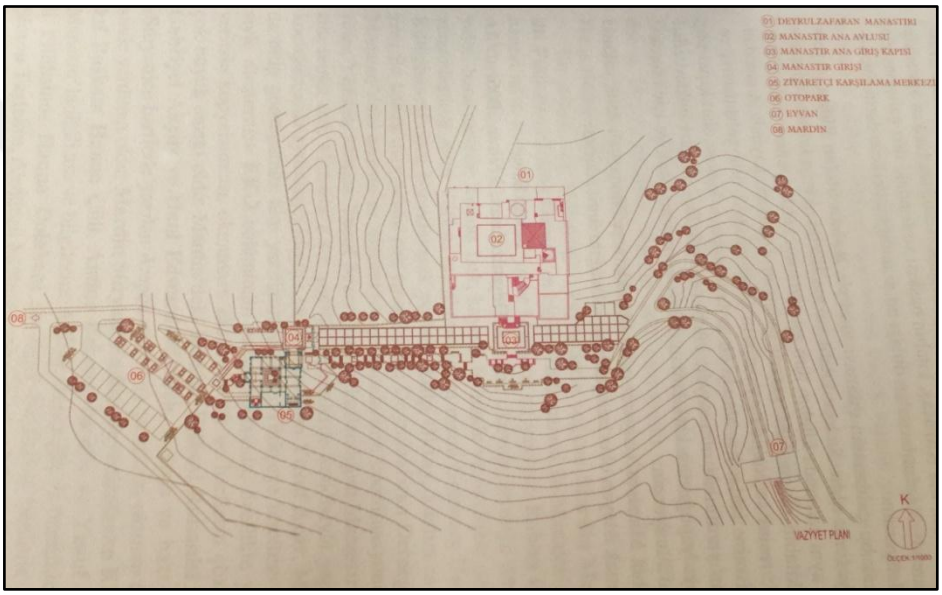
Mardin kent merkezinde iki adet tarihi manastır mevcuttur. Deyrulzafaran Manastırı Roma-Bizans ve Hıristiyanlığın yayılışı döneminde; Mor Efrem Manastırı ise Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

Deyrulzafaran Manastırı; Deyrulzafaran Manastırı, Mardin kent merkezinin beş kilometre doğusunda, Mardin-Nusaybin yolu üzerinde bulunmaktadır. Süryani Ortodoks cemaatine aittir. Manastır farklı dönemlerde inşa edilen eklentilerle günümüze büyük bir kompleks olarak gelmiştir. Süryani kaynaklarına göre ilk inşa edilen yer avlunun altında bulunan geniş salondur. Bu salonun İsa'dan önceki dönemde güneşe tapan Şemsiler tarafında inşa edildiği belirtilmektedir. Bu mekanın doğu duvarında bulunan bir açıklık izi bu görüşü desteklemektedir (Keser, 2002). Turabdin'de eski pagan tapınakları üzerine manastır inşa etme geleneği yaygın olduğundan Deyrulzafaran Manastırı'da bir pagan tapınağı üzerine inşa edilmiş olabilir (Bilge, 2006). Deyrulzafaran Manastırı, zaman içersinde Süryani Ortodoks patriklik merkezi olarak kullanılmıştır. İlk olarak 1056 senesinde patriklik merkezi Diyarbakır'dan buraya getirtilmiştir. Daha sonra 1091 senesinde patriklik merkezi Diyarbakır'a geri götürülmüştür. 1166 senesinde Patrik Mikhail patriklik merkezini Mardin'e geri getirmiştir. 1293 senesinden 1932 senesine kadar patriklik merkezi olarak kullanılmış ve 1932 senesinde patriklik merkezi Suriye'nin Humus şehrine taşınmıştır (Akyüz, 1998; akt: Keser, 2002).

Manastır zaman içerisinde farklı isimlerle anılmıştır. Manastır ilk zamanlardaki ismi "Mor Şleymun Manastırı" dır. Manastır MS 249-363 senelerinde Romalılar tarafında kale olarak kullanılmıştır. Romalılar bölgeden çekilince MS 400 senesinde Süryaniler bu bölgeye yerleşmiş ve rahip Şleymun kaleyi manastıra dönüştürmüştür (Akyüz, 1998; akt: Keser, 2002). Daha sonra MS 793 senesinde Metropolit Mor Hananyo, manastırı restore ederek birçok rahibin manastıra gelmesini sağlamıştır. Bu katkılarından dolayı manastır "Mor Hananyo Manastırı" olarak anılmıştır (Akyüz, 1998; akt: Ocakçı, 2010). Bir dönem Nusaybin yakınlardaki manastırların birinde bulunan Mor Evgin'in kemikleri bu manastıra getirildiği için manastır "Mor Evgin Manastırı" olarak anılmıştır (Dolapönü, 1972; akt: Elyiğit, 2020). Manastırda on iki bin azize ait kemikler bulunmaktadır. Bundan dolayı "On İki Bin Azizler Manastırı" olarak da anılmıştır (Dolapönü, 1972; akt: Ocakçı, 2010). Günümüzde kullanılan "Deyrulzafaran" ismi ise 15. yüzyıldan itibaren kullanılmaya

başlanmıştır. Manastırın ismi çevrede çok yetiştirilen safran bitkisinden gelmektedir. Zafaran, safranın; Deyr ise manastırın Arapça karşılığıdır (Keser, 2002).

Mimari Özellikleri; Deyrulzafaran Manastırı, birçok farklı işleve sahip birimlerin iç avlu etrafında bir araya gelmesiyle oluşmuş kompleks bir yapıdır. Yapı malzemesi yöreye özgü kireçtaşıdır. Manastırın arazisi geniş bir alan kaplamaktadır. Ana kütle dışında günümüzde arazinin batısında otopark alanı ve ziyaretçi karşılama mekanı bulunmaktadır (Şekil 4.111).

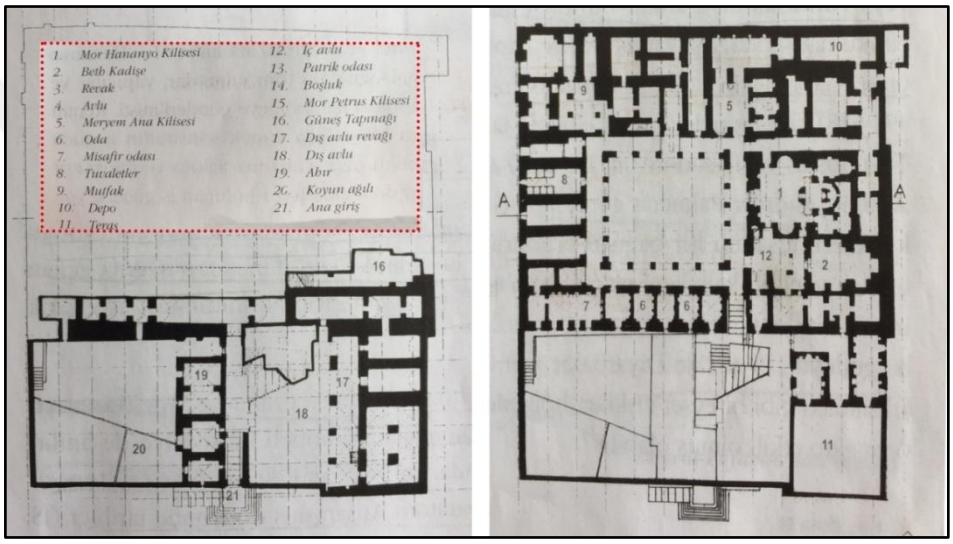

Şekil 4.111. Deyrulzafaran Manastırı vaziyet planı (Bilge, 2006)

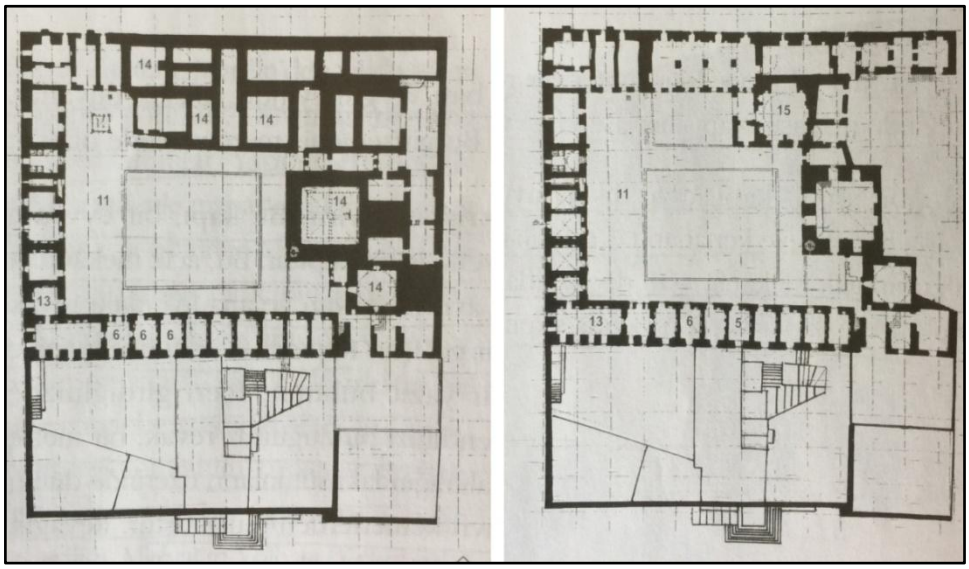
Deyrulzafaran Manastırı, Mor Hananyo Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi, Mor Petrus Kilisesi, Azizler Evi (Beth Kadişe), Güneş Tapınğı, manastırı ziyarete gelen konuklar için düzenlenmiş bölümler, öğrenci odaları, din adamlarına ait odalar, mutfak ve lavabo kısımları, iç ve dış avlular, ahır ve depo gibi bölümlerden oluşmaktadır.

Manastırın bodrum katına erişim güneyde yer alan ana girişten sağlamaktadır. Bu katın batı kanadında hayvanların barındığı ahıl; doğu kanadında ise revaklı dış avlu ve üst kata çıkış merdiveni yer almaktadır. Kuzeyde ise manastırın en eski mekanı olan güneş tapınağı bulunmaktadır. Zemin kata bodrum kattan gelen merdivenlerin ucunda bulunan, eyvan içerisinde yer alan kapıdan geçilmektedir. Bu katta revaklı iç avlu etrafına yerleştirilmiş mekanlar bulunmaktadır. Zemin katın doğusunda manastırın ana kilisesi olan Mor Hananyo Kilisesi ve dini liderlerin mezarlarının yer aldığı Azizler Evi manasına

gelen Beth Kadişe bulunmaktadır. Bu katın kuzeyinde manastırın en eski kilisesi olan Meryem Ana Kilisesi, depo ve mutfak yer almaktadır. Zemin katın güneyinde ve batısında ise odalar ve lavabo gibi birimler mevcuttur (Şekil 4.112). Zemin katta yer alan kiliselerin yüksekliklerin dolayı bir ara kat bulunmaktadır. Bu katta zemin katın batı ve güney kanatlarında yer alan mekanlar tekrarlanmaktadır. Doğuda ve kuzeyde yer alan kısımda ise kiliseler yükselmektedir. Birinci katın kuzeyinde, zemin katta yer alan Meryem Ana Kilisesinin üzerinde, manastırın en yeni kilisesi olan Mor Petrus Kilisesi yer almaktadır. Diğer taraflarda ise odalar bulunmaktadır (Şekil 4.113).

Şekil 4.112. Deyrulzafaran Manastırı bodrum kat ve zemin kat planı (Keser, 2002)

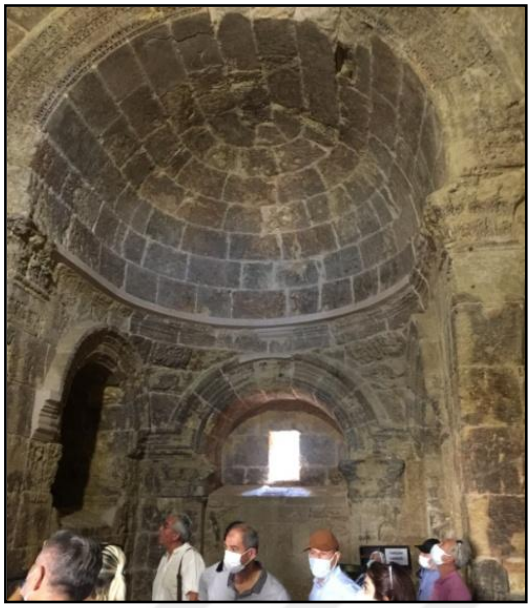
Şekil 4.113. Deyrulzafaran Manastırı ara kat ve birinci kat planı (Keser, 2002)

Mor Hananyo Kilisesi: Manastırın ana kilisesi olarak kullanılmaktadır. Naos kısmının üstünde on iki metre çapında kubbe olduğu için Kubbeli Kilise olarak da bilinmektedir. Haçvari plan şemasın sahiptir. Naosu tek neflidir. Kiliseye doğu kısmı hariç diğer üç yönden erişim sağlanabilmektedir. Kilisenin doğusunda, kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı olmak üzere üç tane yarım kubbe örtülü niş bulunmaktadır. Bu nişlerde kduşkudşinler yer almaktadır. İç mekanda kemer çevrelerinde işlemeler yer almaktadır (Şekil 4.114). Kilisenin çan kulesi güneybatıda bulunmaktadır. Çan kulesi, 1878 senesinde Metropolit Behnam Keyel tarafından yaptırılmıştır (Keser, 2002).

Şekil 4.114. Deyrulzafaran Manastırı Mor Hananyon Kilisesi iç mekanı (kişisel arşiv, 2021)

Beth Kadişe (Azizler Evi); Mor Hananyo ile bir iç avluyu paylaşmaktadır. Buraya manastırın patriklerinin ve metropolitlerinin mezarları bulunduğu için "Azizler Evi" denmektedir. Mekan iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kuzey ve güney duvarlarında ikişer niş olan dilimli kubbe ile örtülü mekandır. İkinci bölüm ise kuzeyde, güneyde ve doğu da birer niş bulunmaktadır. Bu kısmın örtüsü beşik tonozdur (Şekil 4.115).

Şekil 4.115. Deyrulzafaran Manastırı Azizler Evi iç mekanı (kişisel arşiv, 2021)

Meryem Ana Kilisesi; Manastırın en eski kilisesidir. Yapım tarihi tam bilinmemekte fakat 6. yüzyıldan önce yapıldığı düşünülmektedir. (Bilge 2006). Kilise günümüzde vaftizhane olarak kullanılmaktadır. Ana mekan tek naostan ve üç bölümlü mezbahtan oluşmaktadır (Şekil 4.116). Naos kısmı dikdörtgen plan şemasına sahiptir ve çapraz tonozla örtülüdür. Mezbahlar naostan ahşap kapılarla ayrılmaktadır. Mezbah kısmında ahşap kduşkudşinler yer almaktadır. Kilisenin kuzeyinde yer alan geniş, dikdörtgen bir oda daha bulunmaktadır.

Şekil 4.116. Deyrulzafaran Manastırı Meryem Ana Kilisesi naosundan mezbah kısmının görünüşü (Elyiğit, 2020)

Mor Petrus Kilisesi; Meryem Ana kilisesi üzerin inşa edilmiştir. Manastırın en yeni kilisesidir. 1696-1699 seneleri arasında Patrik 2 . Gergavis, bu kiliseyi Mor Petrus'a ithafen yaptırmıştır. Metropolitlerin ve patriklerin bir araya geldiği kilise olduğu için ayrı bir öneme sahiptir (Akyüz, 1998; akt: Keser, 2002). Yeni seçilen patriklerin taç giyme törenleri bu kilise de yapıldığı için *Taç Kilisesi* olarak da anılmaktadır (Bilge, 2006). Kilisenin güneyinde ve batısında girişleri mevcuttur. Bu kilise tek bir mekandan meydana gelmektedir. Duvarlarında nişler bulunmaktadır. Doğu duvarında mezbah kısmında üçlü niş yer almaktadır. Ayrıca bu kilise ziyarete kapalıdır (Şekil 4.117).

Şekil 4.117. Deyrulzafaran Manastırı Mor Petrus Kilisesinin iç avludan görünüşü (kişisel arşiv, 2021)

Manastırda terasın güney tarafındaki odalar, 1872-1876 seneleri arasında Patrik 4. Petrus tarafından yapılmıştır. Bu kısmın mimarı Abdülmesih Ahmardakno'dur (Keser, 2002). Odaların üst örtü sistemi çapraz tonozlardan oluşmaktadır. Mor Hananyo Kilisesi ve Mor Petrus Kilisesi ana kütleden daha yüksektir. Mor Hananyo Kilisesinin üst örtüsü dıştan piramit çatıdır. Azizler Evi'nin dilimli kubbesi ana kütlede dikkat çekmektedir. Mor Petrus Kilisesi'nin üst örtüsü dışarıdan basık kubbe şeklinde görünmektedir. Manastırın güney cephesinde ritmik pencereler dikkat çekmektedir. Diğer cephelerde ise pencere açıklıkları güney cephesi kadar yoğun değildir (Şekil 4.118; Şekil 4.119). Bodrum katta yer alan güneş tapınağı ise oldukça basık tavanlı bir yapıya sahiptir. Tavan kısmında

kullanılan taşlar sıkıştırma yöntemi ile bir arada bulunmaktadır. Harçsız ve eğimli yapısıyla da dikkat çekmektedir (Şekil 4.120)

Şekil 4.118. Deyrulzafaran Manastırı doğu cephesi ve batı cephesi (Elyiğit, 2020)

Şekil 4.119. Deyrulzafaran Manastırı kuzey cephesi ve güney cephesi (Elyiğit, 2020)

Şekil 4.120. Deyrulzafaran Manastırı'nda yer alan Güneş Tapınağı (kişisel arşiv, 2021)

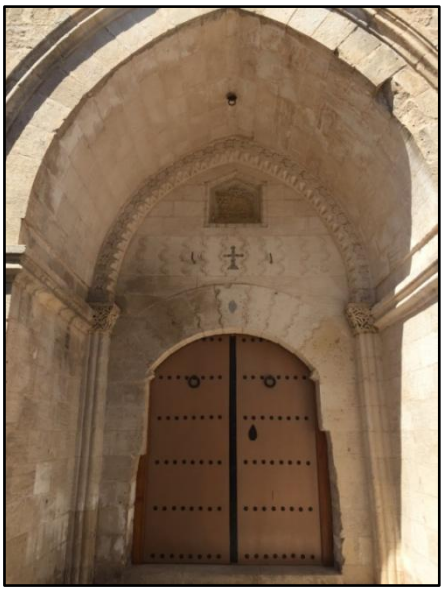
Mor Efrem Manastırı; Mor Efrem Manastırı, Çabuk Mahallesi 241. Erdes sokak No: 56 adresinde bulunmaktadır. Süryani Katolik cemaatine aittir. Manastır, üzerinde yer alan kitabeye göre, Antakya Patriği Cercis döneminde inşa edilmiş ve 1884 senesinde de rahipler yerleşmiştir. 1933 senesine kadar kullanılmıştır. Daha sonra 12 sene boyunca askeri hastane olarak kullanılmıştır (Akyüz, 1998). Manastırın güneyinde kilisesi yer almaktadır. Kilise kapısında bulunan kitabede şu ifadeler yer almaktadır (Şekil 4.121):

> "MS 1884 yılında bu manastır ve bu kilise, saygıdeğer metropolit Mor Yakup Matay Ahmardakno tarafından takdis edilmiştir" (Akyüz, 1998: 90).

Şekil 4.121. Mor Efrem Manastırı'nın giriş kapısında ve kilisenin kapısında yer alan kitabe (Akyüz, 1998)

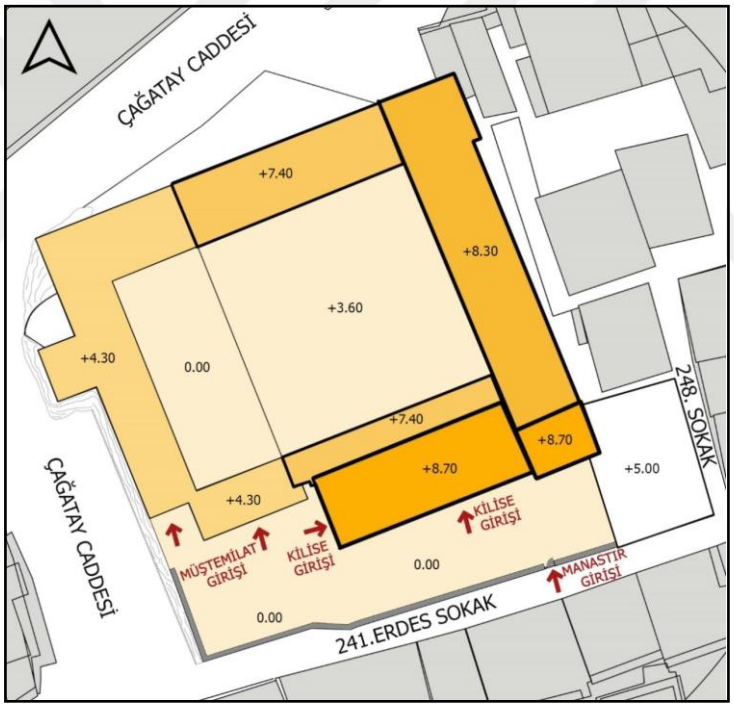
Manastırın dış avlu ana giriş kapısı derin bir niş içerisinde yer almaktadır. Bu niş sivri kemerli yapıya sahiptir (Şekil 4.122). Günümüzde bu kapı kullanıma kapalıdır. Manastırın avlusuna ana kapının solunda yer alan sürme demir kapı ile girilmektedir.

Şekil 4.122. Mor Efrem Manastırı'nın avluya açılan ana giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

Mor Efrem Manastırı kilisesinin, geçen senelerde başlayan restorasyon çalışması 2021 senesi itibariyle tamamlanma aşamasına gelmiştir. Manastırın Diakonu olan Aziz Tabaş kilisenin açılışının pandemi sebebiyle ertelendiğini belirterek manastırın geri kalan birimlerinde de restorasyon çalışmalarının başlayacağını aktardı.

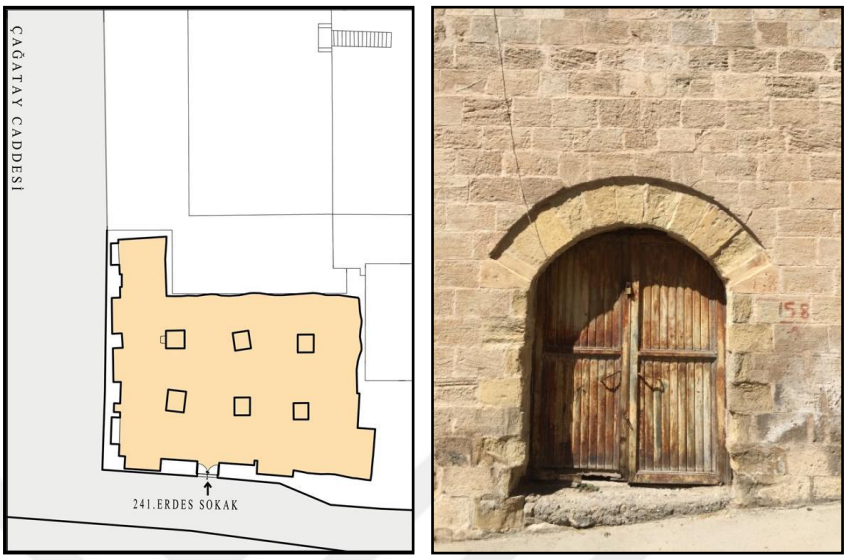
Mimari Özellikleri; Mor Efrem Manastırı, bir iç avlu etrafından toplanan kilise ve müştemilattan oluşmaktadır. Yapı malzemesi yöreye özgü kireçtaşıdır. Avlunun güneyinde kilise yer alırken diğer yönlerde müştemilat yer almaktadır. Araziye uygunluk gösteren manastır kademelidir. Manastırın dış avlusuna güneyde yer alan sokaktan girilmektedir. Müştemilat kısmının güney cephesinde iki adet girişi; kilisenin ise güney cephesinde iki adet, batı cephesinde bir adet girişi vardır (Şekil 4.123).

Şekil 4.123. Mor Efrem Manastırı vaziyet planı (Aydın, 2019)

Manastırın bodrum katı güneybatıda yer almaktadır. Bodrum katın girişi eğim sayesinde sokaktan sağlanmaktadır. Dikdörtgen plan şemasına sahip bodrum enine iki, dikeyine ise üç fil ayak üzerine oturtulan çapraz tonozlardan oluşmaktadır (Şekil 4.124). Müştemilat kısmını oluşturan birimler iç avlunun doğu, batı ve kuzey cephesinde yer almaktadır. Kot farkından dolayı müştemilat kısımlarını oluşturan birimler iç avluda yer alan merdivenle birbirlerine bağlanmaktadır. Birinci kattaki iç avlu revaklıdır. Revaklar

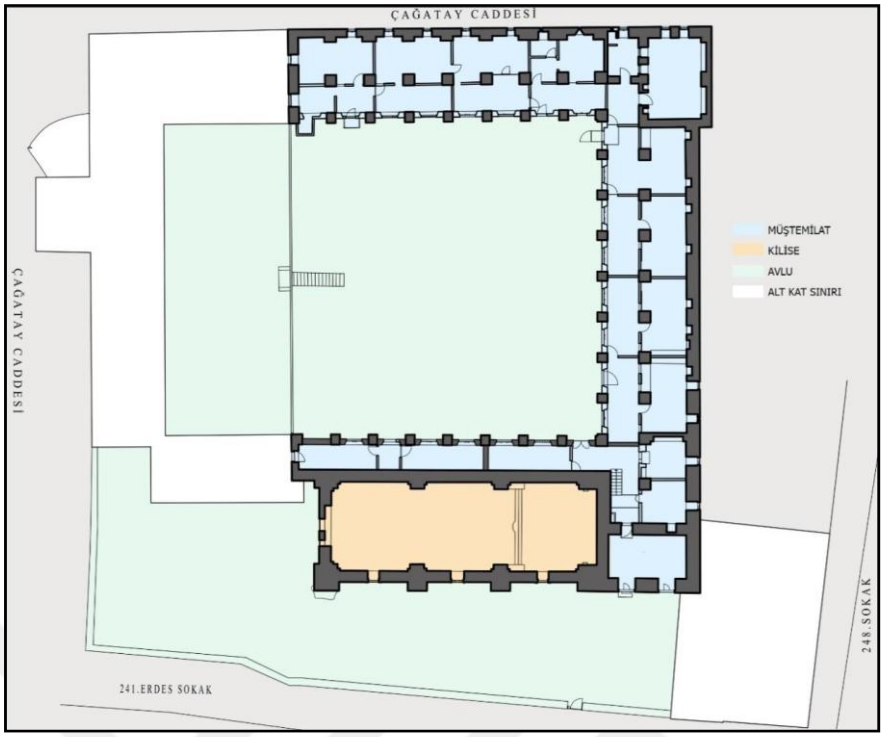
sonradan kapatılmıştır. Birimlerin üst örtü sistemi çapraz tonozlardan oluşmaktadır (Şekil 4.125; Şekil 4.126). Manastırın cephe düzenleri oldukça sadedir.

Şekil 4.124. Mor Efrem Manastırı bodrum kat planı (Aydın, 2019) ve bodrum kat giriş kapısı (kişisel arşiv, 2021)

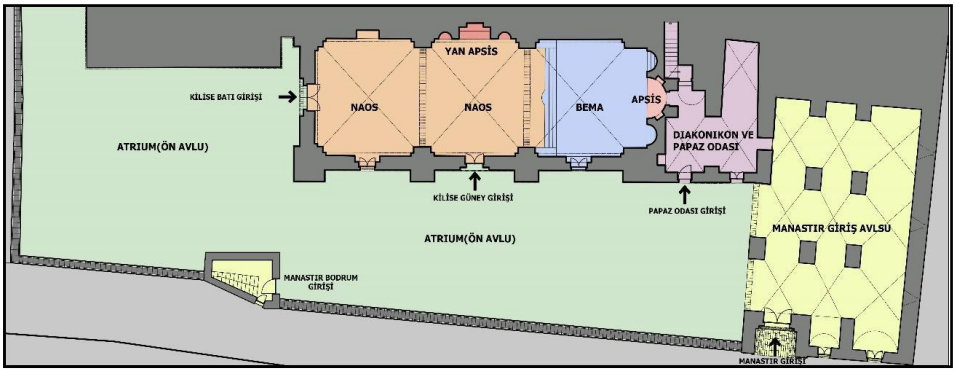

Şekil 4.125. Mor Efrem Manastırı zemin kat planı (Aydın, 2019)

Şekil 4.126. Mor Efrem Manastırı birinci kat planı (Aydın, 2019)

Manastırın kilisesi, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Kilisenin dış avluya bakan güney cephesinde ve batı cephesinde giriş açıklıkları mevcuttur. Naos kısmı tek neften ve mezbah kısmı tek bölümden oluşmaktadır. Burada naostan birkaç basamakla erişilen bema kısmı yer almaktadır. Bemanın doğu duvarında da kilisenin yarım daire formlu tek apsis yer almaktadır. Apsisin kenarlarında nişler bulunmaktadır. Kilisenin doğusunda, müştemilattan ve dış avludan geçişlerin olduğu, diakonikon ve papaz odası yer almaktadır. Kilisenin kuzey duvarında ise yan apsis yer almaktadır. Bu apsisinde kenarlarında nişler bulunmaktadır (Şekil 4.127; Şekil 4.128). Kilisenin güney cephesinde ilk ve son payanda sivri kemer başlıklı, ortadakiler yarım kubbe başlıklı dört adet payanda yer almaktadır. Papaz odasının güney cephesinde kare formlu iki pencere mevcuttur. Yarım daire silmeli pencereler birinci ile ikinci ve üçüncü ile dördüncü payandalar arasında bulunmaktadır. Üst kotta ise oval formlu tepe pencereleri mevcuttur. Güney cephesinde ve batı cephesinde bulunan kapılar dilimli sivri kemerli niş içerisinde yer almaktadır (Şekil 4.129).

Şekil 4.127. Mor Efrem Manastırı kilise planı (Aydın, 2019)

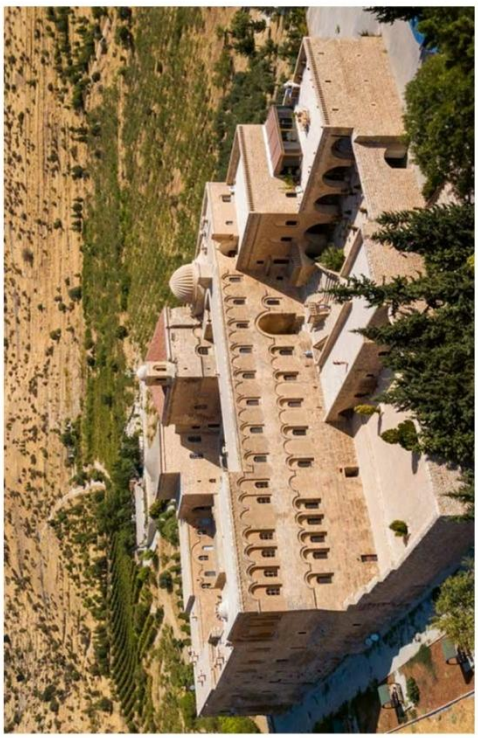
Şekil 4.128. Mor Efrem Manastırı kilisesi iç mekan fotoğrafları (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.129. Mor Efrem Manastırı kilisesinin güney duvarında yer alan payandalar (kişisel arşiv, 2021)

Farklı dönemlerde inşa edilmiş olmak üzere toplam 2 manastır yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiştir. Çizelge 4.9'da incelenen manastırların isim listesi ve görselleri yer almaktadır.

Çizelge 4.9. Tez kapsamında incelenen manastırlar

Deyrulzafaran Manastırı (400)	
Mor Efrem Manastırı (1884)	

4.6.4. Medreseler

Mardin kent merkezinde sekiz adet tarihi medrese mevcuttur. Zinciriye Medresesi, Hatuniye Medresesi, Şehidiye Medresesi, Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi, Marufiye Medresesi ve Altınboğa Medresesi Artuklular döneminde; Kasımiye Medresesi ve Şah Sultan Hatun Medresesi Akkoyunlular döneminde inşa edilmiştir.

Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi; Sultan İsa ya da diğer adı olan Zinciriye Medresesi Mardin Kalesi eteğinde (Şekil 4.130) Medrese mahallesinde bulunmaktadır. 1. cadde üzerinde yer alan kuyumcular çarşısına varmadan kaleye doğru çıkan merdivenlerle ulaşılabilmektedir. Medrese, kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla 1385 yılında Melik Necmeddin İsa Bin Muzaffer Davut Bin El-Melik Salih tarafında yaptırılmıştır (Altun, 2011; Çağlayan, 2017). İsminin kaynağı ise Abdulselam Efendi' ye göre (akt: Çağlayan, Tanyeli, 2016) Ulu Cami minareleri arasında olan zincir Timur istilası sonrasında medresesinin kubbeleri arasına asıldığı için medrese 'Zinciriye' olarak anılmaya başlanmıştır.

Medrese günümüze gelene kadar pek çok farklı işlevde kullanılmıştır. 1967 yılında öğrenci yurdu olarak kullanılan medrese daha sonra müze olarak da kullanılmıştır (Altun, 2011; Çağlayan ve Tanyeli, 2016; Çağlayan, 2017). 2010 senesine gelindiğinde ise medrese iki seneliğine Artuklu Üniversitesi'nin Yaşayan Diller Enstitüsü olarak kullanılmıştır (Çağlayan, 2017). Günümüzde ise medrese ziyaretçilere açık bir şekilde turizme kazandırılmıştır.

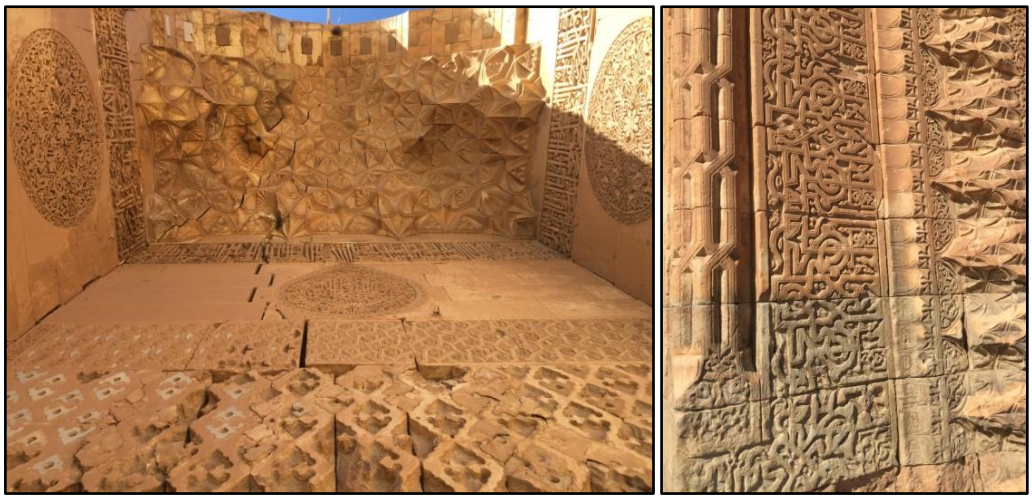

Şekil 4.130. 1899 yılına ait Zinciriye Medresesi genel görünümü (Yıldız Sarayı fotoğraf arşivi; akt: Bekin, 2010)

Mimari Özellikleri; Zinciriye Medresesi kale eteğinde doğu-batı yönlü uzanan açık avlulu plan şemasına sahiptir. Avlu etrafında cami, türbe ve medrese birimleri mevcuttur. Malzeme olarak yöreye özgü kireç taşı kullanılmıştır. Medrese dilimli olan iki adet kubbesi ve giriş portali ile dikkat çekmektedir. Giriş portali oldukça süslemeli ve mukarnaslı bir yapıya sahiptir. Oyma ve kakma tekniklerinin kullanıldığı portalde yer yer mavi taşlar da kullanılmıştır (Şekil 4.131; Şekil 4.132).

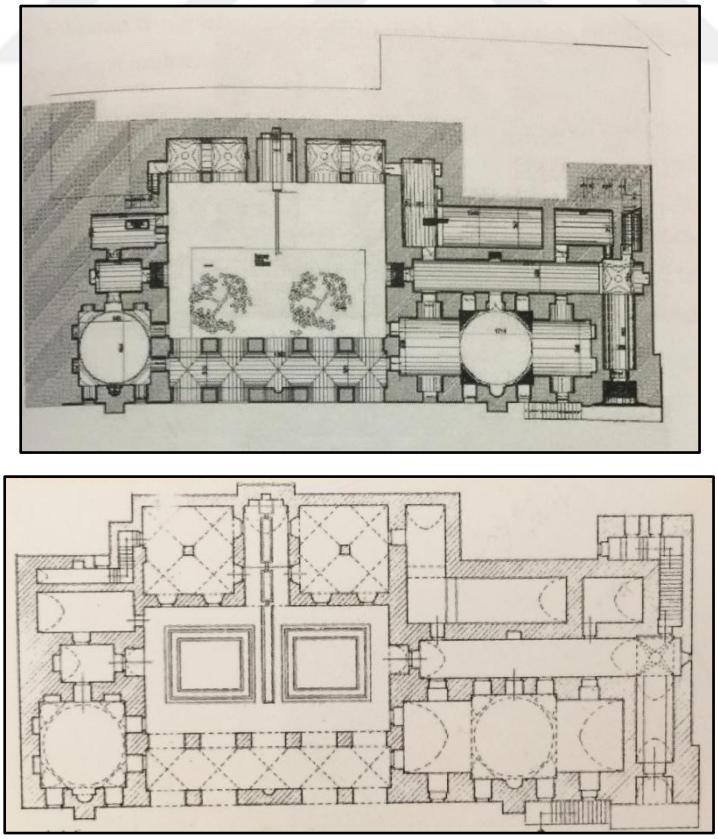

Şekil 4.131. Zinciriye Medresesi portali (kişisel arşiv, 2021)

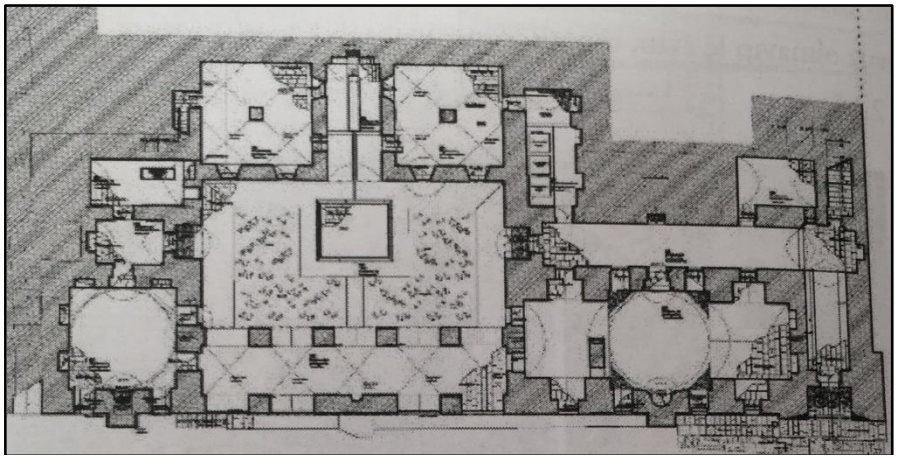

Şekil 4.132. Zinciriye Medresesi portal detayları (kişisel arşiv, 2021)

Portal beşik tonozlu dar koridorla yıldız tonozlu üst örtüye sahip bir mekana açılır. Bu mekanın sonunda ise üst kata çıkan merdivenler yer almaktadır. Yıldız tonozlu alan içerisinde batı tarafına doğru beşik tonozlu bir koridor daha mevcuttur. Bu koridorun kuzey tarafında iki adet oda, güney tarafında ise cami yer almaktadır. Cami iç mekanında ortada tromplu kubbe bulunmaktadır. Bu kubbe dilimli yapısı ile dikkat çekmektedir. Cami doğuya ve batıya doğru beşik tonoz ile açılmaktadır. Avlu kısmına geçildiğinde ise kuzeyde selsebilli eyvan ve iki adet çapraz tonozlu kare mekan bulunur. Altun'un (2011) belirttiğine göre bu iki mekan yapının ilk devresinde olmayıp daha sonra eklenmiştir. Bu iki kare mekan eyvana ve avluya ikişer açıklıkla geçiş imkanı sağlamaktadır. Odalardan batı tarafında olanında ise üst kata çıkan ikinci bir merdiven bulunmaktadır. Güneyde revaklı, çapraz tonozlu ve ortasında mihrap nişinin olduğu bir alan yer almaktadır. Batıda da üç adet mekan bulunmaktadır; güneyde tromplu dilimli kubbenin yer aldığı mescit kısmı, mescidin kuzeyinde mescit kısmından da geçişin olduğu küçük bir oda ve odanın kuzeyinde dikdörtgen planlı sandukanın yer aldığı bir diğer oda mevcuttur (Şekil 4.133; Şekil 4.134).

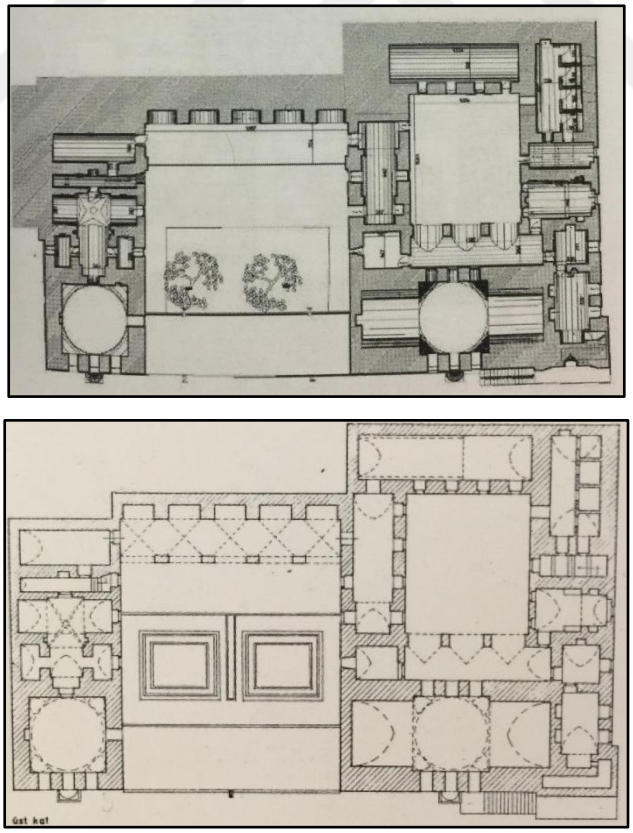

Şekil 4.133. Zinciriye Medresesi zemin kat planları (üstte erken dönem restitüsyonu (DVBMA; akt: Çağlayan, 2017) altta Altun'a (2011) ait çizim)

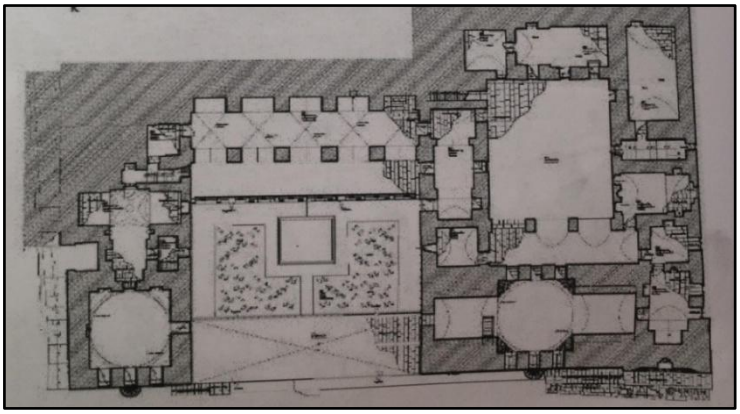

Şekil 4.134. Zinciriye Medresesi günümüz zemin kat planı (DVBMA; akt: Çağlayan, 2017)

Giriş portalinin karşısında bulunan merdivenle üst kata çıkıldığında kare bir avluya geçilmektedir. Bu avlunun güneyinde revaklı alan, diğer kısımlarında ise odalar mevcuttur. Altta katta olan eyvanın üstünde de revaklı bir alan mevcuttur. Bu kısım batı ve doğu bölümlerini birleştirir (Şekil 4.135; Şekil 4.136).

Şekil 4.135. Zinciriye Medresesi üst kat planları (üstte erken dönem restitüsyonu (DVBMA; akt: Çağlayan, 2017) altta Altun'a (2011) ait çizim)

Şekil 4.136. Zinciriye Medresesi günümüz üst kat planı (DVBMA; akt: Çağlayan, 2017)

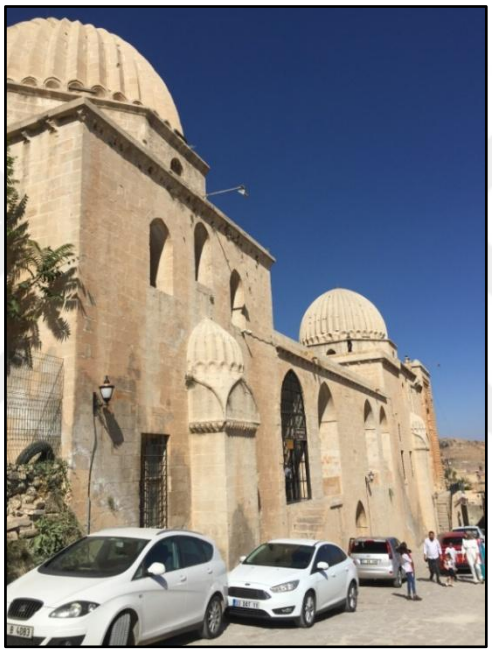
Yapıya ait farklı dönem plan şemalarını incelendiğinde eyvanın üstünde yer alan revakların yapıya sonradan eklendiği görülmektedir. Çağlayan'ın (2017) aktardığına göre bu revaklar yapıya 1963-66 yılında gerçekleşen onarım esnasında eklenmiştir. Eklenen bu revaklarla birlikte medresenin yurda dönüştürüldüğünü de belirtir. Nitekim Altun (2011) da yapıyı incelediği 1967 yılında medresenin yurt olarak kullanıldığından bahsetmektedir. 1966 yılındaki bir diğer ekleme ise zemin katta güney cephesinin batı kanadına revaklı alana geçişi sağlayan merdivenlerin inşa edilmesidir. Yapının özgün olmayan bir diğer kısmı da avlu da yer alan havuzdur. Çağlayan (2017) havuz kısmının da 2006 yılında yapılan hatalı onarım esnasından eklendiğini belirtmektedir.

Zinciriye Medresesi'nin cephe düzeni oldukça sade bir yapıya sahiptir. Eğimli araziye uygun olarak kademelendiği için cephelerin bir kısmı toprak altında kalmaktadır. Doğu cephesinde sadece pencere açıklıkları yer almaktadır. Batı cephesinde herhangi bir açıklık yer almamaktadır (Şekil 4.137). Kuzey cephesi de toprak altında kalmaktadır.

Şekil 4.137. Zinciriye Medresesi doğu cephesi (Çaça, 2013) ve batı cephesi (kişisel arşiv, 2021)

Güney cephesi giriş cephesi olması bakımından nispeten daha hareketli bir yapıya sahiptir. Cephenin doğu kanadında giriş merdivenleri ve anıtsal nitelikte taç kapısı yer almaktadır. Ayrıca sonradan eklenmiş olan merdivenler de batı kanadında yer almaktadır. Cephede dikkat çeken diğer unsurlarda payandalardır. Payandalar cami mekanlarının kubbeleri gibi dilimli yarım kubbelere sahiptir. Bu cephede bulunan pencerelerden altta olanlar dikdörtgen şeklinde iken üstte olan pencereler ise yuvarlak kemerli nişler içerisinde yer almaktadır. Ayrıca iç tarafta revaklı olan orta kısmın dış cephede basık sivri kemerli açıklıkları mevcuttur (Şekil 4.138).

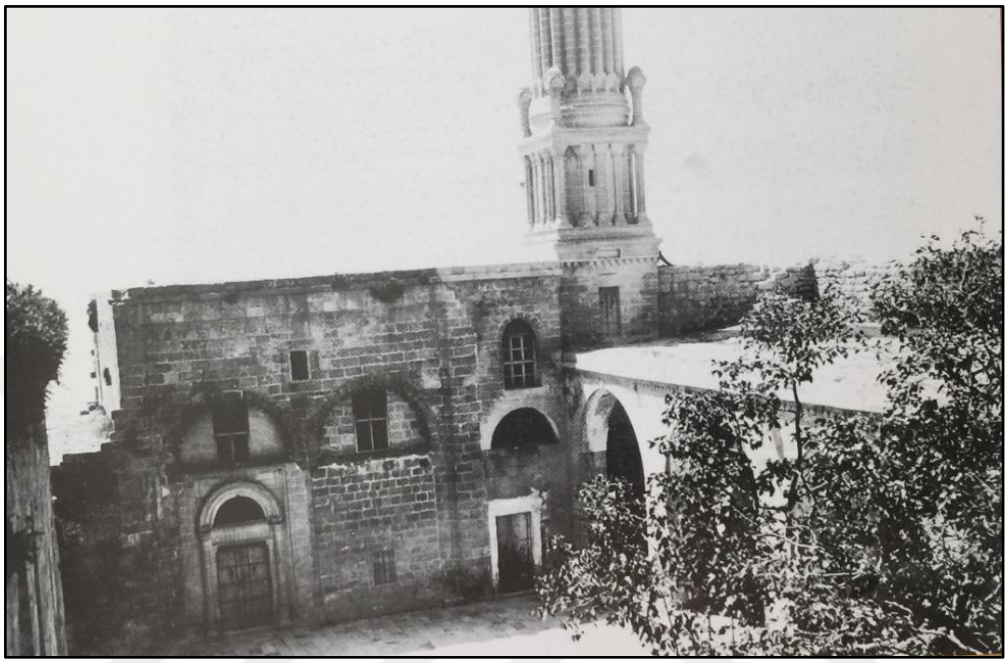

Şekil 4.138. Zinciriye Medresesi Güney cephesi (kişisel arşiv, 2021)

Şehidiye Cami ve Medresesi; Şehidiye Medresesi günümüzde Eski Mardin olarak anılan bölgedeki tek ana cadde olan birinci cadde üzerinde eskiden PTT binası olarak kullanılan şimdilerde turizm otelcilik okuyanlar için staj yeri olarak dönüştürülen binanın karşısında bulunmaktadır. Yapı Mardin'de bulunan medreseler içerisindeki minaresi olması bakımından ayrılmaktadır (Şekil 4.139). Günümüzde ise medrese özelliğini yitirmiş ve sadece cami olarak kullanılmaktadır.

Medrese üstünde yer alan kitabenin okunabildiği kadarı ile 13. yüzyılda inşa edilmiştir ve Melik Nasreddin Artuk Aslan veya kitabe de adı geçen oğlu Melik El Said'in yaptırmış olması muhtemeldir (Altun, 2011). İsminin kaynağı ise Abdülgani Efendiye göre

(akt: Çağlayan, 2017), medresenin temeli için kazı yapıldığı sırada ortaya çıkan şehit mezarlarına bağlamaktadır. Medrese ilk yapıldığında seksen hücre barındırdığı için 'semanin' olarak adlandırılmaktadır (Artuk, 1971).

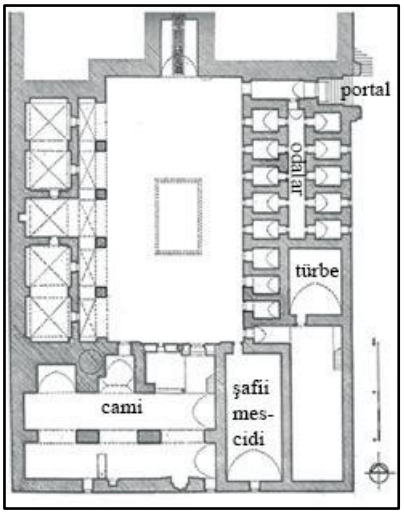
Şekil 4.139. Şehidiye Medresesi avlusunun güney kanadı -fotoğrafın çekildiği tarih belirtilmemiştir (Bekin, 2010)

Mimari Özellikleri; Medrese avlu etrafında toplanmış cami, odalar, revaklar ve eyvandan oluşmaktadır. Yapının temel malzemesi yöreye özgü düzgün kesme kireç taşıdır. Medreseye doğu cephesinde bulunan oldukça süslemeli olan portalden girilmektedir. Portal üst örtüsü beşik tonoz olan koridorla avluya bağlanmaktadır. İç tarafta bulunan avlunun kuzeyinde selsebilli olduğu varsayılan bir eyvan bulunmaktadır. Bu kısım 1967 yılında kapatılıp depoya dönüştürülmüştür (Altun, 2011; Artuk, 1971). Selsebilli eyvan günümüzde işlevine uygun olarak kullanılmaktadır. Güney kısmında günümüzde de aktif olarak kullanılan iki nefli cami kısmı bulunmaktadır. Nefler ortada bulunan iki ayak üzerinde kemer sistemi ile oluşturulmuştur. Üst örtüsü iç taraftan beşik tonoz olmakla birlikte dıştan düz dam şeklindedir. Avlunun batı kanadı beş bölmeden meydana gelen revaklı bir kısımdan oluşmaktadır. Revakların arkalarında odalar, odaların ortasında da bir eyvan mevcuttur. Daha sonra eyvanlı kısımda odaya dönüştürülmüştür. Bu kısmın üst örtüsü çapraz tonozlardan oluşmaktadır. Doğu kanadında ise sekiz adet oda avlu kısmına bakarken arkasında bulunan beş adet oda ise cephe kısmında yer almaktadır. Odaların bulunduğu bu kısım iki katlıdır. Cami kısmının doğusunda yer alan kuzey cephesinde girişi

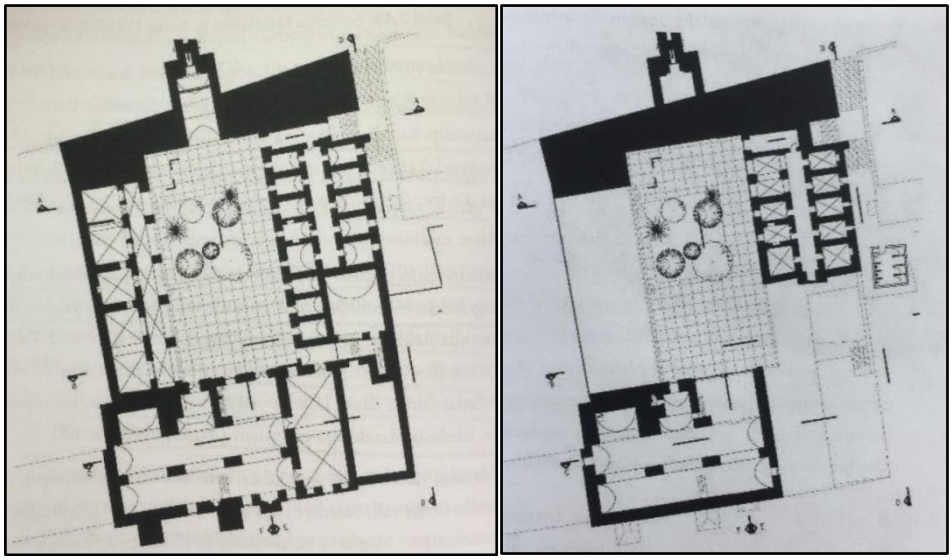
olan kısım Şafii mescidi olarak kullanılmaktadır. Bu kısımlarda ise üst örtü beşik tonozlardan oluşmaktadır. Medresede bir de türbe kısmı bulunduğu aktarılmaktadır (Şekil 4.140). Fakat günümüzde medrese içinde herhangi bir sanduka bulunmamaktadır. Artuk'a (1971) göre 1925 senesine kadar oda kısımlarının olduğu doğu kanadının güney tarafındaki büyük odada bir türbe mevcuttur. Fakat daha sonra o zamanlar Mardin Valisi olan Tevfik Hadi Baysal tarafından sanduka kaldırılmıştır. Böylece o kısımda normal oda olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylece medrese plansal olarak son halini almıştır (Şekil 4.141).

Medresenin portali kesme taştan inşa edilmiştir. Derin ve yüksek bir niş şeklindedir. Portalin yan taraflarında üçlü sıra halinde silmeler bulunmaktadır. En sağda zikzaklardan oluşan bir motif, sonrasında oyma tekniği ile oluşturulmuş çiçek motifi, en sonda ise yine oyma tekniği ile oluşturulmuş palmetler yer almaktadır. Üst kısımda üç dilimli iki adet tropmçuk ve nişlerle beraber yarım kubbeye geçilmiştir (Şekil 4.142).

Caminin minaresi damı üzerinde bulunmaktadır. Minare kare kaide üzerinde silindirik olarak yükselmektedir. İki adet şerefesi bulunmaktadır (Şekil 4.143). Artuk'un (1971) belirttiğine göre bugünde varlığını koruyan minare medrese ilk inşa edildiğinde yapılan minare değildir ve ilk minare tam tarihi belirlenemeyen bir deprem sırasında yıkılmıştır; daha sonra 1916/17 senesinde o zamanlar belediye başkanlığı yapan Gömüllüzade Hızır, Vakıflar Müdürü Şükrü Bey ve şehrin ileri gelenlerin desteği ile minare Ermeni Mimar Sarkis Elyas Lole'ye yaptırılmıştır.

Şekil 4.140. Şehidiye Medresesi planı (Kuran, 1969; akt: Şengül, 2018)

Şekil 4.141. Şehidiye Medresesi günümüz zemin kat ve birinci kat rölövesi (DVBMA; akt: Çağlayan, 2017)

Şekil 4.142. Şehidiye Medresesi giriş portali ve silme detayı (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.143. Şehidiye Medresesi minaresi (kişisel arşiv, 2021)

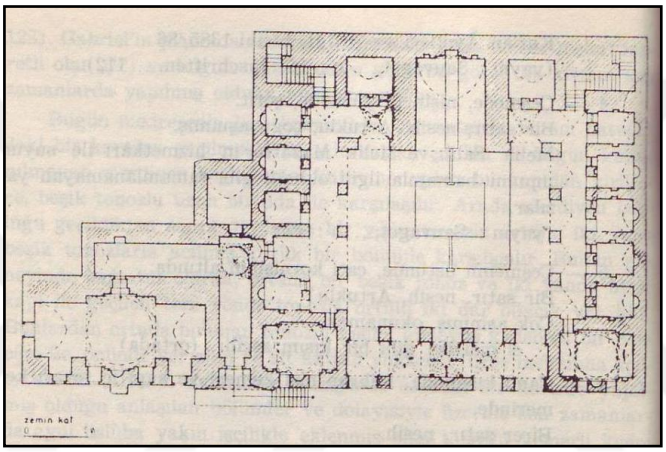
Kasımiye Medresesi; Kasımiye Medresesi Cumhuriyet mahallesi 1711. sokakta yer almaktadır. Kentteki konumu itibariyle asıl yerleşimin olduğu alanın dışında güneybatı tarafında yer almaktadır. Medrese üzerinde herhangi bir kitabe yer almadığı için yapım tarihi hakkında net bilgiler mevcut değildir. Fakat plan şeması, yapım tekniği, işçilik gibi detaylar göz önüne alındığında medresenin Artuklu Dönemi'nin sonlarında yapımına başlandığı bitiminin ise adından dolayı Akkoyunlu hükümdarı olan Sultan Kasım (1487-1502) dönemine denk geldiği düşünülmektedir (Altun, 2011; Artuk, 1971; Göyünç; 1969). Ayrıca medrese iki adet dilimli kubbesi ve bir adet soğan dilimli kubbesi ile şehirde bulunan diğer medreselerden ayrılmaktadır (Şekil 4.144).

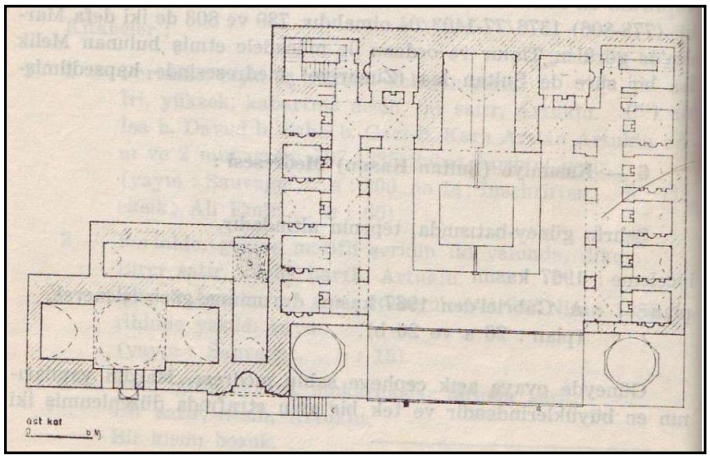
Şekil 4.144. Kasımiye Medresesi ve müderrisleri)Sultan Abdülhamit Dönemi'ne ait posta pulu da fotoğraf üzerinde görülmektedir (Bekin, 2010))

Mimari Özellikleri; Medrese yöre ile özdeşleşen kireç taşı ve tuğlayla inşa edilmiş ve açık avlulu, revaklı, iki katlı bir plan şemasına sahiptir. Yapıya güney cephesinin batı kanadında bulunan portal ile girilmektedir. Portal dar ve uzun bir koridora açılır ve bu koridor beşik tonoz ile örtülüdür. Koridorun sonunda çarkıfelek işlemeli kubbealtı alanı mevcuttur. Bu alanın karşısında oda, batısında cami mekanına yönlendiren bir koridor, doğusunda ise medrese kısmının iç avlusuna açılan kapı bulunmaktadır. Caminin üst örtü sistemi ortada tromplarla desteklenmiş geniş kubbeden ve yanlara doğru beşik tonozlardan oluşturulmuştur. Mihrap kısmı dış duvarda dilimli yarım kubbeli bir payanda ile desteklenmektedir. Ayrıca cami kubbesi dıştan görünümü itibari ile 'soğan dilimli kubbe' olarak tanımlanabilir. Medrese kısmında iç avlu revaklarla çevrilidir. Kuzey kısmının batı ve doğu kanatlarında üst kata çıkışı sağlayan merdivenler ve selsebilli eyvan mevcuttur.

Doğu ve batı kısımlarında medrese hücreleri bulunmaktadır. Güney kısmında ise ortada yazlık mihrabın bulunduğu revaklar ve köşelerde dilimli kubbeli iki mekan bulunmaktadır. Artuk (1971) bu mekanların ikisinin de türbe olduğundan bahsetse de Çağlayan (2017) doğu kanadındaki kubbeli mekanın şafi mescidi, batı kanadındaki kubbeli mekanın türbe olduğunu belirtmektedir. Güney kısmı hariç zemin kat plan şeması üst katta kendini tekrarlamaktadır. Üst katta da batı ve doğu kısımlarında revaklı medrese hücreleri bulunmaktadır. Kuzeyde yer alan eyvan iki kat boyunca yükseldiği için üst katta doğu ve batı revakları arasında herhangi bir erişim sağlanamamaktadır (Şekil 4.145; Şekil 4.146).

Şekil 4.145. Kasımiye Medresesi zemin kat planı (Altun, 2011)

Şekil 4.146. Kasımiye Medresesi üst kat planı (Altun, 2011)

Kasımiye Medresesi'nin portali günümüzde çok aşınmış bir durumda olmasına rağmen köşe sütunceler üzerinde birleşen üç dilimli kemer ve onun altında yer alan mukarnas işlemesi ile Zinciriye Medresesi'nin portaline benzemektedir (Şekil 4.147).

Kasımiye Medresesi'nin inşasına Artuklu Dönemi sonlarında başlandığı fikri de bu benzerlikten gelmektedir.

Şekil 4.147. Kasımiye Medresesi portali ve silme detayları (kişisel arşiv, 2021)

Medrese cephe düzeni olarak oldukça sade bir yapıya sahiptir. Kuzey cephesi eğimden dolayı toprak altında kalmıştır. Doğu ve batı cepheleri de eğime uygun bir şekilde kademeli olarak inen sağır duvarlardan oluşmaktadır. Portali, cami ve dilimli kubbeli mekanların ışıklandırılması için açılmış pencereler ve orta kısımdaki revaklı kısmın dış duvar kemerleri ile giriş cephesi olan güney cephesi diğer cephelere nazaran daha hareketli bir yapıya sahiptir (Şekil 4.148; Şekil 4.149; Şekil 4.150).

Şekil 4.148. Kasımiye Medresesi doğu cephesi (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.149. Kasımiye Medresesi batı cephesi (kişisel arşiv, 2021)

Şekil 4.150. Kasımiye Medresesi'nin güney cephesinin günümüzdeki hali (kişisel arşiv, 2021)

Kasımiye Medresesi yapıldığı andan itibaren Birinci Dünya Savaşı'na kadar asıl işlevini yerine getirmiştir. Daha sonra asker konağı olarak kullanılmaya başlanan medresenin güney cephesindeki revaklar ve dış duvar kemerleri ihtiyaç nedeniyle kapatılarak odalara dönüştürülmüştür (Şekil 4.151). Asker konağının taşınması ve 1967 senesinde gerçekleştirilen onarımla cephe orijinal haline getirilmiştir. Medrese 1974 senesinde Mardin Valiliği'ne müze olarak kullanılmaya başlanması için verilmiştir. Bu tarihten itibaren de medrese ziyarete açıktır. 2007 senesinden itibaren de geçirdiği onarım sonrası bir imam atanması ile ibadet alanı açılmıştır. 2008 senesinde medresenin çevre düzenlenmesinin yapılması için proje geliştirilmiştir. Tur otobüsleri için otopark, medrese önündeki alanın düzenlenmesi ve seyir terasları gibi farklı işlevleri barındıran proje aynı

sene uygulanmaya başlanmıştır. Fakat eğimin teraslanması için yapılan aşırı müdahaleler doğal çevreye ve özgün topoğrafyaya zarar vermiştir (Şekil 4.152). 2011 senesinde ise medresenin 'İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi'ne dönüştürülmesi planlansa da bu çeşitli sebeplerden gerçekleştirilememiştir. (Çağlayan, 2017).

Şekil 4.151. Kasımiye Medresesi Güney cephesinin dış duvar kemerlerinin kapalı hali (Bekin, 2010)

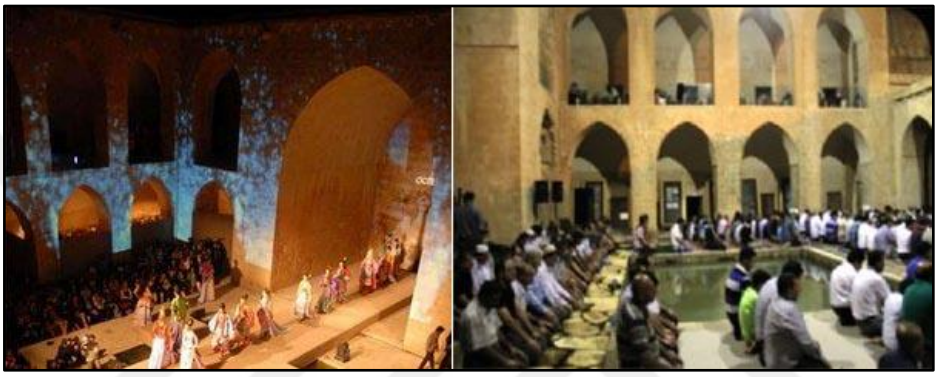

Şekil 4.152. Kasımiye Medresesi ve çevresinin güncel Google Earth görüntüsü

Kasımiye Medrese'si zaman içerisinde pek çok farklı etkinliğe de ev sahipliği yapmıştır. Bu etkinlikler arasında defileler, sinema gösterimleri, konserler, bienaller, kandil gibi özel geceler için programlar sayılabilir (Şekil 4.153; Şekil 4.154).

Şekil 4.153. Kasımiye Medresesi'nde gerçekleştirilen konser (Anonim, 2021e) ve bienalden fotoğraflar (Anonim, 2021f)

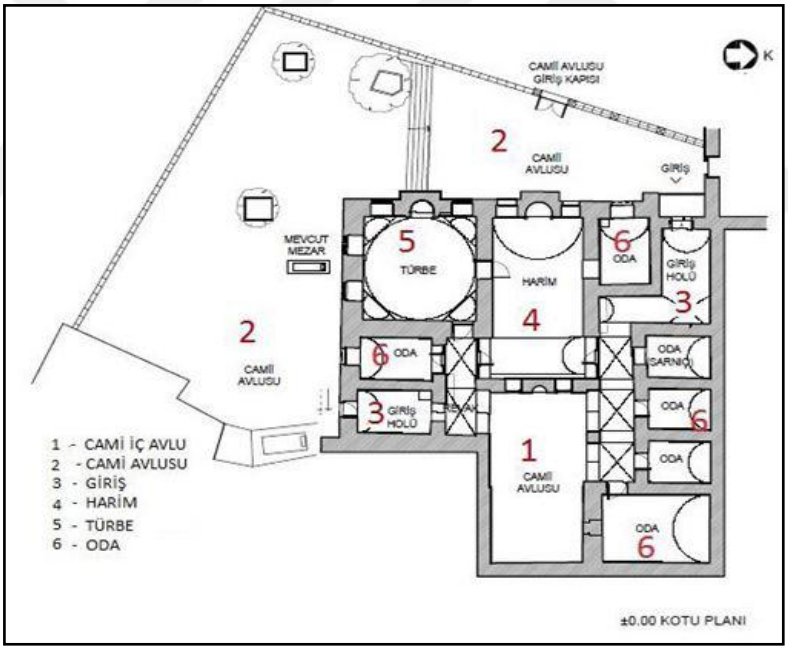

Şekil 4.154. Kasımiye Medresesi'nde gerçekleştirilen defile (Anonim, 2021g) ve kandil gecesi programı (Anonim, 2021h)

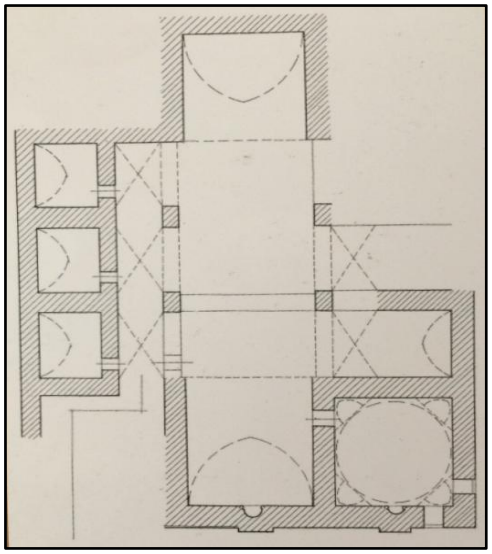
Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi; Hatuniye Medresesi ya da bilinen diğer adıyla Sitti Radviyye Medresesi, Gül Mahallesi 263. Sokakta bulunmaktadır. Hatuniye Medresesi 12. yüzyıldan kalma bir Artuklu medresesidir. Medreseye ismini de vermiş olan kurucusu Sitti Radviyye/Razviye Artuklu Hükümdarı Necmeddin Alpi'nin eşi ve Kutbettin İlgazi'nin annesidir. Medresenin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Kutbeddin İlgazi'nin hükümdarlık zamanı olan 1176-1184 yılları içerisinde yapılmış olması muhtemeldir (Altun, 2011; 1970; Göyünç; 1969; Anonim, 2021i; Anonim, 2021j). Günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. 2003 senesinde restorasyonu tamamlanmış olan medresenin revaklarında ve avlusunda yer alan su sistemi değişiklikler yapılmıştır (Anonim, 2021i).

Mimari Özellikleri; Altun'un (2011) çizmiş olduğu plan şemasına bakıldığında medresenin iki katlı, avlulu, revaklı ve dikdörtgen bir alan kapladığı görülmektedir. Altun (2011; 1970) medreseyi incelediği tarihte ikinci kata nerden çıkıldığının anlaşılmadığını belirtmektedir. Fakat günümüzde bu plan şeması bazı değişikliklere uğramıştır. Orijinal

girişin nerede olduğu bilinmeyen medresenin girişi günümüzde batı cephesinde yer alan açıklıktan sağlanmaktadır. Giriş holünün güneyinde küçük bir oda ve harim kısmı yer almaktadır. Harimde bulunan mihrap oldukça işlemeli (Şekil 4.155) ve dış duvarda dikdörtgen paye ile desteklenmektedir. Harim kısmının güneyinde ise kubbeli kare mekan bulunmakta ve bu kısım türbe olarak kullanılmaktadır. Kubbe iç içe geçmiş eğik yıldızlardan oluşmaktadır. Türbe kısmında yer alan mihrap da oldukça süslemelidir. İki adet sandukanın yer aldığı türbe mekanında sandukalardan biri Sitti Radviyye'ye diğeri ise Kutbettin İlgazi'ye aittir. Ayrıca medresenin kuzey tarafında beşik tonozla örtülü dört adet; güney tarafında ise bir adet oda bulunmaktadır. Medresenin güney cephesinde de girişi bulunmaktadır. Bu girişten iç avluya direkt olarak geçilebilmektedir (Şekil 4.156; Şekil 4.157). Cephe düzeni açısında oldukça sade olan medresede pencere ve kapı açıklıkları dışında ekstra bir işçilik, süsleme gibi detaylar bulunmamaktadır (Şekil 4.158).

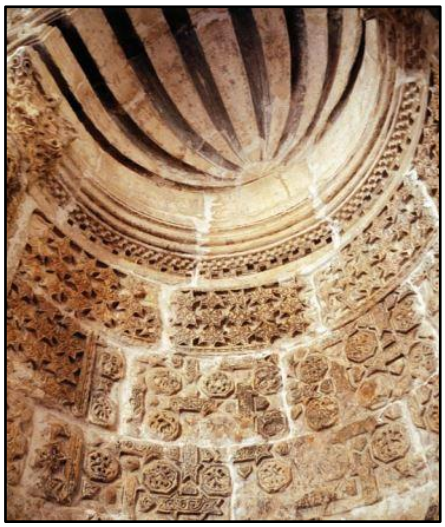
Şekil 4.155. Hatuniye Medresesi planı (Diyarbakır Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü; akt: Karataş, 2018)

Şekil 4.156. 1967 senesine ait Hatuniye Medresesi planı (Altun, 2011)

Şekil 4.157. Hatuniye Medresesi batı cephesinde yer alan girişi ve bu cephede bulunan kitabe (kişisel arşiv, 2021)

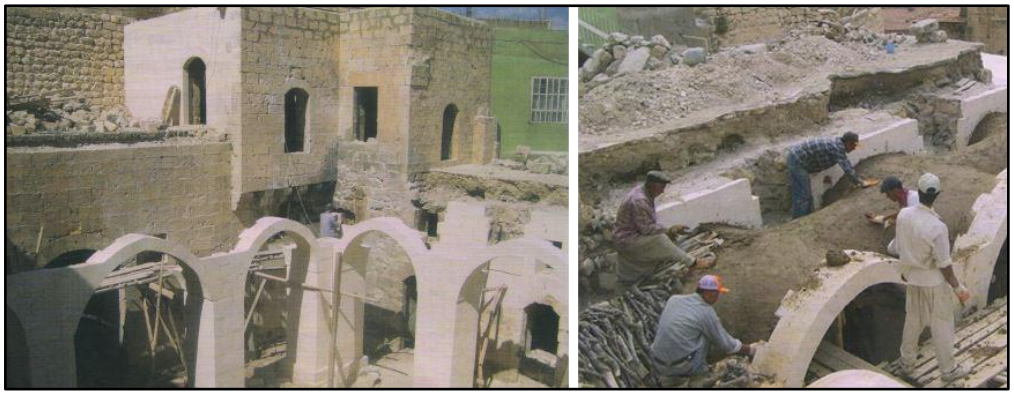

Şekil 4.158. Hatuniye Medresesi harim kısmında yer alan mihrabı detayı (Anonim, 2021j)

Şah Sultan Hatun Medresesi (Tekke Cami); Şah Sultan Hatun Medresesi ya da bilinen diğer adı ile Tekke Cami, Gül Mahallesi 509. Sokak No: 2 adresinde bulunmaktadır. Medresenin Akkoyunlu hanedanına mensup olan İbrahim Bey'in eşi Şah Sultan Hatun tarafından yaptırıldığı kaynaklarda geçmektedir (Altun, 2011; Göyünç, 1969). Ayrıca medresenin mimarisi göz önüne alındığında (selsebilli eyvan, üst örtü sistemi vs.) yapım tarihi 15. yüzyıl sonu - 16. yüzyılın başı olarak kabul edilmektedir (Altun, 2011). Medrese oldukça harap durumda iken restorasyon çalışmalarına başlanmıştır (Şekil 4.159). Medresesinin restorasyon çalışmaları 2007 senesinde tamamlanmıştır (Şekil 4.160; Şekil 4.161). Yapılan restorasyon çalışmasına T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2007 yılı 2. Ulusal Mimarlık Koruma Ödülleri kapsamında 'Koruma Uygulaması, Ustalık Ödülü' verilmiştir (Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2010).

Şekil 4.159. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin batı revakları ve avluda yer alan revak izi fotoğrafları (2006) (Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2010)

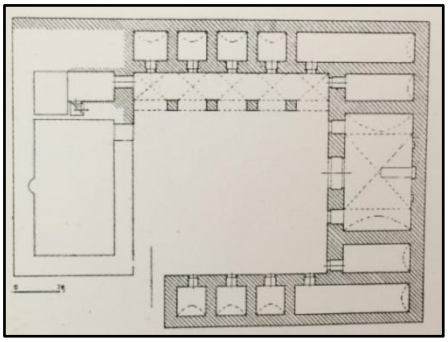

Şekil 4.160. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin restorasyon çalışmaları sırasında çekilmiş fotoğraflar (Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2010)

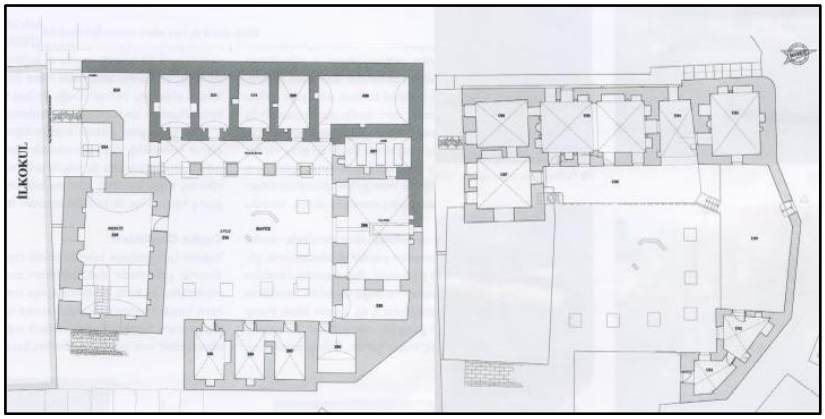

Şekil 4.161. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin restorasyon sonrasında çekilmiş fotoğraflar (Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2010)

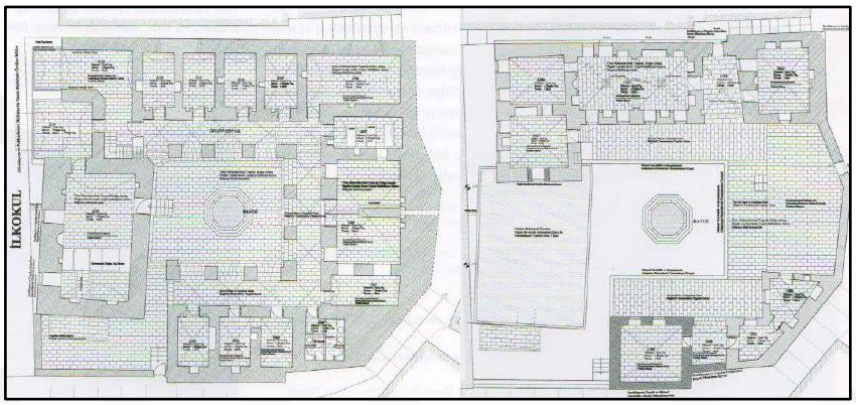
Mimari Özellikleri; Medrese iç avlulu, revaklı ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yapı malzemesi olarak yöreye özgü kireç taşı kullanılmıştır. Altun (2011), medresenin yanında bulunan dikdörtgen biçimli caminin yanına sonradan eklendiğini aktarmaktadır. Havuzu bulunan avluya giriş doğu cephesinden sağlanmaktadır. Avlunun güney kısmı hariç diğer üç tarafı revaklarla çevrilidir. Avlunun kuzeyinde çapraz tonozla örtülü selsebilli eyvan bulunmaktadır. Eyvanın sağında ve solunda dikdörtgen şeklinde odalar yer almaktadır. Avlunun batısında revakların arkasında beşik tonozlarla örtülü beş adet mekan bulunmaktadır. Doğu kanadında ise 4 adet mekan bulunur ve en kuzeyde olanı restorasyon sonrası bir adet kadın ve bir adet erkek olmak üzere tuvaletlere dönüştürülmüştür. Avlunun güneyinde mescit yer almaktadır. Mescidin güney duvarında mihrap nişi bulunmaktadır. Beşik tonozla örtülü olan bu kısım içinde birkaç basamak aşağıda bulunan küçük bir mekan daha bulunmaktadır. Medresenin üst katına batı kanadında yer alan merdivenler ile çıkılmaktadır. Üst katta batı ve doğuda çeşitli odalar bulunmaktadır. Batıda bulunan odaların en kuzeyde olanının yanında bir adet eyvan mevcuttur. Kuzeyde ise teras yer almaktadır (Şekil 4.162, Şekil 4.163, Şekil 4.164).

Şekil 4.162. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin 1967 senesindeki durumuna göre çizilmiş planı (Altun, 2011)

Şekil 4.163. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin zemin kat ve birinci kat rölöve planları (Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2010)

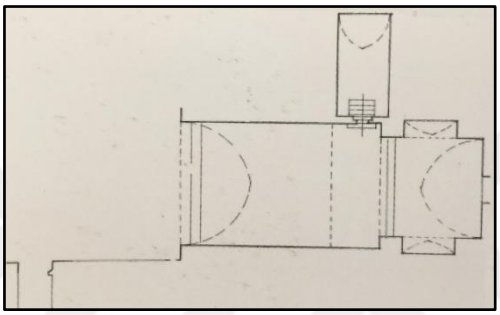

Şekil 4.164. Şah Sultan Hatun Medresesi'nin zemin kat ve birinci kat restorasyon sonrası planları (Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2010)

Tez kapsamında saha araştırması yapılırken Şah Sultan Hatun Medresesi'nin fotoğrafları çekilmek üzere belirtilen adrese gidildiğinde yapının üstünde konak olduğu yazmaktaydı. Ayrıca içeride bulunan görevli ile konuşulduğunda yapının konak olduğu ve medrese olduğuna dair bir bilgisinin bulunmadığını belirtti. Konak olduğu belirtilen yapı ile Dalkılıç ve Halifeoğlu'nun (2010) üzerine makale yazdığı ve fotoğrafladığı yapı birebir örtüşmektedir. Fakat bu karışıklığın nerden kaynaklandığına dair bir bilgiye ulaşılamadı.

Altınboğa Medresesi (Tumbağa Türbesi); Altınboğa Medresesi, Medrese Mahallesi 247. Muratlı Sokak No:13-15 adresine kayıtlıdır. Medresenin kurucusu Melik Mansur Ahmet Küçük'ün Veziri Altınboğa'dır ve yapım tarihi 14. yüzyıldır. Günümüzde türbe olarak kullanılan medrese oldukça harap haldedir. Ayrıca bir kısmı günümüzde ev olarak kullanılmaktadır (Altun, 2011; Anonim, 2021k). Göyünç'ün (1969) aktardığına göre Abdülgani Efendi medresenin taşlarının sökülerek başka yapılarda kullanıldığını ifade etmektedir.

Mimari Özellikleri; Medresenin eyvanı ve bazı kalıntıları tek günümüze ulaşabilmiştir. Altun (2011), çeşmenin bulunduğu eyvanın dışında bulunan kapı kalıntılarının varlığını öne sürerek bu yapının sadece çeşme olduğunun kabul edilebilir bir durum olmadığını belirtmektedir. Plan şemasına bakıldığında yapının kademli olması göze çarpmaktadır. Eyvan kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Bu eyvanın sonunda çeşmenin bulunduğu birkaç basamakla aşağı inilen, sağında ve solunda küçük çıkıntıların olduğu beşik tonozla örtülü bir kısım daha bulunur. Medresenin plan şemasına göre üst kısımda yer alan küçük beşik tonoz örtülü odaya birkaç basamakla çıkılmaktadır (Şekil 4.165).

Şekil 4.165. Altınboğa Medresesi planı (Altun, 2011)

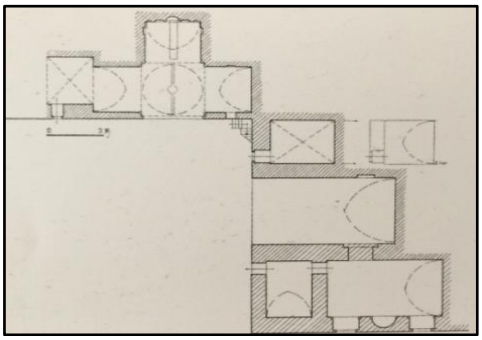
Anadolu Ajansı'nın 20.04.2019 tarihli haberinde göre Mardin'de bulunan bir evin yağmur nedeniyle çöken duvarında Altınboğa Medresesi'ne ait olduğu iddia edilen vakfiye parçası bulunmuştur (Şekil 4.166).

Şekil 4.166. Altınboğa Medresesi vakfiye parçasının bulunması (Sincar, 2019)

Marufiye Medresesi; Marufiye Medresesi, Şar Mahallesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Medrese Beyt ül Artuki ya da Hacı Maruf Medresesi olarak da bilinmektedir. Medresenin birkaç aileye ev görevi yapan kısımları korunarak günümüze ulaşabilmiştir (Altun, 2011; 1970). Medresenin yapım tarihi ve kurucusu hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Altun (2011; 1970), medresenin hem plan şemasını hem de süsleme detaylarını göz önüne alarak medresenin 13. yüzyılda yapılmış olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir. Göyünç (1969) ise 1526 senesine ait vakıf kayıtlarına dayanarak medresenin 1526 senesinde onarım gördüğünden aktarmaktadır. Ayrıca daha sonraki senelere ait vakıf kayıtlarında bu medresenin adına rastlamadığını da belirtmektedir.

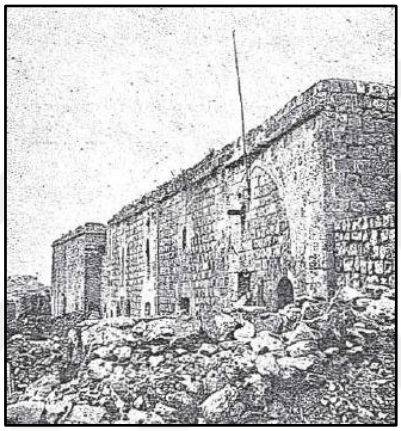
Mimari Özellikleri; Kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla Marufiye Medresesi avlulu plan şemasına sahiptir. Medresenin kuzeyinde kubbeli, üç tarafa beşik tonozla açılan ters T biçimli eyvan bulunmaktadır. Altun (2011; 1970) bu kısımda bulunan en uçta kubbeli kısma ulaşan sonrada avluya doğru ilerleyen taş mozak döşemeli selsebilin en dikkat çekici mekan olduğunu vurgulamaktadır (Şekil 4.167). Eyvanlarla kubbeli kısmın birleştiği yerde sütunceler yer almaktadır (Altun, 2011). Bu sütuncelerde oyma tekniği ile işlenmiş bitkisel motifler bulunmaktadır. Avlunun doğusunda ortada beşik tonozla örtülü büyükçe bir eyvan, bu eyvanın kuzeyinde çapraz tonozla örtülü kare bir mekan bulunmaktadır. Eyvanın güneyinde iki adet mekan bulunmaktadır. Bunlardan ilki kuzey-güney doğrultusunda uzanan beşik tonoz örtülü küçük olan mekan, diğeri ise doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonoz örtülü diğerinde daha büyük olan mekandır. Bu mekanın güney duvarında mihrap nişi ve iki adet pencere bulunmaktadır (Şekil 4.168). Altun (2011; 1970) medreseyi incelediği zaman ev olarak kullanıldığı için iç mekan detaylarına ulaşamadığını ve iç organizasyonun ihtiyaca uygun olarak değiştirilmiş olabileceğini belirtmektedir (Şekil 4.169).

Şekil 4.167. Marufiye Medresesi planı (Altun, 2011)

Şekil 4.168. Marufiye Medresesi'ne ait mozaik döşemeli selsebilli eyvan ve sütunce oturmalığı (Altun, 2011)

Şekil 4.169. Marufiye Medrese'nin doğu cephesi (Altun, 1970)

Mardin İletişim Gazetesi'ne ait internet sitesinde ise medrese ile ilgili olarak tarihi kesin olmayan bir zamanda kişi mülkiyetine kayıt ettirilmiş olduğu için bir takım tapu ve mirasçı sorunlarında dolayı gerekli restorasyon çalışmalarının yapılamadığı ve harap bir halde olduğu belirtilmektedir (Anonim, 2021l) (Şekil 4.170).

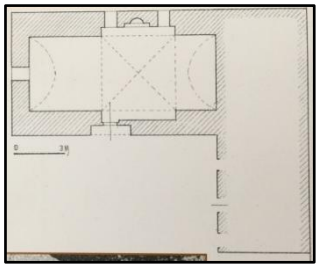

Şekil 4.170. Marufiye Medresesi'nin 2015 senesinde çekilmiş fotoğrafı (Anonim, 2021l)

Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi; Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi Gül Mahallesi 276. sokakta yer almaktadır. Medresenin yapım tarihi 13.yy-14.yy arasına tarihlenmektedir. Mardin Kalesi'nin doğu yamacında yer alan mezarlık içinde kalmış olan yapı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır (Altun, 2011; Anonim, 2021m). Kültür ve Turizm Bakanlığı'n ait sitede (Anonim, 2021m) medresede yapılan onarımlar şu şekilde aktarılmaktadır;

> "Yapının avlusunda doğu duvarında ve güney cephesinde betonarme onarımlar yapılmıştır. Medresenin hücrelerinin iç kısımları beton ile sıvanmıştır. Özgün işlevini yitirmiştir. Cami olarak kullanılmaktadır."

Mimari Özellikleri; Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi'nin çok küçük bir kısmı hala ayaktadır. İçerisinde türbenin bulunduğu cami olarak kullanılan kısım doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Orta kısmın üst örtüsü çapraz tonoz iken sağa ve sola açılan kanatların üst örtüsü beşik tonozdan oluşmaktadır. Cami iç mekanını güney duvarında yer alan iki adet pencere ve doğu duvarında yer alan bir adet pencere aydınlatmaktadır. Bu pencerelerin dış kısmında üç dilimli sivri kemerler yer almaktadır. Caminin batı tarafında ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ayrı bir mekan bulunmaktadır. (Şekil 4.171; Şekil 4.172).

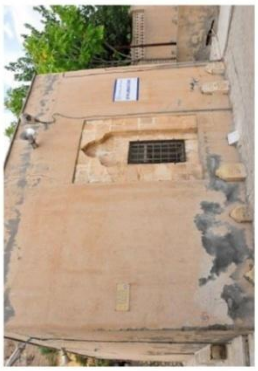
Şekil 4.171. Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi planı (Altun, 2011)

Şekil 4.172. Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi doğu cephesi ve iç mekan fotoğrafı (Erdal, 2020)

Farklı dönemlerde inşa edilmiş olmak üzere toplam 8 medrese yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiştir. Çizelge 4.10'da incelenen medreselerin isim listesi ve görselleri yer almaktadır.

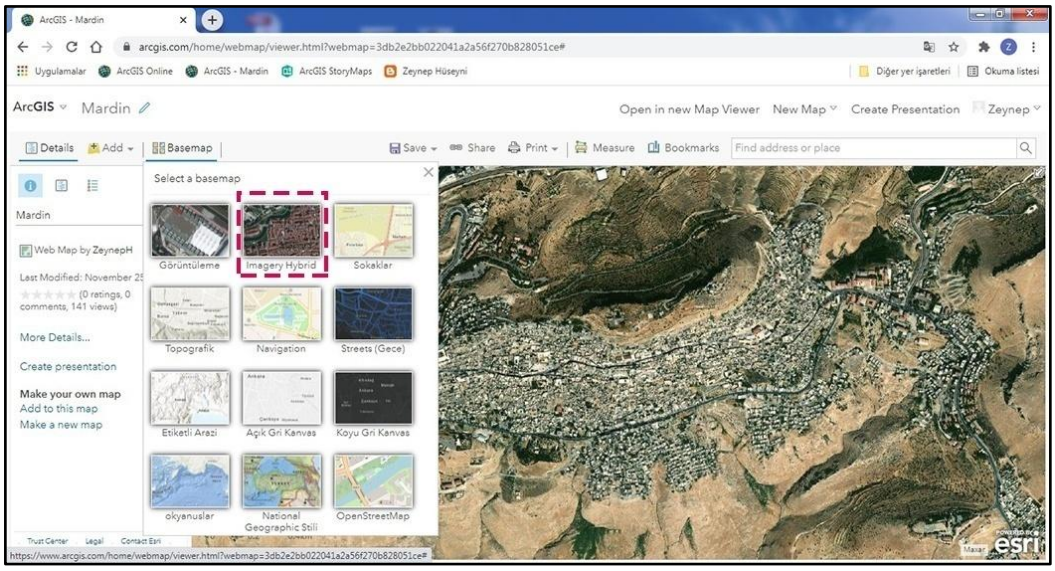
Çizelge 4.10. Tez kapsamında incelenen medreseler

Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi (1385)		Şah Sultan Hatun Medresesi (Tekke Cami) (15.yy sonu)	
Şehidiye Cami ve Medresesi (13.yy)		Altınboğa Medresesi (Tumbağa Türbesi) (14.yy)	
Kasımiye Medresesi (?)		Marufiye Medresesi (13.yy)	
Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi (12.yy)		Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi (13-14.yy)	

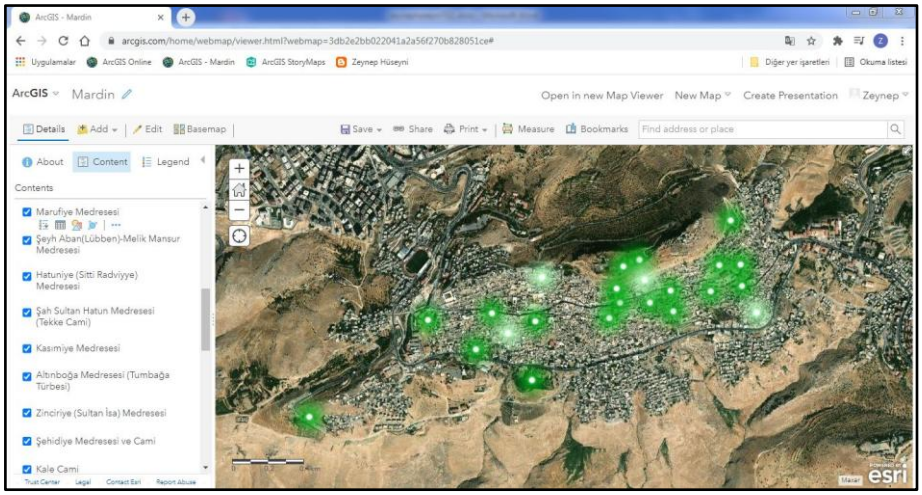
5. BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. Mardin'de Yer Alan Tarihi Dini Yapılar Web Haritasının Tasarım Aşamaları

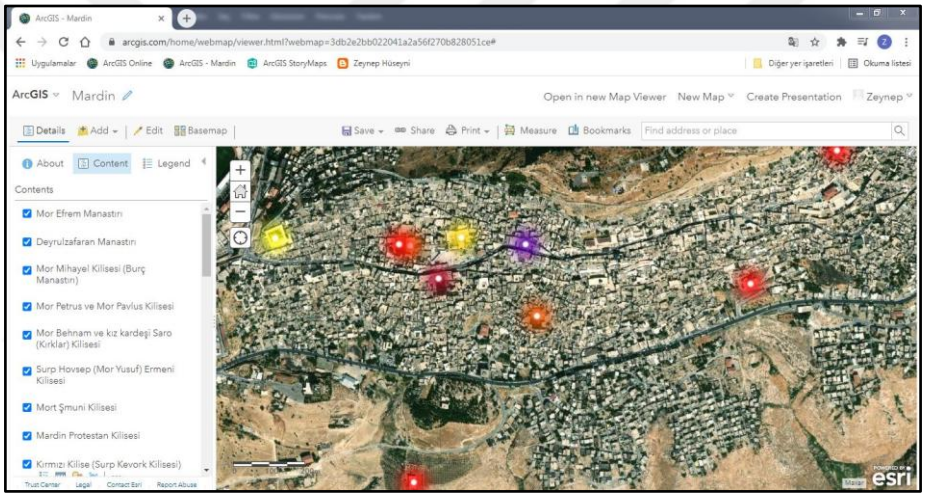
Web haritasının tasarlanmasında Esri'ye ait ArcGIS Online'dan (https://www.arcgis.com/home/index.html) yararlanılmıştır. Web haritasının tasarımı için ilk olarak Mardin'in tarihi kent dokusunun konumu bulundu. Daha sonra harita altlığı için *basemap* sekmesinden *imagery hybird* seçildi (Şekil 5.1). Kent dokusu içerisinde yer alan tarihi dini yapıların konumları tespit edildi ve her yapının bağlı olduğu cemaatin dinsel, mezhepsel ve etnik köken farkına göre ayrı bir renk kullanılarak konum işaretlemeleri yapıldı (Şekil 5.2; Şekil 5.3; Şekil 5.4). İşaretlenen konumlara üzerine tıklandığında açılan bilgi kutucukları yerleştirildi. Bu bilgi kutucuklarında çeşitli akademik kaynaklardan yararlanarak derlenen yapıların tarihçesi ve mimari özellikleri aktarılmaktadır. Ayrıca bilgi kutucuğunda kullanılan kaynaklarda belirtilmektedir. Görsel arşiv için oluşturulmuş blog adresine ait linkler ise bilgi kutucuğunda yer alan fotoğraf yan başlığında yer almaktadır (Şekil 5.5).

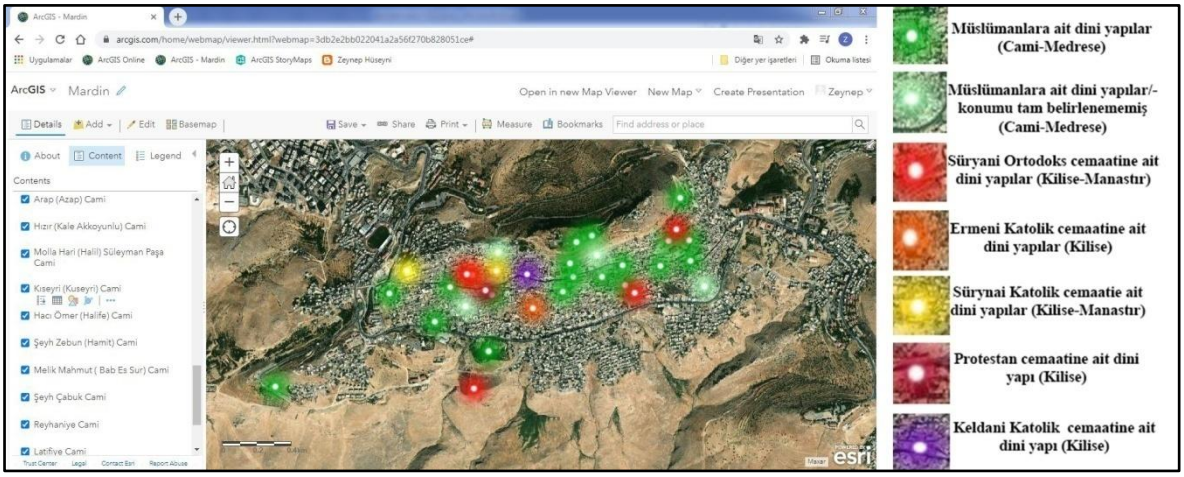
Şekil 5.1. Harita altlığının genel görünüşü

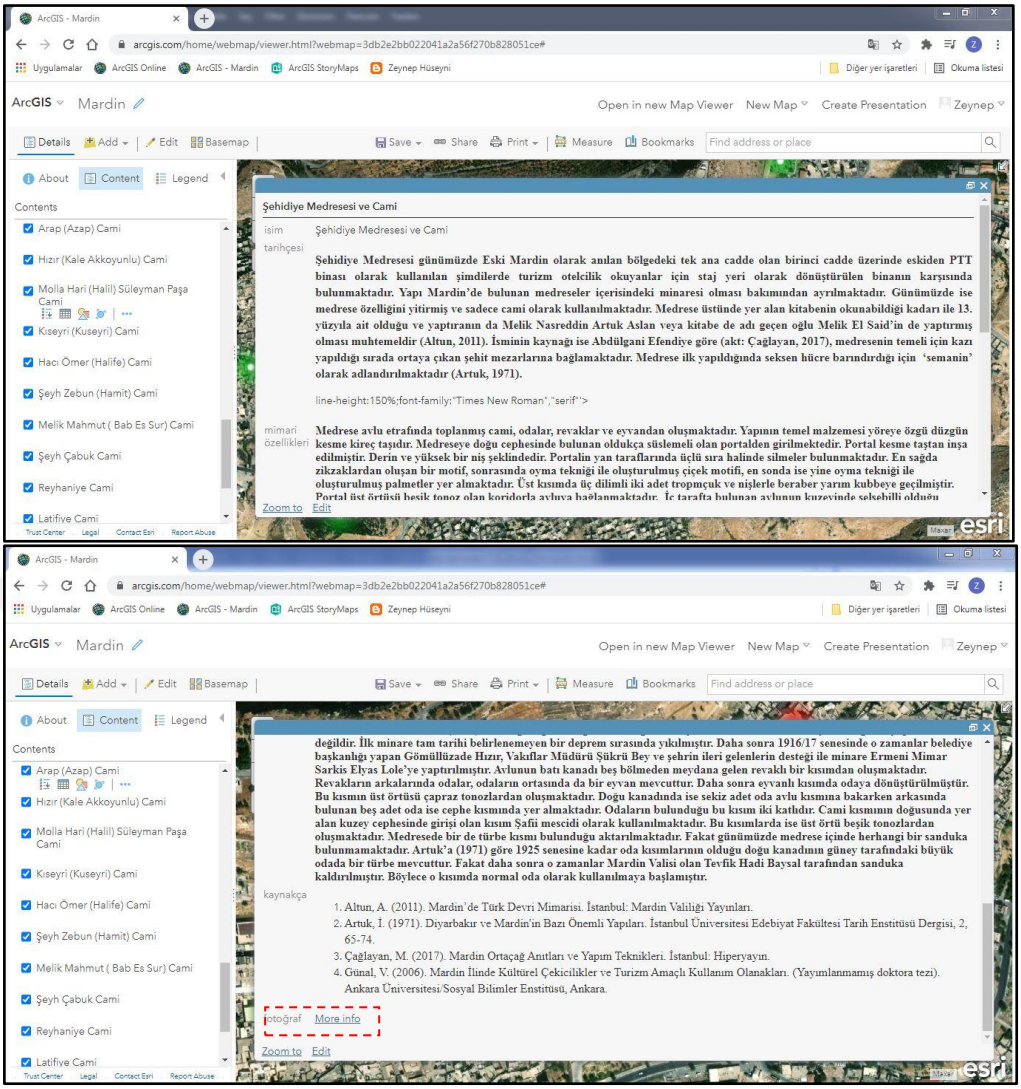
Şekil 5.2. Cami ve Medreselerin haritada işaretlenmesi

Şekil 5.3. Kilise ve Manastırların haritada işaretlenmesi

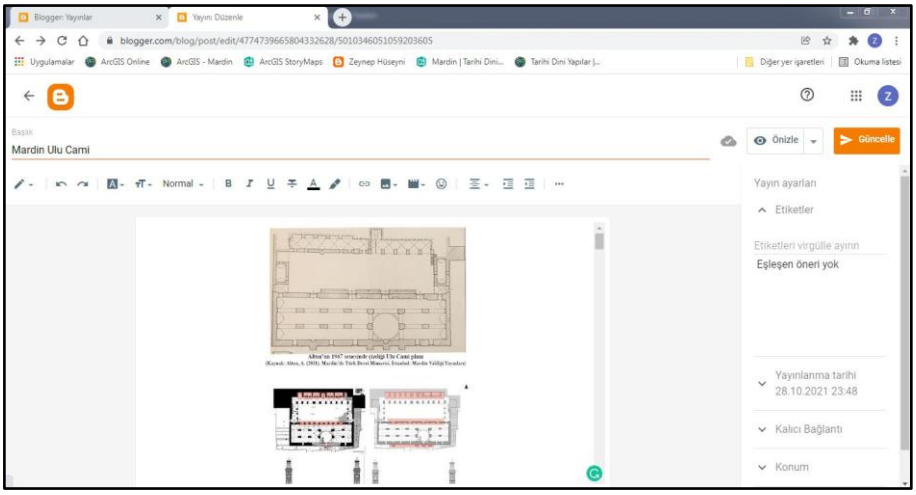
Şekil 5.4. Haritanın genel görünüşü ve lejantı

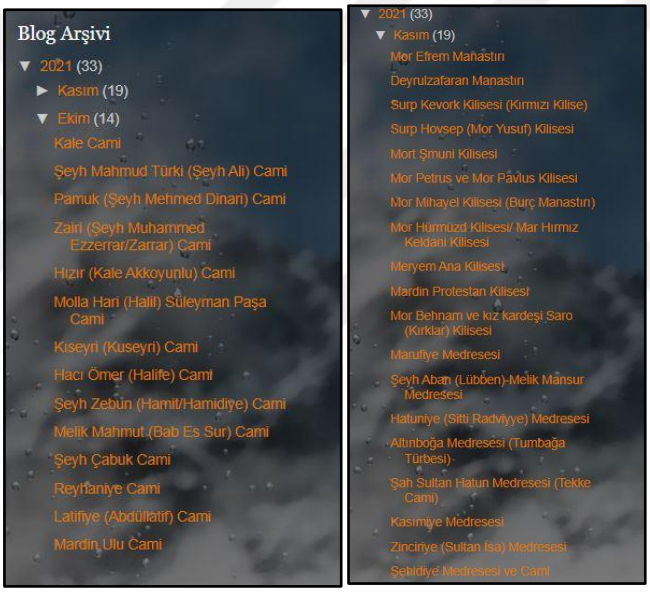
Şekil 5.5. Haritada yer alan bilgi kutucuğuna dair görseller

5.2. Yapıların Görsel Arşivi için Blog Adresinin Oluşturulması

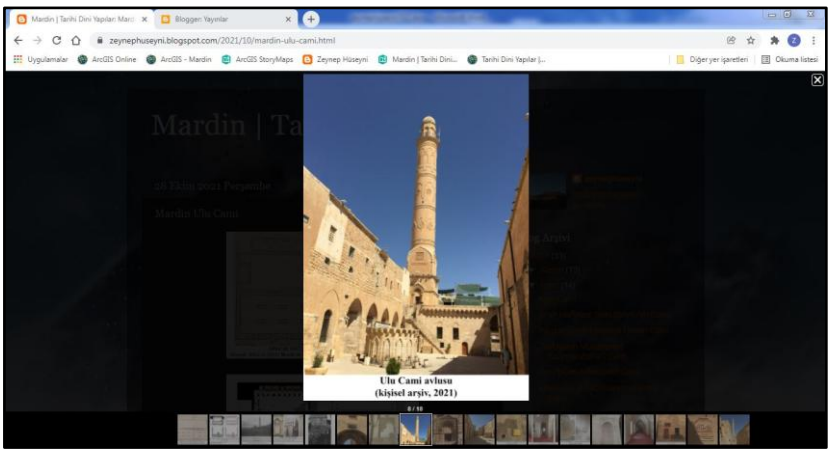
Blog adresinin oluşturulması için bir Google uygulaması olan Blogger kullanıldı. Daha sonra yapılar için ayrı ayrı yayınlar oluşturuldu. Bu yayınlarda yapılara ait plan çizimleri ve eski/yeni hallerinin fotoğrafları yer almaktadır. Ayrıca her bir görsel kaynağı belirtilerek kullanıldı. Her yapı için yayın oluşturulduktan sonra yayına ait link ilgili yapının bilgi kutucuğunda yer alan fotoğraf yan sekmesine eklendi (Şekil 5.6; Şekil 5.7; Şekil 5.8).

Şekil 5.6. Blog adresinde yayın oluşturma aşamasına ait bir görsel

Şekil 5.7. Blog adresinde yer alan yapılar listesi

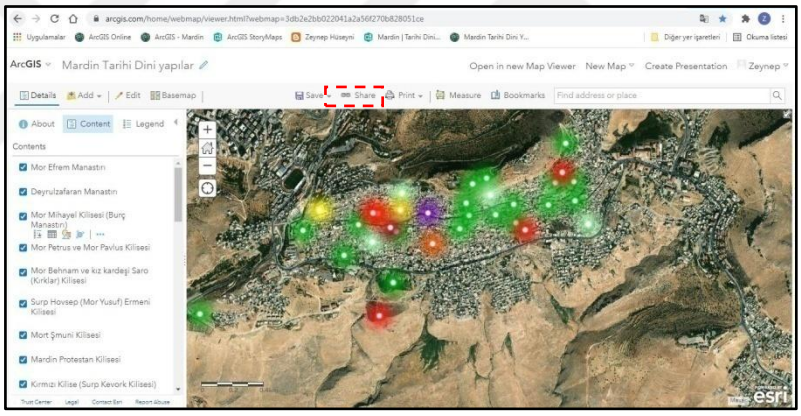
Şekil 5.8. Ulu Cami'ye ait görsellerin yayımlanmış hali

5.3. Web Haritasının Story Map Olarak Yayımlanması

Her bir yapı için konum işaretlemesi ve bilgi kutucuğunun doldurulması ile tasarlanan web haritası ArcGIS Online'ın harita sunum seçeneklerinden biri olan Story Map' te yayımlanmaya hazır hale getirildi.

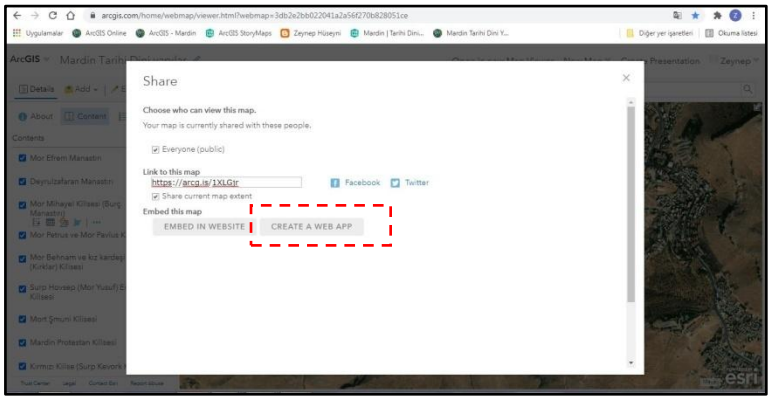
Kültürel miras bilincinin geliştirilmesine yönelik olarak hazırlanan Mardin'de yer alan dini yapılar için tasarlanan web haritasının Story Map olarak yayımlanma aşamaları aşağıda adım adım görsellerle açıklanmıştır;

1. Öncelikle harita oluşturma sayfasının üst bölümünde yer alan *share* sekmesinde tıklandı (Şekil 5.9).

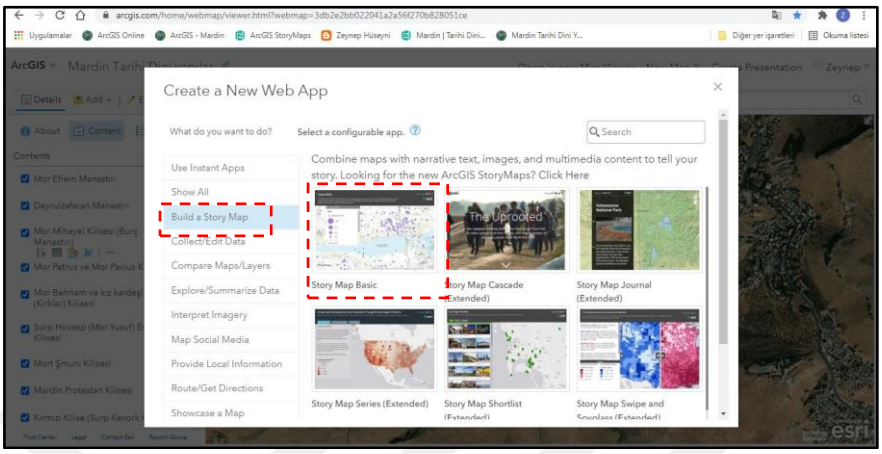
Şekil 5.9. Share sekmesinin yeri

2. Share sayfası açıldıktan sonra *create a web app* sekmesine tıklandı (Şekil 5.10).

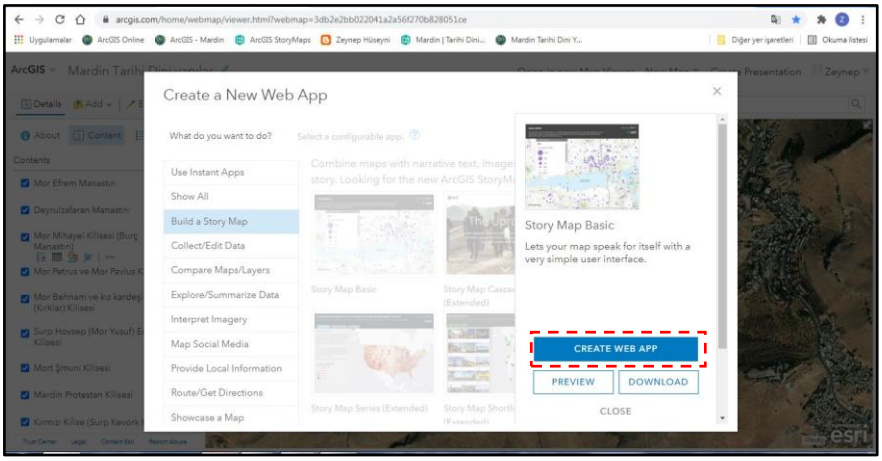
Şekil 5.10. Create a web app sekmesinin yeri

3. Create a web app sayfasında yer alan *build a story map* yan başlığına tıklandı ve oluşturulan haritaya uygun olan story map türü seçildi (Şekil 5.11).

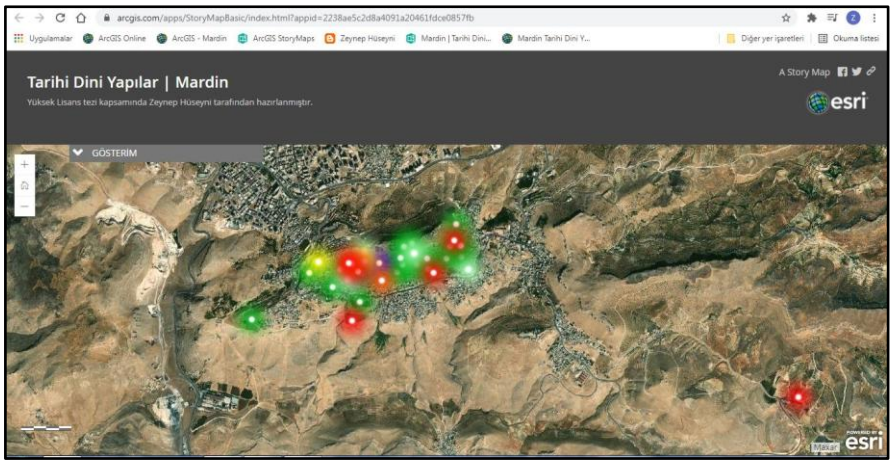
Şekil 5.11. Build a Story Map'in ve seçilen Story Map'in yeri

4. Story Map türü seçildikten sonra *create web app* sekmesine tıklanarak Mardin'de yer alan tarihi dini yapılar için oluşturulan harita story map olarak yayımlandı (Şekil 5.12).

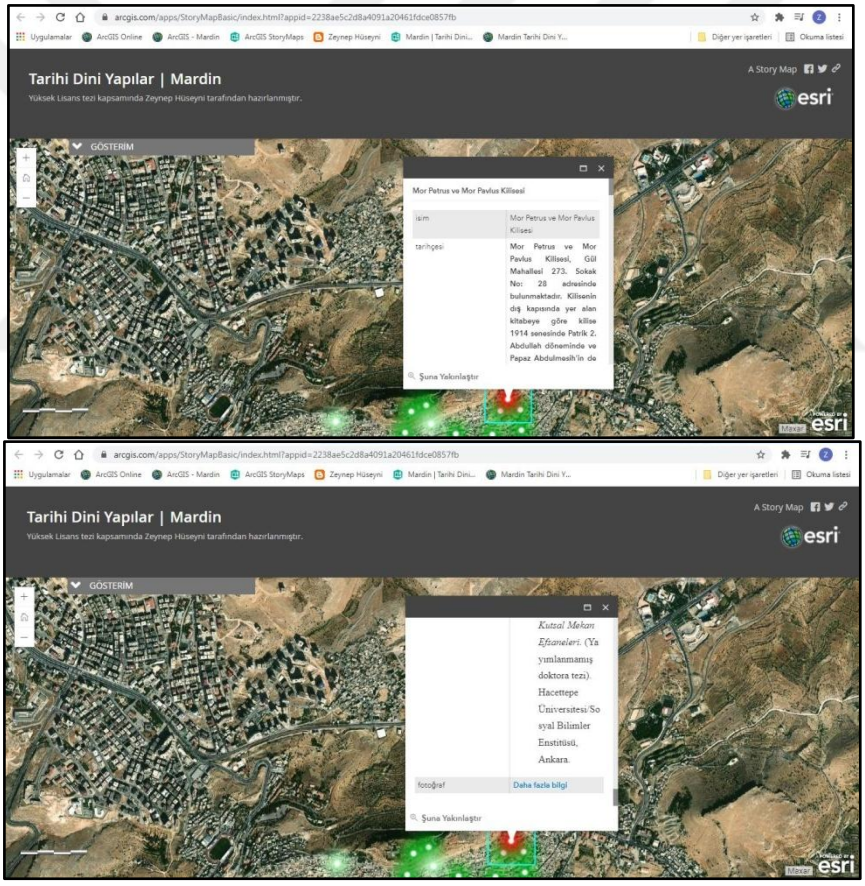

Şekil 5.12. Create web app sekmesinin yeri

Mardin'in tarihi kent dokusu içerisinde yer alan tarihi dini yapıların işaretlendiği, tarihçelerinin, mimari özelliklerinin anlatıldığı ve çeşitli resimler, fotoğraflar ve çizimlerle desteklendiği web haritası herkesin kolayca erişebilmesi için Story Map olarak yayımlandı. Böylece kentte yer alan 34 adet tarihi dini yapı hakkında akademik verilere dayalı bilgilere kolayca erişim sağlanabilecektir (Şekil 5.13; Şekil 5.14).

Şekil 5.13. Story Map olarak yayımlanan haritanın genel görünüşü

Şekil 5.14. Story Map'te yer alan bilgi kutucuğuna dair görseller

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültürel miraslar geçmişin birer aynasıdır. Kültürel mirasların geleceğe özgünlüklerini koruyarak aktarılması için insanların kültürel miras konusunda bilinçlenmesi gerekmektedir. Dijitalleşen dünyada bilinçlendirme çalışmaları için internet ortamından da yararlanılmaktadır. Haritalar, bir kenti okumak ve tanımak için önemli kaynaklardandır. İnsanlar haritalar sayesinde yapıların nerelerde olduğuna dair bilgilenmekte ve geliştirilen bazı özel haritalar sayesinde de yapı konumu dışında da bilgilere ulaşabilmektedir. Günümüzde artan internet kullanıcı sayısı ve çeşitli harita tabanlı uygulamalar, web haritalarının aktif kullanıldığını göstermektedir. Bu sebeple web haritaları kültürel miras konusunda bilinçlendirme çalışmaları için tercih edilen yöntemlerdendir.

Mardin, Mezopotamya'da yer alan ve şehirleşmenin başladığı ilk zamandan itibaren tarihsel süreç içerisinde farklı etnik gruplara, dinlere ve kültürlere ev sahipliği yapmış ve bu ev sahipliğini günümüzde de devam ettiren bir kenttir. Bütün farklılıklara rağmen insanlar bir arada yaşamaktadır ve kentte hoşgörü ortamı hakimdir. Var olan bu hoşgörü ortamının en iyi yansıması da cami, medrese, kilise ve manastır gibi somut kültürel miras kapsamında değerlendirilen dini yapıların yan yana konumlanmasında görülmektedir. Ayrıca bu dini yapılar Mardin'deki çok kültürlülüğün mimari miraslarıdır. Bu dini yapıların korunması, geleceğe aktarılması ve aktarılırken de nitelikli olarak aktarılması gerekmektedir. Dini yapılar, Mardin'in ulusal ve uluslararası ortamlarda değer kazanmasını sağlayan önemli yapılardır. Kentin somut kültürel miras sembolleri olan bu dini yapılar, kültürel turizm açısından da önemli odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda insanların çokkültürlülüğün mimari mirası olan bu yapılar hakkında bilinçlenmelerinin sağlanması gerekmektedir.

Tez kapsamında 34 adet tarihi dini yapı incelendi. Yapılardan bir kısmının çeşitli değişimler, dönüşümler yaşadığı tespit edildi. Bu değişim ve dönüşümler şu şekilde sıralanabilir:

- Azap (Arap) Cami: İlçe müftülüğünün cami listesinde bakıldığında bu caminin ismi bulunmamaktadır. Ayrıca caminin bulunduğu mahallede Derik

Kırklar Arap Cami isimli bir cami yer almakta ve tabelada inşa tarihi 1974 yazmaktadır.

- Hacı Ömer (Halife) Cami: Caminin kuzeyine abdesthane ve minare eklenmiş.
- Pamuk (Dinari) Cami: Caminin güneyine abdesthane eklenmiş.
- Şeyh Mahmud Türki (Şeyh Ali) Cami; İlçe müftülüğünün cami listesinde bu isimde bir cami yer almamakta.
- Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar/Zarrar) Cami; 2003 senesinde avlusunun kuzeyine minare ve avlu kapısı ilave edilmiş.
- Mardin Ulu Cami; Caminin avlusunda yer alan şadırvan Cumhuriyet dönemi eklentisidir. Ayrıca mihrap özgünlüğünü yitirmiştir.
- Meryem Ana Kilisesi: Kilisenin avlusunun güneydoğusuna üç katlı betonarme yapı eklenmiş.
- Zinciriye Medresesi: Eyvanın üstünde yer alan revaklar ve zemin katta güney cephesinin batı kanadına revaklı alana geçişi sağlayan merdivenler sonradan inşa edilmiş. Avluda yer alan havuz ise 2006 senesinde ilave edilmiş.
- Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi: Medresenin revaklarında ve su sisteminde değişiklikler yapılmış.
- Şah Sultan Hatun Medresesi (Tekke Cami); Günümüzde medresenin üstünde konak olduğu yazmakta.
- Altınboğa Medresesi (Tumbağa Türbesi); Medrese türbe olarak kullanılmakta. Ayrıca bir kısmı da ev olarak kullanılmaktadır.
- Marufiye Medresesi: Medrese kişi mülkiyetine kayıt ettirilmiş olduğu için ev olarak kullanılmakta.
- Şeyh Aban (Lübben) Melik Mansur Medresesi: Medresenin küçük bir kısmı günümüze kadar gelebilmiş ve cami olarak kullanılmakta.

Tarihi dini yapıların korunmasını, geleceğe aktarılması ve insanların yapılar hakkında daha da bilinçlenmesini sağlamak amacı ile yüksek lisans tez çalışması kapsamında bir web haritası tasarladnı ve Story Map olarak yayımlandı. Ayrıca internet ortamında yer alan yapılarla ilgili bilgi kirliliklerinde önüne geçebilmek adına akademik

referanslarla desteklenmiş bilgilerin sunulduğu bu Story Map'e erişim arama motorlarıyla kolayca sağlanabilmektedir. Bu erişim kolaylığının kente ve insanların bilinçlenmesine pozitif yönde katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Ayrıca 2019 senesi itibari ile tüm dünyada etkili olan Covid-19 salgını nedeniyle başlayan karantina sürecinin özellikle turizmi farklı bir yöne doğru dönüştürdüğü görülmektedir. Çevrimiçi olarak gerçekleştirilen şehir veya yapı ziyaretleri yeni bir turizm modeli olarak günümüzde yer almaktadır. Bu bağlamda oluşturulan Story Map'in Mardin'e turizm konusunda da katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Oluşturulan ve kullanıma sunulan Story Map'e ait internet bağlantısı, karekodu ve blog adresinin linki aşağıda yer almaktadır;

https://arcg.is/0WrDCn0

https://zeynephuseyni.blogspot.com/

Tasarlanan web haritası Mardin için pilot çalışma olarak değerlendirilebilir. Bundan sonraki süreçte haritanın sürdürülebilirliğinin sağlanması insanların güncel bilgilere ulaşması bakımından önemlidir. İlgili kurum veya kuruluşların desteği ile haritanın güncelliği ve sürdürülebilir bir şekilde kullanıcıya ulaşması sağlanabilir.

KAYNAKLAR DİZİNİ

Akyüz, G., 2005, Mort (Azize) Şmuni Kilisesi'nin Tarihçesi (M.S. 6.YY), İnancın Simgesi Mort Şmuni ve Oğulları, Mega Basım, Mardin.

Akyüz, G., 1998, Mardin İli 'nin Merkezinde , Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi, Resim Matbaacılık, İstanbul.

Alioğlu, F., 2000, Mardin: Şehir Dokusu ve Evler. Tarih Vakfı, İstanbul.

Alkan Reis, A.S., 2012, Mardin Kentinin Korunması Kapsamında 'Surp Kevork Ermeni Kilisesi' Restorasyon Önerisi, Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 299 s. (yayımlanmamış)

Altun, A., 2011, Mardin'de Türk Devri Mimarisi. Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul.

Altun, A., 1988, Abdüllatif Cami, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1: 255-256, https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullatif-camii, erişim tarihi: 22.11.2020.

Altun, A., 1970, Mardin'de İki Artuklu Medresesi. http://isamveri.org/pdfdrg/D00110/1969-1970_3/1969_1970_3_ALTUNA.pdf, erişim tarihi: 18.12.2020.

Anonim, 2021a, Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, https://mardin.ktb.gov.tr/TR-56481/cografya.html, erişim tarihi: 13.01.2021.

Anonim, 2021b, Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, https://mardin.ktb.gov.tr/TR-56482/iklim.html, erişim tarihi: 13.01.2021.

Anonim, 2021c, http://mardinprotestankilisesi.com/, erişim tarihi: 10.01.2021.

Anonim, 2021d, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/mor-mihail-kilisesi-burc-manastiri, erişim tarihi: 08.01.2021.

Anonim, 2021e, https://www.haberaktuel.com/700-yillik-kasmiye-medresesinde-konser-haberi-277555.html, erişim tarihi: 29.06.2021.

Anonim, 2021f, http://yenianit.blogspot.com/2010/05/mardin-bienali-abbaracadabra.html, erişim tarihi: 29.06.2021.

Anonim, 2021g, https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/568297-tartisma-yaratan-medrese-muze-olacak, erişim tarihi: 29.06.2021.

Anonim, 2021h, https://www.timeturk.com/tr/2013/08/03/100-yildir-ibadete-kapali-kasimiye-medresesi-nde-kadir-gecesi-ihya-edildi.html, erişim tarihi: 29.06.2021.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devam)

Anonim, 2021i, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/sitti-radviyye-hatuniye-medresesi, erişim tarihi: 19.06.2020.

Anonim, 2021j, Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, https://mardin.ktb.gov.tr/Eklenti/6691,hatuniyemedresesipdf.pdf?0, erişim tarihi: 19.06.2021.

Anonim, 2021k, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/altinboga-medresesi-tumbaga-turbesi, erişim tarihi: 16.06.2021

Anonim, 2021l, https://www.mardiniletisimgazetesi.com.tr/harap-olmak-uzere-olan-bir-kultur-mirasimiz-mardin-marufiye-medresesi/, erişim tarihi: 14.10.2021

Anonim, 2021m, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/seyh-aban-melik-mansur-medresesi, erişim tarihi: 17.10.2021

Anonim, 2021n https://www.esri.com.tr/tr-tr/cbs-nedir/genel-bakis, erişim tarihi: 23.04.2021

Anonim, 2020a, Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, https://mardin.ktb.gov.tr/TR-56509/camii---medrese-ve-kulliyeler.html, erişim tarihi: 10.12.2020.

Anonim, 2020b, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/arap-azap-camii, erişim tarihi: 10.12.2020.

Anonim, 2020c, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/haci-omer-halife-camii, erişim tarihi: 10.12.2020.

Anonim, 2020d, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/seyh-zebun-hamit-camisi, erişim tarihi: 11.12.2020.

Anonim, 2020e, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/hizir-camisi-kale-akkoyunlu, erişim tarihi: 12.12.2020.

Anonim, 2020f, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/kale-camisi, erişim tarihi: 12.12.2020.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devam)

Anonim, 2020g, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/kiseyri-camisi-ve-ayn-kesud-cesmesi, erişim tarihi: 12.12.2020.

Anonim, 2020h, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/molla-hari-halil-suleyman-pasa-cami, erişim tarihi: 13.12.2020.

Anonim, 2020i, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/dinari-pamuk-camisi, erişim tarihi: 09.12.2020.

Anonim, 2020j, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/reyhaniye-camii, erişim tarihi: 06.12.2020.

Anonim, 2020k, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/seyh-cabuk-camii, erişim tarihi: 13.12.2020.

Anonim, 2020l, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/zairiseyh-muhammed-ezzerrar-camisi, erişim tarihi: 13.12.2020.

Anonim, 2020m, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/mor-behnam-kirklar-kilisesi, erişim tarihi: 21.12.2020.

Anonim, 2020n, Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, https://mardin.ktb.gov.tr/TR-56510/kiliseler---manastirlar.html, erişim tarihi: 24.12.2020.

Anonim, 2020o, https://www.360tr.com/mardin-havadan-meryem-ana-kilisesi-panorama-sanal-tur_c3852d455b_tr.html, erişim tarihi: 24.12.2020.

Anonim, 2020p, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/mort-smuni-kilisesi, erişim tarihi: 26.12.2020.

Anonim, 2020r, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/kulturenvanteri/kirmizi-kilisesurp-kevork, erişim tarihi: 31.12.2020.

Artuk, İ., 1971, Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 2: 65-74.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devam)

Aydın, H., 2019, Mardin Mor Efrem Manastırı Kilisesi Koruma ve Restorasyon Önerisi, Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 76 s. (yayımlanmamış)

Aydın, S.; Emiroğlu, K.; Özel, O.; Ünsal, S., 2019, Mardin Aşiret Cemaat Devlet, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Bassett, C., 2015, Creating ArcGIS Story Maps of the Morris Arboretum: Mapping People, Plants, and Place. https://repository.upenn.edu/morrisarboretum_internreports/24/ adresinden alınmıştır, erişim tarihi: 14.04.2021.

Bekin, D., 2010, Tarihin Işığında Mardin, Genpa, Ankara.

Biçki, T., 2020, Lise Coğrafya Öğretiminde Story Maps Uygulamasının Akademik Başarıya Etkisi. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 174 s. (yayımlanmamış)

Bilge, Y., 2006, Geçmişten günümüze Deyrulzafaran Manastırı, Gerçeğe Doğru Kitapları, İstanbul.

Bozan, O.,2014, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin'de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 12: 21-48.

Can, M. (2009). Kültürel Miras ve Müzecilik. https://teftis.ktb.gov.tr/Eklenti/1279,muserrefcanpdf.pdf?0, erişim tarihi: 17.05.2021.

Çaça, S., 2013, Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 251 s. (yayımlanmamış)

Çağlayan, M., 2018, Bir Mimari Karşılaştırma: Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreseleri, İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler II, Prof. Dr. M. Doğan Karacoşkun, Prof. Dr. Osman Köse (Derl.), Ankara: Berikan, s. 147-163.

Çağlayan, M., 2018, Ortaçağ'dan Günümüze Bir Anıt: Mardin Ulu Cami, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları, 21: 29-40.

Çağlayan, M., 2017, Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri, Hiperyayın, İstanbul.

Çağlayan, M., Tanyeli, G., 2016, Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi ve Osmanlıdan Günümüze Medresedeki Restorasyon Müdahaleleri, Mimar.ist, 55: 88-93.

Çerme, T., 2008, Zengin Eski Kent Dokuları Birikimine Sahip Mardin, Arkitekt Mayıs Haziran, 517: 14-29.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devam)

Dağtekin, E., Hillez, S., 2011, Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi Koruma ve Onarım Önerileri, e-Journal of New World Sciences Academy, 6(4): 731-751.

Dalkılıç, N., Halifeoğlu, M., 2010, Tarihi Yapıların Restorasyon Uygulamalarında Geleneksel Yapım Tekniklerinin Kullanımı: Mardin Tekke Cami-Şah Sultan Hatun Medresesi Restorasyonu, Mimarlıkta Malzeme, 5(10): 46-60.

Deveci, Y., 2006, Osmanlı'dan Günümüze Mardin Ermenileri, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, İstanbul, s. 553-571.

Dolapönü, H., 1972, Tarihte Mardin, Hazırlayan Cebrail Aydın, Hilal Matbaacılık, İstanbul.

Elyiğit, U., 2020, Mardin İli ve İlçelerindeki Manastır Mimarisi, Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 622 s. (yayımlanmamış)

Erdal, Z., 2020, Mardin'deki Artuklu Türbeleri, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9(1): 455-486.

Ergin, Ş., Dal, M., Çelik, A., 2020, Abdullatif Camii (Latifiye Camii) Taş Bozunmalarının Tesbiti ve XRF Spektrometresi ile Kimyasal Analizi, Mimarlık Üzerine-1, Dr. Öğr. Üyesi Zuhal Özçetin (Der.), İksad Publishing House, s. 80-102.

ESRI, (2012), Telling Stories with Maps A White Paper. http://storymaps.esri.com/downloads/Telling%20Stories%20with%20Maps.pdf, erişim tarihi: 13.04.2021

Gertrude Bell Arşivi, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/, erişim tarihi: 21.10.2020.

Göyünç, N., 1969, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Günal, V., 2006, Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 330 s. (yayımlanmamış).

Halaç, H.H. , Akdağ, H., 2018, Taşınmaz Kültür Varlıklarının Stratejik Planlarının Oluşturulmasında Swot Analizi Yöntemi; Mardin Kasımiye (Sultan Kasım) Medresesi Örneği, JILSES, 4(1): 65-77.

Hart, S., Homsy, G., 2020, Stories from North of Main: Neighborhood Heritage Story Mapping, International Journal of Historical Archaeology, 24(4): 950-968. doi:10.1007/s10761-019-00529-4.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devam)

Hillez Halifeoğlu, S., 2016, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Ermeni Kiliseleri Koruma ve Kullanım Durumları, Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 336 s. (yayımlanmamış)

Karataş, L., 2018, Mardin Kenti İbadet Yapılarında Malzeme Kullanımı ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Ünivesitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa, 403 s. (yayımlanmamış)

Keser, E., 2002, Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Köktürk, E., 2004, Haritacılığın 5000 Yıllık Yürüyüşü, Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi, 91: 55-64.

Küçük, M., 2019, Türkiye'nin Turistik Dini Mekânlarına Bir Örnek: "Süryani Dinî Merkezleri", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(33): 476-520, doi:10.14520/adyusbd.517110.

Lynch, K., 2018, Kent İmgesi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Malinverni, E., Pierdicca, R., Colosi, F., Orazi, R., 2019, Dissemination in archaeology: a GIS-based StoryMap for Chan Chan. Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 9(4): 500-519. doi:10.1108/jchmsd-07-2018-0048

Mínguez, C., 2020, Teaching tourism: urban routes design using GIS Story Map, Investigaciones Geográficas. doi:10.14198/INGEO2020.M

Ocakçı, G., 2010, Süryaniliğin Dini Merkezi Deyru'z-Zafaran. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 88 s. (yayımlanmamış)

Ruiz, R., Moyano A., García-Duque M. R., Hernández-Lamas P., 2020, Strategies for the correct contextualisation and management of drove roads in urban historic landscapes, Landscape Research, doi: 10.1080/01426397.2020.1778660

Sarı, E., 2008, Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 392 s. (yayımlanmamış).

Sarı, S., 2018, Kültürel Miras Alanları için Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Destekli Web Haritası ve Arayüz Tasarımı: İstanbul Kara Surları Örneği, Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 229 s. (yayımlanmamış)

Scott, M., Edwards, S., Rahall, N., Nguyen, T., Cragle, J., 2016, GIS Story Maps: A Tool to Empower and Engage Stakeholders in Planning Sustainable Places. https://core.ac.uk/display/84912956 adresinden alınmıştır, erişim tarihi: 15.04.2021.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devam)

Semerci, F., 2017, Mardin Kireçtaşının Yapı Malzemesi Olarak Kullanımına Yönelik Analizlerinin Yapılması: Kasımiye Medresesi Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi, 2(2): 60-79.

Sincar, H. İ., 2019, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/duvar-yikilinca-600-yillik-medresenin-vakfiyesi-ortaya-cikti-/1458127 erişim tarihi: 09.12.2021

Soydan, E., Şarman, N., 2013, Mardin ve Şırnak İllerindeki Süryanilere Ait Dini Yapıların Kültür (ve İnanç) Turizmi Potansiyeli, The Journal of Academic Social Science Studies, 6 (8): 589-607.

Şengül Açıkyıldız, B., 2018, Mardin Mimarisinin Bilinmeyen Bir Kesiti: Şeyh Şeyhullah Camii, Vakıflar Dergisi, 49: 42-85.

TDK, 2021, https://sozluk.gov.tr/, erişim tarihi: 09.04.2021

Tetik, A., 2018, Mardin Kasımiye Medresesi İçin Yeniden İşlevlendirme Önerileri Geliştirilmesi, Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 236 s. (yayımlanmamış)

Tural, M.M., 2009, Mardin Geleneksel Yerleşim Dokusunun Kentsel Dış Mekân Kullanımları Bağlamında İncelenmesi, Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 109 s. (yayımlanmamış)

Uygur, H.K., 2015, Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanilerinin Kutsal Mekan Efsaneleri, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 574 s. (yayımlanmamış).

Ülgen, A. S., 2020, Salt Araştırma, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/80671, erişim tarihi: 05.12.2020.

Yeşilbaş, E., 2020a, Mardin'deki 13.-15. Yüzyıl Cami ve Medreselerinde Taç Kapı Tasarımı ve Bezemesi, Mukaddime, 11(1): 235-273.

Yeşilbaş, E., 2020b, Ortaçağ İslam Mimarisi Süsleme Programında Kakma Tekniği: Mardin Örneği, Artuklu Akademi, 7(1): 29-76.